

Stichting
Monumentenbezit

Jaarverslag 2023

Stichting Monumentenbezit

Jaarverslag 2023

Inhoudsopgave

Over Monumentenbezit	4	Financiële aandachtspunten	26
Algemeen	6	Duurzaamheid als risico	28
POM-status	6	Raad van toezicht	28
Instandhouding	7		
Verduurzaming	11	Financiën	31
Poortwachtershuisje Veere	11	1.1 Balans per 31 december 2023	33
		1.2 Staat van baten en lasten over 2023	34
Monumenten	12	1.3 Grondslagen van waardering en resultaatbepaling	35
Trompenburgh ('s-Graveland)	13	1.4 Toelichting op de balans	38
Gotisch Huis (Kampen)	14	1.5 Toelichting op de staat van baten en lasten	46
Grote Kerk Veere (Veere)	14	1.6 Overige toelichtingen	51
Kasteel Slangenburg (Doetinchem)	15	Specificatie van de monumenten	53
Naarden Vesting	16		
Ruïne van Nuwendoor (Sint Maarten)	17	Artikelen	54
Sint Baafskerk (Aardenburg)	17	De hashtag van Van Baer	55
Statencollege (Hoorn)	18	De hofstede van Cornelis Tromp	80
Onze andere monumenten	18	De tuinmuur en het wachthuis	94
Organisatie	23		
Algemeen	24		
Personeelsbeleid	24		
De drie gedragscodes van de cultuursector	25		
Samenwerking met partners	26		
NMo Instandhoudingsfonds	26		
Audit	26		

Over
Monumentenbezit

In 2014 is Stichting Monumentenbezit opgericht om 29 rijksmonumenten over te nemen van de Nederlandse Staat. Omdat er destijds geen opvangnet bestond voor verweesd geraakte (rijks)monumenten, fungeert Monumentenbezit sindsdien als last resort organisatie voor dergelijke monumenten in Nederland. Inmiddels in de monumentenportefeuille uitgebreid tot 32 monumenten, die samen goed zijn voor meer dan 100 objecten.

Monumentenbezit heeft een maatschappelijk doel: zij houdt historisch waardevolle bouwwerken in stand door deze te verwerven, te restaureren, te verhuren en eventueel te zorgen voor een nieuwe impuls door herbestemming. Alle typen monumenten zijn welkom bij Monumentenbezit ongeacht technische staat, economische rendabiliteit en geografische ligging. Sinds 2022 is Monumentenbezit aangewezen als POM (Professionele Organisatie voor Monumentenbehoud).

De stichting wordt bestuurd door de directeur-bestuurder en heeft een raad van toezicht bestaande uit vier leden. Er werken acht personen in loondienst voor de stichting. Monumentenbezit hanteert de drie gedragscodes van de cultuursector – de Governance Code Cultuur, de Fair Practice Code en de Code Diversiteit en Inclusie. Ook heeft zij de status van culturele anbi (algemeen nut beogende instelling).

Algemeen

Monumentenbezit heeft zich afgelopen jaar weer volop ingezet voor datgene waarvoor zij is opgericht: de instandhouding van haar monumenten. Daarnaast heeft zij in 2023 een aantal nieuwe terreinen verkend. Zo is er een start gemaakt met een pilot die erop gericht is om te onderzoeken of het haalbaar is om meerdere monumenten zelf vanuit Monumentenbezit te gaan exploiteren. Er wordt namelijk vaak een beroep gedaan op Monumentenbezit om te helpen bij de exploitatie van de opengestelde monumenten. Vijf locaties zijn geselecteerd om mee te werken aan deze pilot, waaronder Trompenburgh en Slangenburgh. Er is een conceptplan opgesteld waarbij doelen, achtergronden, beoogde resultaten, benodigde middelen en de te verwachten impact van de pilot worden bepaald. In 2024 wordt dit plan uitgewerkt.

Ook is Monumentenbezit in 2023 gestart met het opzetten van een team fondsenwerving binnen de eigen organisatie om extra inkomsten te genereren. Daarnaast kan door middel van fondsenwerving een publieksgericht programma per locatie gerealiseerd worden wat bijdraagt aan de ontsluiting van ons erfgoed. Er is een samenwerking aangegaan met een fondsenwervingsbureau. Onder begeleiding van dit bureau is een fondsenwervingsstrategie opgesteld die Monumentenbezit kan implementeren en uitvoeren.

POM-status

Monumentenorganisaties die minstens twintig rijksmonumenten in eigendom hebben, kunnen de POM-status verkrijgen. Deze status biedt de organisatie voordelen bij het aanvragen van instandhoudingssubsidie voor de monumenten. Daartegenover staat dat de rijksoverheid van deze organisaties verwacht dat zij goed voor hun monumenten blijven zorgen en dat zij een bijdrage leveren aan het verbeteren van de monumentenzorg.

Monumentenbezit heeft vanaf de start van de organisatie professioneel monumentenbeheer ten doel gesteld. Ook de toenmalige staatssecretaris was van mening dat Monumentenbezit vanaf haar oprichting professioneel monumenten beheert. In 2022 heeft Monumentenbezit de POM-status verkregen. De toenmalige staatssecretaris oordeelde dat 'de organisatie de afgelopen jaren haar monumenten op professionele wijze, structureel en consistent in stand heeft gehouden.' De staatssecretaris was bovendien positief gestemd over de deskundigheid en de gehanteerde werkprocessen van Monumentenbezit.

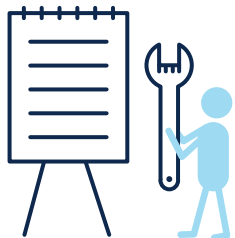
Om blijvend te voldoen aan de POM-criteria zorgt Monumentenbezit ervoor dat de volgende punten zijn geïntegreerd in haar beleid:

- De in de beroepsgroep geldende normen voor werkzaamheden aan rijksmonumenten worden toegepast;
- Er wordt planmatig onderhoud gepleegd aan de rijksmonumenten;
- Er wordt cultuurhistorisch onderzoek verricht bij restauratiewerkzaamheden;
- De organisatie is zo ingericht dat zij beschikt over structurele deskundigheid bij de uitvoering van werkzaamheden aan rijksmonumenten.

INSTANDHOUDING

Monumentenbezit is opgericht om monumenten te behouden voor toekomstige generaties. Om haar kerntaak zo goed mogelijk te kunnen uitvoeren richt Monumentenbezit zich op de drie belangrijkste aspecten van instandhouding: het technische behoud van de bouwmassa, het interieur en de buitenruimte; het onderzoek naar de architectuur- en cultuurhistorie van de monumenten en het maken van een verbinding met het publiek. Beheer, Onderzoek en Publieksbereik zijn daarom de drie takken binnen onze organisatie. In het kort volgt hierna wat er per tak in 2023 gedaan is.

BEHEER

Onderhoud en restauratie

Opstellen van een meerjaren onderhoudsplan en -visie voor de monumenten. Gedurende het jaar hebben we onderhoud- en restauratiewerkzaamheden uitgevoerd aan de monumenten.

Museumhuis Doorn en Gevangenpoort

Coördineren van twee onderhoudsopdrachten van monumenten buiten de portefeuille van Monumentenbezit. Het meerjaren onderhoud en Sim-onderhoud voor Museumhuis Doorn en de Gevangenpoort in Den Haag.

Subsidies

Gestart met aanvragen van de Subsidie instandhouding rijksmonumenten (Sim) voor alle monumenten. Deze werden toegekend in september 2023. Ook werden dit jaar de eerder verkregen subsidies verantwoord.

Huurzaken

Het stroomlijnen van de huurzaken. Zo is de huurcontractenportefeuille geïnventariseerd en is er van daaruit een plan van aanpak gemaakt om de verhuring in de toekomst te verbeteren.

Veiligheid

Verbeteren van inbedding van veiligheid, zowel intern als extern. Daarnaast hebben twee bouwkundig projectleiders hun VCA-certificaat behaald.

Restauratieprijs

Ontvangen van een restauratieprijs voor de Ruïne van Teylingen.

ONDERZOEK

Groenbeheer

De droogte en recreatiedruk zorgen voor veel schade in de Naarden Vesting. Het onderzoek richt zich op het type (historische) beplanting en de inrichting van het groen op een cultuurhistorische wijze, met oog voor mogelijkheid van recreatie. Op basis van de resultaten werd een nieuw plan voor het groenbeheer gemaakt.

Onderzoek bouw materiaal

Onderzoek gestart naar historisch beton. In april is er een voorstel ingediend om een presentatie te geven en een paper te schrijven voor de 8ICCH conferentie in Zwitserland in 2024.

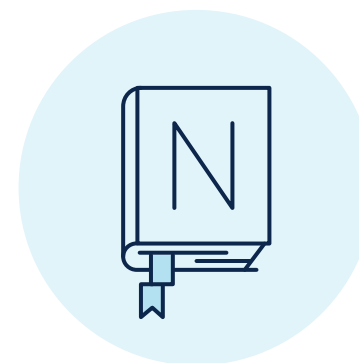
Toegankelijkheid

Bouwhistorisch onderzoek gestart naar Schotse Huizen te Veere, om te kijken wat de mogelijkheden zijn voor het rolstoeltoegankelijk maken van het gebouw.

Expertmeetings

In 2023 heeft het team weer deelgenomen aan de expertmeetings van E-RIHS (European Research Infrastructure Heritage Science).

Kennisdeling

Monumentenbezit heeft financieel en inhoudelijk bijgedragen aan een bundel met vijf historische artikelen over de oorlogsverwikkelingen ten tijde van de Hollandse Oorlog (1672-1678) in de omgeving Naarden. Op 16 september werd dit boekwerk feestelijk gelanceerd in het stadhuis van Naarden.

Publicatie

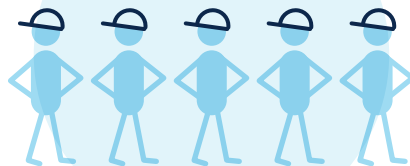
Het uitgeven van het boek Naarden, Nieuwe Hollandse Waterlinie in de Erfgoedreeks. De Engelse versie verscheen in 2023.

PUBLIEKSBEREIK

Website & social media

Het optimaliseren van de website en het uitvoeren van een nieuwe communicatiestrategie hebben geleid tot een stijgende lijn in online bezoekers en volgers.

Nieuwe pilot

Het inrichten van een nieuw team dat verantwoordelijk is voor de exploitatie van Kasteel Radboud, Ruïne van Nuwendoorn, Kasteel Slangenburg en Buitenplaats Trompenburgh. Daarnaast kan dit team andere locaties ondersteunen bij de exploitatie.

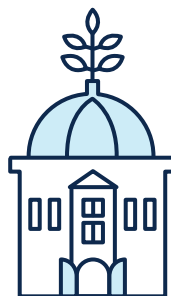
Evenementen

Waar mogelijk werkten we aan een ruimere openstelling van de monumenten. Zo is bij Slangenburg een Open Monumenten-dag georganiseerd, zijn we bij het Gotisch Huis gestart met een onderzoek voor de openstelling en hebben we bij Nuwendoorn voor het eerst een activiteitenprogramma aangeboden.

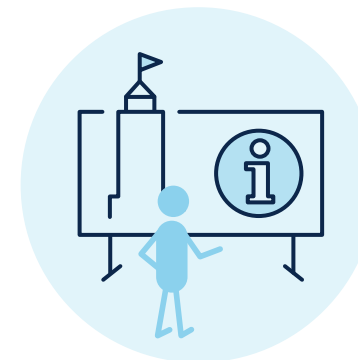
Huurdersbijeenkomst

In november vond de jaarlijkse huurdersbijeenkomst plaats. Deze keer in de Naarden-Vesting. Op verzoek van de huurders was het thema van de dag: 'een introductie op fondsenwerving'.

Fondsenwerving

Gestart met het ontwikkelen van een fondsenwervingsstrategie voor Buitenplaats Trompenburgh, met het idee om de opgedane kennis daarna ook voor andere monumenten in te zetten.

Informatiepunten

Gewerkt aan een nieuw ontwerp voor informatieborden dat op termijn bij verschillende van onze monumenten geplaatst zal worden. Een eerste, tijdelijk, bord is bij de Ruïne van Nuwendoorn geplaatst.

Verduurzaming

In 2023 heeft een extern adviseur in samenwerking met de bouwkundig projectleiders een duurzaamheidsstrategie opgesteld voor de portefeuille van Monumentenbezit. Voorafgaand aan het opstellen van de strategie werd per monument(groep) inzichtelijk gemaakt welke kenmerken van invloed kunnen zijn voor de verduurzaming. Het gaat daarbij bijvoorbeeld om kenmerken zoals (type) dak, aanwezige gevelopeningen en beschikbaarheid van terrein rondom het monument zelf. Aan de hand van deze data wordt een keuzematrix gegenereerd die toegepast wordt in de strategie.

In de vergadering van september 2023 heeft de raad van toezicht de duurzaamheidsstrategie vastgesteld. Team beheer is daarop aan de slag gegaan met het toetsen van de portefeuille aan de in de strategie geschetste kaders. Hiermee wordt het beleid geprojecteerd op de objecten van Monumentenbezit. De uitkomsten daarvan worden opgenomen in de plannings en begrotingen in de toekomst.

Naast het verduurzamen van haar monumentenportefeuille wil Monumentenbezit zich meer gaan toelleggen op de verduurzaming van de organisatie zelf. Dit doet zij onder meer door zich te committeren aan de SDG's (Sustainable Development Goals) die door de Verenigde Naties zijn vastgesteld. Gedurende 2023 heeft Monumentenbezit zich

georiënteerd op deze SDG's. In 2024 wil zij daadwerkelijk aan de slag met de verwezenlijking ervan.

Poortwachtershuisje Veere

Monumentenbezit heeft in 2023 een monument toegevoegd aan haar portefeuille: het voormalige Poortwachtershuisje van de Grote Kerk Veere. Eind 2023 nam de gemeenteraad van Veere het besluit

om het monumentale poortwachtershuisje over te dragen aan Monumentenbezit. In 2024 staat de levering gepland.

Het voormalige Poortwachtershuisje dateert uit de negentiende eeuw en maakt al zolang het bestaat deel uit van het leven rondom de Grote Kerk. In de toekomst wordt het monument de plek waar een bezoek aan de Grote Kerk en bijbehorende tuin start.

Monumenten

Buitenplaats Trompenburgh ('s-Graveland)

De restauratie van Buitenplaats Trompenburgh, die in 2020 is gestart, omvatte in 2023 het vervangen van de loodbekleding op het dak van het corps de logis en het voortzetten van de interieurrestauratie.

De loodbekleding op het dak bleek na het oplichten van enkele banen in veel slechtere staat te verkeren dan gedacht. Vervanging en aanpassing van de detailering bleek noodzakelijk. Voor (onder andere) deze werkzaamheden heeft Monumentenbezit een restauratiesubsidie van de provincie Noord-Holland verkregen. Dankzij een slimme bouwplaatsinrichting en goed op elkaar ingespeelde vaklieden zijn de werkzaamheden op tijd en binnen budget uitgevoerd.

De restauratiewerkzaamheden aan de plafonds van het tussenlid en het kabinet, welke in 2022 zijn gestart, hebben het gehele jaar doorgelopen. Vele vogels op de schilderijen zijn tussen de wolkenluchten tevoorschijn gekomen. Deze werkzaamheden worden in 2024 afgerond. De geplande restauratie-

werkzaamheden in de koepelzaal zijn na aanvullend onderzoek gewijzigd. Het onderzoek leverde veel extra informatie over de staat van het koepelgewelf. De zeventiende-eeuwse schildering bleek voor een groot deel te zijn voorzien van een bruine overschildering (waarschijnlijk uit de negentiende eeuw). Na aanvullende testen bleek deze overschildering verwijderd te kunnen worden en zo de originele schilderijen weer de oorspronkelijke kwaliteit te geven.

Na uitvoerig overleg met verschillende deskundigen uit de technische commissie, de expertgroep en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed is besloten om de bruine overschildering integraal te verwijderen uit de koepelzaal. Deze keuze heeft geleid tot een andere uitvoeringsvolgorde in de restauratiewerkzaamheden. In 2023 is gestart met het verwijderen van de overschildering op drie van de acht gewelfvelden. Voor voortzetting van de overige restauratie van de koepelzaal is aanvullende financiering nodig.

Het ontwerp voor de tuin is in 2023 definitief geworden. De vergunningsaanvraag is ingediend en de technische uitwerking van het ontwerp opgepakt. Als de finan-

ciering rond is kan de uitvoering van het ontwerp in de het vierde kwartaal van 2024 van start gaan.

Openstelling Trompenburgh

Ook al is de restauratie nog in volle gang, de openstelling van Buitenplaats Trompenburgh komt dichterbij. Gedurende 2023 is er daarom volop aandacht geweest voor de manier waarop het verhaal van Trompenburgh verteld gaat worden aan het publiek. In het begin van 2023 is het marktonderzoek afgerond. Een eerste concept voor openstelling is onderzocht om te zien hoe dit aansluit op de verwachtingen van het publiek.

Dankzij dit onderzoek is inzichtelijk gemaakt wat de verschillende doelgroepen ongeveer verwachten van een bezoek aan Buitenplaats Trompenburgh. Het concept voor de openstelling is daarop aangepast en doorontwikkeld. In grote lijnen staat nu vast wat er in welke ruimte verteld zal worden, met welke middelen dit gedaan zal worden en wat de routing zal zijn. Met het concept dat er nu ligt, is een Masterplan en Bidbook gemaakt waarmee in 2024 de fondsenwerving ingezet kan worden, zodat de plannen in 2025 uitgevoerd kunnen worden.

In 2023 is ook volop ingezet op het ontwikkelen van een fondsenwervingsstrategie voor Buitenplaats Trompenburgh die vanaf 2024 uitgerold zal worden. Niet alleen fondsen, maar ook particulieren en bedrijven zullen benaderd worden met de vraag om de plannen voor Buitenplaats Trompenburgh financieel te steunen.

Gotisch Huis (Kampen)

In 2023 zijn plannen uitgewerkt voor de programmering en restauratie van het Gotisch Huis te Kampen.

Er is een conceptplan dat momenteel verder wordt uitgewerkt. Ook is er gewerkt aan de voorbereiding van de restauratie van het huis, de achterliggende rosmolen en het voormalig stalgebouw. Er is constructief onderzoek verricht en een advies opgesteld. Er is daarnaast een ontwerptraject opgestart in samenwerking met een externe restauratiearchitect. De planvorming zal in het komende halfjaar worden afgerond, waarna Monumentenbezit de restauratie kan starten!

Grote Kerk Veere (Veere)

Bij de Grote Kerk van Veere bleek in 2023 vervanging van de leidekking noodzakelijk vanwege lekkageproblemen in de zuidelijke kerkbeuk.

Tegelijkertijd is het dakbeschot van een isolatieplaat voorzien om de kerk toe-

komstbestendiger te maken. In 2023 heeft Monumentenbezit deze werkzaamheden laten uitvoeren. Ook zijn de gootbekledingen vervangen, is het buitenschilderwerk uitgevoerd en is de hemelwaterafvoervoorziening rondom de kerk verbeterd. De werkzaamheden werden eind 2023 afgerond.

Kasteel Slangenburg (Doetinchem)

In 2023 kwam Kasteel Slangenburg leeg te staan. De voormalig huurder verkeerde in financieel zwaar weer en kon de exploitatie helaas niet langer uitvoeren. Hoewel het verlies van een huurder voor Monumentenbezit nadelig was, gaf het ook een kans om het kasteel op een nieuwe manier te gaan gebruiken en open te stellen voor een breed publiek.

In de tweede helft van 2023 is een nieuwe opzet tot stand gekomen met een nieuw beheerdersteam. Daarbij zijn de horeca in het rechter koetshuis en de verhuur van de vakantiewoningen in het linker koetshuis gestart. De exploitatie van het hoofdhuis is geheel veranderd. Waar in het verleden alleen gasten van het sublieme interieur van het huis konden genieten, zal in 2024 het huis voor een breed publiek worden opengesteld. Ook zal er de mogelijkheid zijn voor commerciële verhuur en trouwerijen.

In 2024 zal er verder worden gewerkt aan het passend inrichten van de diverse ruimtes en enkele kleinschalige bouwkundige aanpassingen, waarbij verstorin-

gen uit het recente verleden ongedaan gemaakt worden. In 2023 is ook het buitenschilderwerk en het vervangen van de gootbekleding aan de achter- en rechterzijgeven van het hoofdhuis uitgevoerd.

Naarden Vesting

Het jaar 2023 stond vooral in het teken van voorbereiding. In 2025 zal er een restauratie plaats gaan vinden van de gevel van de Promerskazerne. Dit vanwege de zware schade aan het metselwerk als gevolg van uittredende zouten in de gevel.

Om hier een beter beeld van te krijgen en te komen tot een verantwoorde steen- en mortelkeuze is de gevel onderzocht. In september 2023 zijn de nodige monsters genomen in de gevel voor verdere analyse. Om dit soort onderzoek een breder kader te geven zijn er contacten gelegd met de mortelexpert van de TU-Delft. Parallel daaraan heeft er in februari 2023 een kennisuitwisselingssessie plaatsgevonden tussen vertegenwoordigers van het Rijksvastgoedbedrijf, verschillende adviseurs die in het verleden bij de vesting betrokken waren en het huidige team van aannemers en adviseurs.

Een groot project in de uitvoering was dit jaar de herbestemming van gebouw G op bastion Oranje. In oktober van 2023 is het opgeleverd. De voormalige kazerne heeft een nieuwe bestemming gekregen als verzamelgebouw voor werkplaatsen en

ateliers. Er zijn onder meer een kunstenaar en een glazenier in gevestigd. Voor het gebouw zijn de nodige struiken aangeplant. Hiervoor zijn de soorten struiken gebruikt die ook zijn voorzien in het groenplan. Dit nieuwe plan voor het groenbeheer is in 2023 definitief uitgewerkt.

Ruïne van Nuwendoorn (Sint Maarten)

In 2023 is de ruïne officieel geopend voor het publiek. De afgelopen jaren was het monument niet toegankelijk voor het publiek. Met de plaatsing van een nieuwe toegangsbrug en openstelling op gezette tijden is de ruïne weer toegankelijk.

Tijdens de zomermaanden en met Open Monumentendag worden er allerlei activiteiten georganiseerd op deze plek.

Sint Baafskerk (Aardenburg)

In 2023 heeft Monumentenbezit groot onderhoud laten uitvoeren aan de toren van de Sint Baafskerk. De toren is geheel in de steigers gezet en al de noodzakelijke onderhoudswerkzaamheden zijn uitgevoerd.

Omdat het plaatsen van een steiger rond zo een toren een groot deel van het bouwbudget vergt, is gekozen om de

werkzaamheden niet te faseren, maar integraal uit te voeren. Het nodige metsel- en voegwerkherstel heeft plaatsgevonden, het houtrotherstel aan onderdelen aan de kap van de toren en de luiken is uitgevoerd, het schilderwerk is vernieuwd en de noodzakelijke werkzaamheden aan het lood- en zinkwerk zijn gedaan.

Na deze onderhoudsbeurt kan de toren er weer jaren tegenaan en is het plaatsen van een steiger voorlopig niet meer nodig.

Statencollege

(Hoorn)

Het Westfries Museum in Hoorn wil een grote verbouwing van het museum uit gaan voeren, waarbij ook een kelder onder het gebouw gepland is.

Om zich van een goede omgang met de cultuurhistorische waarden te verzekeren heeft Monumentenbezit een nauwere betrokkenheid bij de planvorming opgeëist. Dit was eind 2022. Gedurende de maanden februari tot en met juni 2023 zijn er daarom steeds rondgangen door het gebouw geweest met de gemeente en de architect van de verbouwing.

De gemeentelijke Commissie Ruimtelijke Kwaliteit en Erfgoed was hier incidenteel ook bij aanwezig. Tijdens die rondgangen zijn de verschillende aspecten van het plan intensief, ter plekke doorgelopen en de afspraken vastgelegd. Dit varieerde van het ontwerp van de installaties tot en met de wand- en vloerafwerking en het al dan niet isoleren van de gevels. De gemaakte afspraken zijn verwerkt in het ontwerp en meegenomen in de bestekstukken. Begin 2024 wordt de uitvraag naar de aannemers gedaan.

Onze andere monumenten

Abdijkerk, Aduard
Schilderwerk exterieur.

Burcht van Oostvoorne
Geen bijzonderheden.

De Oostkerk, Middelburg
Schilderwerk klokkentoren.

Gedenknaald Apeldoorn
Geen bijzonderheden.

Gedenknaald Manpad, Heemstede
Geen bijzonderheden.

Gedenknaald Vrede van Rijswijk, Rijswijk
Geen bijzonderheden.

Graaf Adolfmonument, Heiligerlee
Plaatsen van brug bij het monument.

Grafmonument van Liere, Katwijk
Geen bijzonderheden.

Kasteel Radboud, Medemblik

Geen bijzonderheden.

Kasteeltoren, IJsselstein

Geen bijzonderheden.

Lichttoren, Goedereede

Schilderwerk exterieur (deels, niet volledig uitgevoerd i.v.m. vleermuizen).

Mariahoeve, Hazerswoude

Geen bijzonderheden.

Kronenburgertoren, Nijmegen

Herstellen voeg- en metselwerk, schildwerk exterieur, restauratie windvaan.

Pandhof Sint Marie, Utrecht

Werkzaamheden aan dak na stormschade.

Ruïne van Brederode, Santpoort-Zuid

Groenbeheer, snoei- en kapwerkzaamheden
n.a.v. stormschade aan de bomen.

Ruïne van Strijen, Oosterhout

Geen bijzonderheden.

Ruïne van Teylingen, Voorhout

Geen bijzonderheden.

Sassenpoort, Zwolle

Geen bijzonderheden.

Schotse Huizen, Veere

Geen bijzonderheden.

Sint-Lievensmonstertoren, Zierikzee

Geen bijzonderheden.

Slot Assumburg, Heemskerk

Houtrotherstel, kleine werkzaamheden
aan dak.

Spaanse Huis, Naarden

Houtrotherstel, schilderwerk exterieur, vervangen van goten.

Stadskasteel, Zaltbommel

Restauratie dak beheerderswoning.

Stenen Baak, Oostvoorne

Geen bijzonderheden.

Voormalig Poortwachtershuisje, Veere

Geen bijzonderheden.

Organisatie

Algemeen

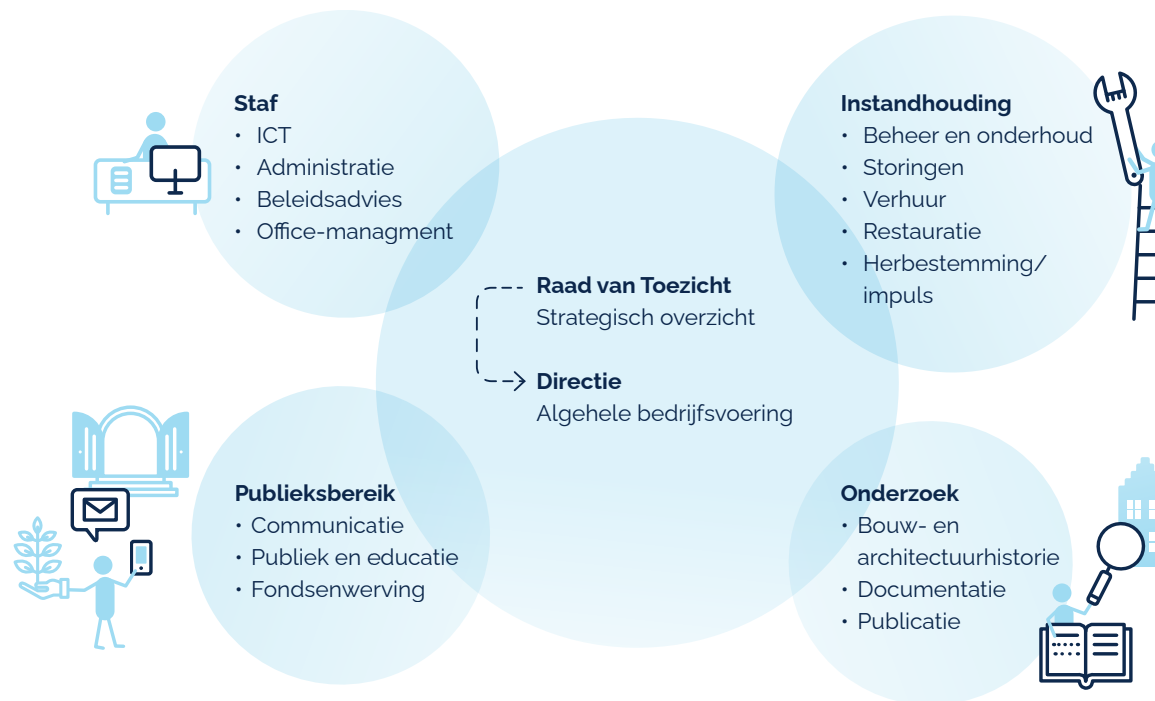
Monumentenbezit heeft acht medewerkers in loondienst (7 fte). De medewerkers zijn verdeeld over vier teams, zoals in de figuur hiernaast is weer-gegeven. Naast team Beheer, team Onderzoek en team Publieksbereik, is er team Staf ter ondersteuning van de directeur-bestuurder op het gebied van strategie en beleid.

In 2023 zijn er twee nieuwe medewerkers in dienst gekomen bij Monumentenbezit, een medewerker Marketing en Communicatie en een trainee bij team Onderzoek. Daarnaast werd dit jaar een fondsenwervingstrainee ingehuurd via een fondsenwervingsbureau. De trainee die in 2022 bij team Onderzoek gestart was, nam in 2023 afscheid van Monumentenbezit.

Gedurende 2023 was er ook een stagiaire werkzaam bij Monumentenbezit. De stagiaire heeft onderzoek gedaan naar de overwegingen die zijn gemaakt bij de restauraties van Brederode, Teylingen en Kasteel Radboud.

Personeelsbeleid

Monumentenbezit is alert op haar positie als werkgever en streeft ernaar een sociaal personeelsbeleid te voeren. Voor de medewerkers is een

Organisatiestructuur Monumentenbezit

personeelshandboek opgesteld waarin alle van toepassing zijnde regelingen, regels en rechten zijn samengevat. In het handboek is onder meer de interne gedragscode en een regeling over vertrouwenspersonen opgenomen. Het handboek wordt bijgewerkt indien nodig.

Aan alle medewerkers wordt de kans geboden om mee te denken over de inrichting van de organisa-

tie. Elke maand is er een teamoverleg waarbij alle medewerkers aanwezig zijn en waar hen de kans geboden wordt tot inspraak en medezeggenschap. In 2020 heeft Monumentenbezit een risico-inventarisatie en -evaluatie (ri&e) laten opstellen. De ri&e helpt Monumentenbezit de juiste maatregelen te treffen tegen de risico's die er zijn binnen de organisatie, zodat de werknemers een veilige en gezonde werkplek hebben. In 2023 hebben de me-

dewerkers van Monumentenbezit weer de jaarlijkse bhv-cursus gevolgd. De bouwkundig projectleiders hebben daarnaast een cursus VOL-VCA gevolgd. Ook is er een periodiek arbeidsgezondheidskundig onderzoek aangeboden aan de medewerkers.

De drie gedragscodes van de cultuursector

Governance Code Cultuur

De Governance Code Cultuur wordt door Monumentenbezit toegepast en nageleefd. De code bestaat uit acht principes die zien op goed bestuur van en toezicht op een culturele instelling. Voor de acht principes geldt dat deze moeten worden toegepast en dat moet worden uitgelegd hoe deze worden toegepast. Monumentenbezit past alle acht principes toe en licht toe hoe zij dat doet, onder meer in dit jaarverslag. Onder de paragrafen Raad van toezicht en Personeelsbeleid valt terug te lezen hoe de principes in de organisatie zijn geïntegreerd.

Code Diversiteit en Inclusie

De Code Diversiteit en Inclusie formuleert vijf principes voor het vormgeven en bevorderen van diversiteit en inclusie binnen de organisatie. Deze principes vormen de stappen die gezet moeten worden om aan de code te voldoen. In 2022 werd de eerste stap van de code gezet en heeft Monumentenbezit inzichtelijk gemaakt waar de organi-

satie staat ten aanzien van diversiteit en inclusie. Door een vragenlijst van de code in te vullen is duidelijk geworden wat goed gaat, wat aandachtspunten zijn en welke onbewuste vooroordelen er binnen de organisatie zijn.

In 2023 heeft Monumentenbezit werk gemaakt van de tweede en derde stap van de code. Er is een start gemaakt met een missie- en visiedocument waarin diversiteit en inclusie een belangrijke rol heeft. Voorafgaand aan het opstellen van het document is er een sessie met alle medewerkers geweest om iedereen te betrekken bij het opstellen van de visie. Diversiteit en inclusie was een van de onderwerpen die tijdens deze sessie aan bod kwam. Op die manier wordt gehele organisatie betrokken en meegenomen in het naleven van de code.

Fair Practice Code

Monumentenbezit streeft ernaar om op een zo eerlijk en transparant mogelijke manier zaken te doen. Daartoe heeft zij de vijf waarden van de Fair Practice Code – solidariteit, diversiteit, duurzaamheid, transparantie en vertrouwen – geïntegreerd in haar bedrijfsvoering. Enkele voorbeelden (niet uitputtend) van wat Monumentenbezit doet in het kader van deze code:

- Opdrachtnemers worden altijd marktconform beloond voor hun werk, daarbij worden cao's en honorariumrichtlijnen zoveel mogelijk aange-

houden. Indien die er niet zijn geschiedt betaling redelijk en eerlijk.

- Monumentenbezit is zuinig op haar personeel en investeert bovendien in hen door trainingen, cursussen en opleidingen aan te bieden. Naast haar vaste personeelsbestand biedt zij regelmatig plek aan trainees en stagiaires. Het werk dat zij verrichten vormt een mooie aanvulling op dat van Monumentenbezit maar zij worden niet ingezet voor onmisbaar werk. Trainees en stagiaires ontvangen een redelijke vergoeding voor hun werk.
- Het werk dat de medewerkers van Monumentenbezit en opdrachtnemers verrichten gebeurt op basis van vertrouwen. De medewerkers en andere krachten krijgen eigen verantwoordelijkheden, worden beoordeeld op de kwaliteit van het werk dat zij verrichten en krijgen geen targets mee.

Samenwerking met partners

Monumentenbezit werkt waar mogelijk samen met andere organisaties om zo de erfgoedsector verder te brengen en om zelf te kunnen leren van anderen. Zo is zij lid van de netwerkvereniging INTO (International National Trusts Organisation) en werkt samen met Stichting Cocari Il Bonaire en Stichting Monumentenzorg Curaçao voor het behoud van erfgoed in Caribisch Nederland. Met deze partijen werkt Monumentenbezit aan een traineeprogramma waarbij trainees zowel bij de monumenten van Monumentenbezit als bij die van de Caribische organisaties aan de slag kunnen. Monumentenbezit is daarnaast een samenwerking aangegaan met Museum Huis Doorn en Museum de Gevangenpoort in Den Haag waarbij Monumentenbezit

de onderhoudswerkzaamheden van de musea coördineert en trainees de kans krijgen om bij deze monumenten aan de slag te gaan. De uitwerking van het programma krijgt verder vorm in 2024.

Monumentenbezit is bij verschillende verenigingen en netwerken aangesloten om zo op allerlei vlakken kennis uit te wisselen met diverse organisaties. Zo is zij aangesloten bij de Nationaal Monumentenorganisatie (NMo), de Federatie Instandhouding Monumenten (FIM), Linie breed ondernemen – Forten en Waterlinies, Stichting Kastelen Buitenplaatsen en Landgoederen (SKBL) en Vereniging Beheerders van Monumentale Kerken (VBMK).

NMo Instandhoudingsfonds

Monumentenbezit is verbonden met de Nationale Monumentenorganisatie (NMo). Het vermogen dat in 2016 meekwam met de overdracht van de 29 rijksmonumenten vanuit het Rijksvastgoedbedrijf wordt beheerd door de NMo. Het rendement op dit vermogen wordt vanuit de NMo jaarlijks afgedragen aan Monumentenbezit om het tekort op het beheer en onderhoud van de monumenten af te dekken. In 2023 is het NMo Instandhoudingsfonds opgericht. Met dit fonds wordt beoogd de activiteiten van de vereniging los te trekken van het vermogen en het vermogensbeheer. De instandhoudingsbijdrage wordt geborgd in een aparte stichting:

het NMo Instandhoudingsfonds. De vereniging NMo verdwijnt niet maar geeft alleen het bestemmingsfonds in beheer over aan de stichting. Door de oprichting van het instandhoudingsfonds is de instandhoudingsbijdrage sterker geborgd.

Audit

Elk jaar wordt een externe audit uitgevoerd door de accountant van Monumentenbezit in opdracht van de NMo om te controleren of Monumentenbezit nog altijd voldoet aan de afspraken zoals deze zijn vastgelegd bij de overdracht van de 29 monumenten door het Rijksvastgoedbedrijf in 2016. In 2023 is de audit over 2022 uitgevoerd. De punten waarop geaudit werd bleken allemaal in orde te zijn.

Financiële aandachtspunten

De drie voornaamste bronnen van inkomsten voor Monumentenbezit zijn: rendement op vermogen vanuit de NMo, huurinkomsten en subsidies. Het belangrijkste risico voor Monumentenbezit is dat een of meer van deze inkomsten kunnen tegenvallen. Voor het rendement geldt dat bij tegenvallende beleggingsresultaten er een uitgestelde of mogelijk afgestelde uitkering kan zijn. Het overgrote deel van de monumenten is verhuurd en heeft een goede bestemming. De meeste monumenten

in de portefeuille zijn niet eenvoudig te exploiteren. Het is de taak van de huurder om een stabiele inkomstenstroom te creëren. Het kan voorkomen dat een exploitant van, met name een van de grotere, monumenten op dit onderdeel problemen krijgt. Er ontstaat dan een risico op leegstand en een terugloop van de huurinkomsten van Monumentenbezit.

Subsidieprogramma's worden regelmatig geëvalueerd en aangepast. Restauratie- en onderhoudswerken aan monumenten zijn veelal kostbaar. Ook hier vormen de grotere monumenten relatief het grootste risico. Veranderingen in het subsidiestelsel zorgen ervoor dat Monumentenbezit de strategie op lange termijn moet bijsturen en mogelijk onderhoud moet uitstellen. Het monument is daarbij niet gebaat. Temeer omdat uitstel van onderhoud het risico op onverwachte extra restauratiewerkzaamheden vergroot. Hiervoor moeten direct extra middelen worden aangewend.

De voornoemde risico's worden gemitigeerd door de opbouw van een continuïteitsreserve. De continuïteitsreserve moet dusdanig groot zijn dat er gedurende het jaar een onverwachte restauratie kan worden bekostigd. Daarnaast moet de reserve van zo een omvang zijn dat de geplande onderhoudswerkzaamheden altijd kunnen doorgaan, ook in het geval er onverhoopt geen uitkering van het rendement vanuit de NMo kan plaatsvinden. Het hoogste onvoorziene onderhoudsbedrag waar-

mee Monumentenbezit geconfronteerd kan worden bedraagt circa € 3.000.000, -. Dit bedrag wordt door Monumentenbezit gereserveerd zodat te allen tijde de onderhoudskosten gefinancierd kunnen worden. Daarom is het doel om een continuïteitsreserve ter hoogte van dit bedrag op te bouwen en vervolgens in stand te houden.

Duurzaamheid als risico

De duurzaamheidsingrepen aan de monumenten kunnen op gespannen voet staan met de cultuur-historische waarden ervan. Monumentenbezit maakt in dat geval altijd keuzes waarbij het monument voorop staat. Het risico daarbij kan zijn dat niet alle duurzaamheidsmaatregelen toegepast kunnen worden. Daarnaast is een risico dat niet alle duurzaamheidsmaatregelen gefinancierd kunnen worden.

Raad van toezicht

Monumentenbezit hanteert het raad-van-toezicht-model: de directeur-bestuurder is verantwoordelijk voor het besturen van de stichting en de raad van toezicht (de raad) houdt daar toezicht op. De raad is de werkgever van de directeur-bestuurder en fungeert bovendien als zijn klankbord. De belangrijkste taken en verantwoordelijkheden van de raad zijn vastgelegd in de statuten en het reglement voor

de raad van toezicht (rvt-reglement). Beide zijn - en worden regelmatig - getoetst aan de Governance Code Cultuur. Monumentenbezit vindt het van belang dat toezichthouders onafhankelijk en integer handelen. In de statuten en in het rvt-reglement zijn regels opgenomen met betrekking tot het tegen- gaan van belangenverstrengeling. Daarnaast wordt voorafgaand aan elke vergadering standaard een conflict of interest check uitgevoerd. Gedurende 2023 is geen sprake geweest van *conflicts of interest*.

In de statuten en in het bestuurs- en rvt-reglement zijn de rollen, taken, verantwoordelijkheden en bevoegdheden van het bestuur en de toezicht- houders vastgelegd. Ook is in de statuten en in de reglementen vastgelegd hoe het bestuur de raad informeert. Tijdens de periodieke vergaderingen van de raad van toezicht wordt regelmatig gere- flecteerd op de rollen en onderlinge taakverdeling van het bestuur en de toezichthouders. Ook bij de naleving daarvan wordt stilgestaan.

De raad van toezicht heeft een profielschets opgesteld voor zijn leden waarin is opgenomen aan welke eisen leden moeten voldoen en welke kennis, deskundigheid en ervaring vertegenwoor- digd moet zijn in de raad. De profielschets wordt regelmatig heroverwogen en indien nodig geactu- aliseerd. De raad van toezicht is alert op de vraag of zijn samenstelling aansluit bij de opgave waar de organisatie de komende jaren voor staat. In 2023

heeft de raad geconcludeerd dat dat nog altijd het geval is. Mocht dit in de toekomst veranderen dan handelt de raad daarnaar.

De raad van toezicht past de Code Diversiteit en Inclusie toe en waarborgt dus een diverse samen- stelling met onder meer aandacht voor leeftijd, geslacht, etniciteit en culturele achtergrond. Voor- dat nieuwe leden toetreden tot de raad wonen zij minstens één vergadering bij zodat zij alvast kennis kunnen maken met de organisatie. Daarnaast ont- vangen zij een pakket met relevante documenten om zich te kunnen inlezen.

Het afgelopen jaar heeft de raad in totaal zeven keer vergaderd. Vier vergaderingen daarvan werden gehouden volgens de vaste jaarplanning, daarnaast was er een strategische sessie. Ook is er twee keer een extra vergadering ingelast om die onderwerpen te bespreken waar in de reguliere vergaderingen tijd te kort voor was.

Enkele onderwerpen die tijdens de reguliere ver- gaderingen aan bod kwamen zijn: de aanstaande openstelling van buitenplaats Trompenburgh, de ontwikkelingen rondom Kasteel Slangenburg en potentiële verwervingen. Daarnaast heeft de raad de duurzaamheidsstrategie en het bestuursregle- ment vastgesteld. Ook is het rvt-reglement waar nodig herzien. Tijdens een van de extra ingelaste vergaderingen werd het NMo Instandhoudingsfonds

besproken, dat in 2023 is opgericht. In de andere extra vergadering werden de voorgenomen restauratieplannen van het Westfries Museum in Hoorn uitvoerig doorgesproken. In mei vond de jaarlijkse strategische sessie plaats op Kasteel Slangenburg. De toekomst van het kasteel was een van de onderwerpen op de agenda. Een ander onderwerp dat aan bod kwam was de identiteit van Monumentenbezit. De discussie over de identiteit die tijdens de vergadering ontstond is een belangrijke eerste stap in het formuleren van de missie en visie van Monumentenbezit. In het verlengde van deze discussie over de identiteit werd de mogelijkheid besproken om de exploitatie van haar monumenten meer naar zich toe te halen.

Tot slot stond de implementatie en naleving van de drie gedragscodes (Governance Code Cultuur, Code Diversiteit en Inclusie en de Fair Practice Code) en de noodzaak van het toevoegen van een vijfde lid aan de raad op de agenda.

Jaarlijks evalueert de raad van toezicht zijn eigen functioneren en het onderlinge functioneren tussen de raad en de directeur-bestuurder. In december vond deze evaluatie plaats. De volgende thema's kwamen hierbij aan bod: de toepassing van de Governance Code Cultuur, het samenspel tussen de raad en de directeur-bestuurder, de teameffectiviteit van de raad, de beoordeling van de individuele leden en van de voorzitter.

In 2023 is Ido Esman afgetreden. De heer Esman vertegenwoordigde de discipline financieel/ beleidsmatig en bekleedde de functie van voorzitter. De raad van toezicht bedankt de heer Esman voor zijn inzet en bijdrage van de afgelopen jaren. Hij is opgevolgd door Carlo Huijts. De heer Huijts is tijdens zijn eerste vergadering door de andere leden benoemd tot voorzitter.

De leden van de raad van toezicht ontvangen geen vergoeding voor hun werkzaamheden, wel worden onkosten aan hen vergoed. De leden worden benoemd voor een periode van drie jaar en kunnen na deze termijn nog eenmaal benoemd worden voor een periode van drie jaar.

Leden raad van toezicht

Drs. I. Esman RBA (tot 21-06-2023)

Financieel/beleidsmatig

Dr. ir. C.S.T.J. Huijts (vanaf 26-07-2023)

Financieel/beleidsmatig

Em. prof. dr. M.C. Kuipers

Architectuur- en cultuurhistorie

Prof. dr. R.N.G. van der Paardt

Juridisch

Ir. A.J.M. Valk

NMo-lid

Rooster van aftreden

Naam	Functie	Laatste benoeming	Herbenoembaar in	Aftreden uiterlijk in
Esman, I.	Voorzitter	2020	-	2023
Van der Paardt, R.N.G.	Vicevoorzitter	2021	2024	2027
Valk, A.J.M.	Lid	2021	2024	2027
Kuipers, M.C.	Lid	2022	2025	2028
Huijts, C.S.T.J.	Voorzitter	2023	2026	2029

Nevenfuncties raad van toezicht

Naam	Organisatie	Functie
I. Esman	Syntrus Achmea Real Estate & Finance BV Raad voor Cultuur	Sr Manager / Fundmanagement Mortgages Voorzitter Commissie POM
C.S.T.J. Huijts	<i>geen nevenfuncties</i>	
R.N.G. van der Paardt	Nyenrode Universiteit Amsterdam School of Real Estate	Docent Docent
A.J.M. Valk	Valk Management and Advice Nederlands Britse KvK Dutch Centre Nationale Monumentenorganisatie Stichting Eden Holland	Directeur Voorzitter Voorzitter Voorzitter
M.C. Kuipers	ISC20C ICOMOS Ernst May Gesellschaft, Frankfurt	Gedelegeerd lid Adviseur

Nevenfuncties directeur-bestuurder

Naam	Organisatie	Functie
M.T.C. van den Bos	Stichting Kasteel Radboud Stichting de Gele Loods K.F. Hein Fonds	Voorzitter Penningmeester Lid

Financiën

Monumentenbezit

Jaarrekening 2023

1.1 Balans per 31 december 2023

(na voorstel resultaatverdeling)

		31-12-2023		31-12-2022	
		€	€	€	€
ACTIVA					
Vaste activa					
<i>Materiële vaste activa</i>					
Gebouwen en terreinen	1	213.787		222.454	
Renovatie en comfortverbetering monumenten		2.035.604		1.924.049	
Inventaris		88.451		7.303	
Andere vaste bedrijfsmiddelen		15.692		13.772	
			2.353.534		2.167.578
<i>Financiële vaste activa</i>					
	2		500.000		544.000
Vlottende activa					
<i>Vorderingen</i>					
Vorderingen op handelsdebiteuren	3	70.519		261.329	
Belastingen en premies sociale verzekeringen	4	158.116		131.135	
Leningen u/g	5	84.600		41.000	
Overige vorderingen en overlopende activa	6	1.574.383		1.394.200	
			1.887.618		1.827.664
<i>Liquide middelen</i>					
	7		1.839.134		2.109.139
Totaal activazijde			6.580.286		6.648.381

		31-12-2023		31-12-2022	
		€	€	€	€
PASSIVA					
Stichtingsvermogen					
Vrij besteedbaar vermogen	8				
	9	2.151.636		2.328.674	
Vastgelegd vermogen	10	1.032.000		1.282.000	
			3.183.636		3.610.674
Voorzieningen					
Voorziening groot onderhoud	11		1.755.659		1.319.845
Kortlopende schulden					
<i>Schulden aan leveranciers en handelskredieten</i>					
	12	210.643		749.243	
Overige schulden en overlopende passiva	13	1.430.348		968.619	
			1.640.991		1.717.862
Totaal passivazijde			6.580.286		6.648.381

1.2 Staat van baten en lasten over 2023

		2023	2022			2023	2022
		€	€			€	€
Baten	14			Totaal van exploitatieresultaat		(441.191)	88.513
Baten als tegenprestatie voor leveringen	15	918.190	1.070.649	Financiële baten en lasten	27	14.153	(6.660)
Subsidiebatens	16	474.947	741.133				
Overige baten	17		3	Totaal van netto resultaat		(427.038)	81.853
Giftens en baten uit fondsenwerving			27.500				
		1.393.137	1.839.285				
Overige baten	18	1.560.438	1.379.122	Bestemming saldo van baten en lasten			
		2.953.575	3.218.407				
Lasten				Overige reserves		(177.038)	93.853
Activiteitenlasten	19	2.221.374	2.067.766	Bestemmingsfonds achterstallig onderhoud		(250.000)	(12.000)
Lonen	20	406.107	365.020			(427.038)	81.853
Sociale lasten		60.122	62.315				
Pensioenlasten	21	36.801	32.355				
Overige personeelsbeloningen	22	61.964	100.234				
Afschrijvingen materiële vaste activa	23	270.155	249.116				
Huisvestingskosten	24	715	580				
Verkoopkosten	25	76.153	65.114				
Algemene kosten	26	261.375	187.394				
Som van de lasten		3.394.766	3.129.894				

1.3 Grondslagen van waardering en resultaatbepaling

Informatie over de rechtspersoon

Vestigingsadres en inschrijfnummer handelsregister

Monumentenbezit is feitelijk en statutair gevestigd op Zuidereinde 43, 1243 KK te 's-Graveland en is ingeschreven bij het handelsregister onder nummer 60983248.

Algemene toelichting

Algemene toelichting

De belangrijkste activiteiten van de rechtspersoon

De activiteiten van Monumentenbezit bestaan voornamelijk uit:

- Onderzoek: het analyseren van de cultuurhistorische gegevens en de architectuurhistorische elementen van monumenten
- Behoud: het zorgen voor langdurige instandhouding van monumenten
- Herbestemming: het zoeken naar een nieuwe passende toekomst voor monumenten
- Restauratie: het aanbrengen van een nieuwe impuls met behoud van de historische waarde

De locatie van de feitelijke activiteiten

Monumentenbezit is feitelijk gevestigd op Zuidereinde 43, 1243 KK te 's-Graveland.

Groepsverhoudingen

Informatieverschaffing over groepsverhoudingen

De Vereniging Nationale Monumentenorganisatie (NMo) is een verbonden partij. Statutair is bepaald dat de vereniging geen onroerende zaken in bezit houdt, maar deze doorgeeft aan de Stichting Monumenten Bezit, of aan één van de leden van de vereniging.

De door de NMo overgenomen monumentenportefeuille van het Rijksvastgoedbedrijf is in 2016 in zijn geheel doorgeschoven naar de Stichting Monumentenbezit. In de overdrachtsakte is bepaald dat alle voorwaarden die op de levering door de Staat aan de NMo zijn opgelegd, ook op de Stichting Monumentenbezit van toepassing zijn.

Onderlinge transacties betreffen het verstrekken van een lening door de Stichting aan de NMo en het verstrekken van een instandhoudingsbijdrage van de Vereniging aan de Stichting.

Schattingen

Informatieverschaffing over schattingen, oordelen, veronderstellingen en onzekerheden

Bij toepassing van de grondslagen en regels voor het opstellen van de jaarrekening vormt de leiding van Monumentenbezit zich verschillende oordelen en schattingen die essentieel kunnen zijn voor de in de jaarrekening opgenomen bedragen. Indien het voor het geven van het in artikel 2:362 lid 1 BW vereiste inzicht noodzakelijk is, is de aard van deze

oordelen en schattingen inclusief de bijbehorende veronderstellingen opgenomen bij de toelichting op de desbetreffende jaarrekeningposten.

Algemene grondslagen voor verslaggeving

Algemene grondslagen voor verslaggeving

De standaarden op basis waarvan de jaarrekening is opgesteld

De jaarrekening is opgesteld volgens de bepalingen van Titel 9 Boek 2 BW, in combinatie met Richtlijn voor de Jaarverslaggeving 640 'Organisaties zonder winststreven'. Activa en passiva worden in het algemeen gewaardeerd tegen de verkrijgings- of verwaardigingsprijs of de actuele waarde. Indien geen specifieke waarderingsgrondslag is vermeld vindt waardering plaats tegen de verkrijgingsprijs.

Leases

Operationele leases

De stichting heeft leasecontracten waarbij een groot deel van de voor- en nadelen die aan de eigendom verbonden zijn, niet bij de stichting ligt. Deze leasecontracten worden verantwoord als operationele leasing. Leasebetalingen worden, rekening houdend met ontvangen vergoedingen van de lessor, op lineaire basis verwerkt in de staat van baten en lasten over de looptijd van het contract.

Grondslagen

De waardering van activa en passiva

Materiële vaste activa

Bedrijfsgebouwen en terreinen worden gewaardeerd tegen aanschaffings- of voortbrengingskosten plus bijkomende kosten onder aftrek van lineaire afschrijvingen gedurende de verwachte toekomstige gebruiksduur. Op monumenten wordt niet afgeschreven. Er wordt rekening gehouden met de bijzondere waardeverminderingen die op balansdatum worden verwacht.

Overige materiële vaste activa worden gewaardeerd tegen verkrijgings- of vervaardigingsprijs inclusief directtoerekenbare kosten, onder aftrek van lineaire afschrijvingen gedurende de verwachte toekomstige gebruiksduur en bijzondere waardeverminderingen. De afschrijvingen worden gebaseerd op de geschatte economische levensduur, tenzij fiscaal een wettelijk maximum afschrijvingspercentage van 20% wordt voorgeschreven, en worden berekend op basis van een vast percentage van de kostprijs, rekening houdend met een eventuele residuwaarde. Er wordt afgeschreven vanaf het moment van ingebruikneming. Op monumenten wordt niet afgeschreven. Subsidies op investeringen worden in mindering gebracht op de verkrijgings- of vervaardigingsprijs van de activawaarop de subsidies betrekking hebben.

Financiële vaste activa

Deelnemingen worden als kapitaalbelang gewaardeerd volgens de toegepaste fiscale waarderingsgrondslag.

Indien de deelneming behoort tot de fiscale eenheid van de kleine rechtspersoon, wordt de deelneming gewaardeerd tegen het netto-bedrag van de activa en verplichtingen van de deelneming gewaardeerd tegen de fiscale waarderingsgrondslagen. Indien het netto-bedrag van de activa en verplichtingen negatief is, wordt op grond van de doelstelling om aan te sluiten op de fiscale waardering, dit bedrag als passiefpost opgenomen, ongeacht het bestaan van een verplichting tot aanzuivering van dit tekort.

Vorderingen

Vorderingen worden opgenomen tegen nominale waarde, rekening houdend met eventuele verminderingen voor het risico van oninbaarheid. Deze verminderingen worden bepaald op basis van individuele beoordeling van de vorderingen. Voor zover niet anders is vermeld hebben de vorderingen een looptijd van korter dan 1 jaar.

Liquide middelen

Liquide middelen bestaan uit kas, banktegoeden en deposito's met een looptijd korter dan twaalf maanden. Rekening-courantschulden bij banken zijn opgenomen onder schulden aan kredietin-

stellingen onder kortlopende schulden. Liquide middelen worden gewaardeerd tegen nominale waarde.

Bestemmingsfondsen

Bestemmingsfondsen is dat gedeelte van het stichtingsvermogen dat is afgezonderd, omdat daaraan een beperktere bestedingsmogelijkheid is gegeven dan gezien de doelstelling van de stichting is toegestaan. Als deze beperking door derden is aangebracht, wordt dit deel van het vermogen aangeduid als bestemmingsfonds.

Voorziening voor groot onderhoud

Voor uitgaven voor groot onderhoud van gebouwen wordt een voorziening gevormd om deze lasten gelijkmatig te verdelen over een aantal boekjaren.

De toevoegingen aan de voorziening wordt bepaald op basis van het geschatte bedrag van het groot onderhoud en de periode die telkens tussen de werkzaamheden voor groot onderhoud verloopt.

Kortlopende schulden

Kortlopende schulden worden bij de eerste verwerking gewaardeerd tegen nominale waarde.

De waardering van de staat van baten en lasten

De bepaling van het resultaat.

Het resultaat wordt bepaald als het verschil tussen de opbrengstwaarde van de geleverde prestaties

en de kosten en andere lasten over het jaar.
De opbrengsten op transacties worden verantwoord in het jaar waarin zij zijn gerealiseerd.

Baten

Onder baten wordt verstaan de bedragen voor de in het verslagjaar geleverde goederen of diensten na aftrek van kortingen en dergelijke en van over de omzet geheven belastingen, alsmede baten uit hoofde van giften, subsidies, sponsorbijdragen en overige ontvangsten.

Opbrengsten van diensten worden genomen naar rato van de mate waarin de diensten zijn verricht. De kostprijs van deze diensten wordt aan dezelfde periode toegerekend.

Lasten

Onder de activiteitenlasten wordt verstaan de direct aan de baten toe te rekenen lasten.

1.4 Toelichting op de balans

ACTIVA

Vaste activa

1 Materiële vaste activa

	Gebouwen en terreinen	Renovatie en comfortverbetering monumenten	Inventaris	Andere vaste bedrijfsmiddelen	Totaal
	€	€	€	€	€
Stand per 1 januari 2023					
Verkrijgings- of vervaardigingsprijs	260.002	2.550.063	17.327	26.785	2.854.177
Cumulatieve afschrijvingen	(37.548)	(626.014)	(10.024)	(13.013)	(686.599)
Boekwaarde per 1 januari 2023	222.454	1.924.049	7.303	13.772	2.167.578
Mutaties					
Investeringen	-	364.113	89.116	2.882	456.111
Afschrijvingen	(8.667)	(252.558)	(7.968)	(962)	(270.155)
Saldo mutaties	(8.667)	111.555	81.148	1.920	185.956
Stand per 31 december 2023					
Verkrijgings- of vervaardigingsprijs	260.002	2.914.176	106.442	29.667	3.310.287
Cumulatieve afschrijvingen	(46.215)	(878.572)	(17.991)	(13.975)	(956.753)
Boekwaarde per 31 december 2023	213.787	2.035.604	88.451	15.692	2.353.534

In 2016 zijn 29 monumenten door het Rijk overgedragen aan de Vereniging Nationale Monumentenorganisatie.

Gelijktijdig zijn deze monumenten door de Vereniging Nationale Monumentenorganisatie overgedragen aan de Stichting Monumenten Bezit. Deze monumenten zijn overgedragen voor EUR 1. Voor een specificatie van deze monumenten wordt verwezen naar de bijlage bij deze jaarrekening.

In 2018 heeft de stichting de Oostkerk te Middelburg verworven, alsmede het naastgelegen pand aan de Verwerijstraat 34 te Middelburg. In 2020 is de Mariahoeve in Hazerswoude aan de stichting overgedragen.

De investering in inventaris in 2023 hangt voor EUR 66.216 samen met de aankoop van de collectie roerende goederen behorende tot het monument Kasteel Slangenburgh, niet zijnde de roerende goederen in bruikleen.

	31-12-2023	31-12-2022
	€	€
<i>2 Financiële activa</i>		
Overige vorderingen	500.000	544.000
	31-12-2023	31-12-2022
	€	€
Overige vorderingen		
Instandhoudingsbijdrage Oostkerk	500.000	500.000
Lening Nationale Monumenten organisatie	-	44.000
	500.000	544.000
	2023	2022
	€	€
Instandhoudingsbijdrage Oostkerk		
Stand per 1 januari		
Hoofdbedrag	500.000	500.000
Boekwaarde per 1 januari	500.000	500.000
Saldo mutaties	-	-
Stand per 31 december		
Hoofdbedrag	500.000	500.000
Boekwaarde per 31 december	500.000	500.000

In instandhoudingsbijdrage Oostkerk betreft het in 2018 aan de de NMo betaalde bedrag van EUR 500.000. Deze betaling van Monumentenbezit aan de NMo hangt samen met de verwerving van de Oostkerk in 2018.

Jaarlijks ontvangt Monumentenbezit 2% van de in totaal EUR 2.000.000 die is ingelegd, ter dekking van de onderhoudskosten van de Oostkerk. De condities van het ingelegde bedrag van de Oostkerk zijn gelijk aan die van de oorspronkelijke portefeuille.

	2023	2022
	€	€
Lening Nationale Monumenten organisatie		
Stand per 1 januari		
Hoofdbedrag	44.000	44.000
Boekwaarde per 1 januari	44.000	44.000
Mutaties		
Aflossing in boekjaar	(44.000)	-
Stand per 31 december		
Hoofdbedrag	-	44.000
Boekwaarde per 31 december	-	44.000
Rentepercentage		0,5%

Vlottende activa

Vorderingen	31-12-2023	31-12-2022
	€	€
<i>3 Vorderingen op handelsdebiteuren</i>		
Vorderingen op handelsdebiteuren	70.519	261.329
	31-12-2023	31-12-2022
	€	€
<i>4 Belastingen en premies sociale verzekeringen</i>		
Omzetbelasting	157.663	131.135
Pensioenen	453	-
	158.116	131.135
	31-12-2023	31-12-2022
	€	€
<i>5 Leningen u/g</i>		
Lening u/g Stichting De Gele Loods	84.600	41.000
Lening u/g Stichting De Gele Loods		
Stand per 1 januari		
Hoofdbedrag	41.000	26.000
Boekwaarde per 1 januari	41.000	26.000
Mutaties		
Verstrekkingsen	43.600	15.000
Stand per 31 december		
Hoofdbedrag	84.600	41.000
Boekwaarde per 31 december	84.600	41.000

De lening aan Stichting De Gele Loods heeft een oorspronkelijke looptijd van drie jaar, eindigend op 31 januari 2024.

De exploitatie van de Gele Loods liep niet volgens verwachting. Eind 2023 zijn alle overige schulden aan derden afgelost en is een nieuwe terugbetalingsregeling met Monumentenbezit getroffen. De lening wordt in 7 gelijke termijnen afgelost.

	31-12-2023	31-12-2022
	€	€
<i>6 Overige vorderingen en overlopende activa</i>		
Nog te ontvangen bijdrage NMo	1.560.438	1.379.122
Nog te ontvangen rente	1.051	831
Vooruitbetaalde bedragen	12.894	14.247
	1.574.383	1.394.200
	31-12-2023	31-12-2022
	€	€
<i>7 Liquide middelen</i>		
ABN AMRO	688.022	1.692.801
SNS	81.968	100.149
Depositorrekeningen	1.069.144	316.189
	1.839.134	2.109.139

PASSIVA

	Vrij besteedbaar vermogen	Vastgelegd vermogen	Totaal
	€	€	€
8 Stichtingsvermogen			
<i>In onderstaand overzicht is het verloop van het eigen vermogen weergegeven:</i>			
Stand per 1 januari 2023	2.328.674	1.282.000	3.610.674
Mutatie uit resultaatverdeling	(177.038)	(250.000)	(427.038)
Stand per 31 december 2023	2.151.636	1.032.000	3.183.636
9 Vrij besteedbaar vermogen			
Overige reserves		2.151.636	2.328.674
		2023	2022
		€	€
Overige reserves			
Stand per 1 januari		2.328.674	2.234.821
Resultaatverdeling		(177.038)	93.853
Stand per 31 december		2.151.636	2.328.674
10 Vastgelegd vermogen			
Bestemmingsfonds achterstallig onderhoud		1.032.000	1.282.000

Bij de overdracht van de monumenten in 2016 is een bedrag ontvangen van EUR 3.007.000 inzake het wegwerken van achterstallig onderhoud. In de overdrachtsakte is bepaald dat dit bedrag alleen ten behoeve van het achterstallig onderhoud besteed mag worden.

In 2023 is achterstallig onderhoud weg-gewerkt van Bastion Oranje in Naarden. Dit heeft EUR 250.000 gekost.

	2023	2022
	€	€
Bestemmingsfonds achterstallig onderhoud		
Stand per 1 januari	1.282.000	1.294.000
Resultaatverdeling	(250.000)	(12.000)
Stand per 31 december	1.032.000	1.282.000
Voorzieningen		
	31-12-2023	31-12-2022
	€	€
Overige voorzieningen		
Voorziening groot onderhoud	1.755.659	1.319.845
	31-12-2023	31-12-2022
	€	€
<i>11 Voorziening groot onderhoud</i>		
Voorziening groot onderhoud monumenten	1.755.659	1.319.845
	31-12-2023	31-12-2022
	€	€
Voorziening groot onderhoud monumenten		
Stand per 1 januari	1.319.845	1.368.333
Onderhoudskosten ten laste van voorziening	(2.675.565)	(1.358.488)
Ontvangen subsidie	1.611.379	-
Dotatie boekjaar	1.500.000	1.310.000
Stand per 31 december	1.755.659	1.319.845

De voorziening groot onderhoud monumenten wordt gevormd op basis van een meerjaren onderhoudsbegroting. Jaarlijks wordt de voorziening herrekend aan de hand van de verwachte realiteit en de uitvoering van groot onderhoud in het achterliggende jaar. Op basis van de herrekende benodigde voorziening wordt met ingang van het boekjaar 2023 jaarlijks EUR 1.500.000 in plaats van EUR 1.310.000 gedoteerd. De werkelijke bestedingen worden aan de voorziening onttrokken. De subsidies die zijn ontvangen voor bestedingen die aan de voorziening zijn onttrokken, worden aan de voorziening toegevoegd.

	31-12-2023	31-12-2022
	€	€
Kortlopende schulden		
<i>12 Schulden aan leveranciers en handelskredieten</i>		
Crediteuren	210.643	749.243
	31-12-2023	31-12-2022
	€	€
<i>13 Overige schulden en overlopende passiva</i>		
Vakantietoeslag	20.205	16.797
Vooruitontvangen termijnen	51.283	-
Waarborgsommen	71.791	75.291
Nog te besteden subsidie	1.233.161	861.842
Nog te ontvangen facturen	53.908	14.689
	1.430.348	968.619

Niet in de balans opgenomen rechten, verplichtingen en regelingen

Tekstuele toelichting

Informatieverschaffing over niet in de balans opgenomen activa.

In artikel 4 van de koopovereenkomst tussen de Staat en de NMo is vastgelegd dat de Staat een instandhoudingsbedrag ter beschikking heeft gesteld aan de NMo. Het principe van deze bijdrage is dat het rendement van deze bijdrage dient om tot in de oneindigheid het tekort op het beheer en het onderhoud van de overgedragen monumenten af te dekken. In het verlengde van deze afspraak is Monumentenbezit tot in de oneindigheid gerechtigd tot een bijdrage die afkomstig is uit het behaalde rendement op de instandhoudingsbijdrage.

Informatieverschaffing over operationele leases

Monumentenbezit is leaseverplichtingen aangegaan voor twee personenauto's. De gemiddelde resterende looptijd bedraagt 29 maanden. De jaarlijkse leaseverplichting bedraagt per balansdatum EUR 10.227.

1.5 Toelichting op de staat van baten en lasten

	2023	2022
	€	€
14 Baten		
Baten als tegenprestatie voor leveringen	918.190	1.070.649
Subsidiebatén	474.947	741.133
Giftén en baten uit fondsenwerving	-	27.500
Overige baten	-	3
	1.393.137	1.839.285
	2023	2022
	€	€
15 Baten als tegenprestatie voor leveringen		
Gebruiksrechten vastgoed	894.970	1.002.459
Dienstverlening	2.200	809
Leveringen	21.020	67.381
	918.190	1.070.649
	2023	2022
	€	€
16 Subsidiebatén		
Subsidie instandhouding rijksmonumenten	474.947	528.639
Overige overheidsbijdragen en -subsidies	-	212.494
	474.947	741.133

In verband met het faillissement van Stichting Gastenhuis Kasteel Slangenburg konden de opbrengsten voor de verhuur van Kasteel Slangenburg (EUR 93.132) niet worden geïnd.

De ontvangen Subsidie instandhouding rijksmonumenten (Sim) betreffen project-subsidies die zijn ontvangen van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE). Deze meerjarige projectsubsidies worden vooraf verleend op basis van ingediende prestatieprognoses.

De overige subsidies betreffen subsidies die zijn ontvangen van provincies en gemeenten inzake haalbaarheidsonderzoeken en restauraties. Onder deze post is ook opgenomen de bijdrage die de stichting heeft ontvangen van de NMo in het kader van de instandhoudingsbijdrage.

	2023	2022
	€	€

17 Overige baten

Ontvangen instandhoudingsbijdrage	1.560.438	1.379.122
-----------------------------------	-----------	-----------

	2023	2022
	€	€

18 Activiteitenlasten

Beheer en onderhoud van monumenten	2.221.374	2.067.766
------------------------------------	-----------	-----------

In totaal is er in 2023 EUR 3.461.462 (2022: EUR 2.915.706) besteed aan beheer en onderhoud van monumenten.

	2023	2022
	€	€
Totaal uitgaven boekjaar	3.461.462	2.915.706
Geactiveerde uitgaven	(364.113)	(811.452)
Onttrekking voorziening groot onderhoud	(2.625.975)	(1.508.488)
Mutatie bestemmingsfonds groot onderhoud	250.000	12.000
Dotatie voorziening groot onderhoud	1.500.000	1.460.000
Totaal	2.221.374	2.067.766

	2023	2022
	€	€
<i>19 Lonen</i>		
Brutolonen en salarissen	376.085	338.125
Vakantietoeslag	30.022	26.895
	406.107	365.020
	2023	2022
	€	€
<i>20 Pensioenlasten</i>		
Pensioenlasten	36.801	32.355
	2023	2022
	€	€
<i>21 Overige personeelsbeloningen</i>		
Kantinekosten	647	187
Reiskostenvergoeding woon-werk	2.628	1.929
Studie- en opleidingskosten	13.230	6.964
Overige kostenvergoedingen	3.769	5.657
Diensten door derden	52.914	87.475
Ziekengeldverzekering	723	5.105
Overige personeelskosten	5.570	393
Ontvangen uitkeringen	79.481	107.710
	(17.517)	(7.476)
	61.964	100.234

	2023	2022
	€	€
<i>22 Afschrijvingen materiële vaste activa</i>		
Afschrijvingskosten gebouwen	8.667	8.667
Afschrijvingskosten verbouwingskosten	252.558	234.282
Afschrijvingskosten inventaris	7.968	2.518
Afschrijvingskosten overige vaste middelen	962	3.649
	270.155	249.116
	2023	2022
	€	€
<i>23 Huisvestingskosten</i>		
Betaalde huur	-	120
Schoonmaakkosten	-	840
Gas, water en elektra	-	(380)
Overige huisvestingskosten	715	-
	715	580
	2023	2022
	€	€
<i>24 Verkoopkosten</i>		
Reclame- en advertentiekosten	40.192	30.576
Relatiegeschenken	-	486
Reis- en verblijfkosten	34.955	33.033
Kosten acquisitieprojecten	660	244
Incasso kosten	(4)	-
Overige verkoopkosten	350	775
	76.153	65.114

	2023	2022
	€	€
<i>25 Algemene kosten</i>		
Assurantiepremie	11.742	16.155
Accountantskosten, andere niet-controlediensten	7.199	7.489
Administratiekosten	18.023	17.405
Betalingsverschillen	(552)	2.531
Advieskosten	55.353	24.365
Bankkosten	1.193	1.087
Boetes en verhogingen belastingen en premies sociale verzekeringen	101	-
Overige algemene kosten	30.990	8.170
Autokosten	48.919	35.523
Kantoorkosten	88.407	74.669
	261.375	187.394
	2023	2022
	€	€
<i>26 Financiële baten en lasten</i>		
Andere rentebaten en soortgelijke opbrengsten	14.153	(6.657)
Rentelasten en soortgelijke kosten	-	(3)
	14.153	(6.660)

1.6 Overige toelichtingen

	2023	2022
Gemiddeld aantal werknemers		
<i>Uitsplitsing</i>		
Gemiddeld aantal werknemers over de periode werkzaam binnen Nederland	10,00	8,00
Totaal van gemiddeld aantal werknemers over de periode	10,00	8,00

	2023	2022
Bezoldiging van de directeur-bestuurder		
	100.396	96.533
Totaal jaarinkomen	100.396	96.533

Bezoldiging Raad van toezicht

De leden van de Raad van Toezicht ontvangen geen vergoeding voor hun werkzaamheden.

Kosten eigen organisatie

	Beheer & Onderhoud	Voorlichting	Verwerving & restaurantie	Overhead	Totaal
Lonen en sociale lasten	186.805	159.150	85.772	34.502	466.229
Overige personeelsbeloningen	12.696	58.676	6.759	20.634	98.765
Huisvestingskosten	-	-	-	715	715
Verkoopkosten	16.576	52.684	2.541	4.352	76.153
Autokosten	30.574	6.115	6.115	6.115	48.919
Kantoorkosten	-	835	-	87.572	88.407
Algemene kosten	35.388	683	395	87.583	124.049
Totaal	282.039	278.143	101.582	241.473	903.237

's-Graveland,
Monumentenbezit

M.T.C. van den Bos

Directeur-bestuurder

Specificatie van de monumenten

- 1 Abdijkerk aan de Burgemeester Seinenstraat 42 te Aduard
- 2 Buitenplaats Trompenburg met bijgebouwen en grond aan het Zuidereinde 41-43 te 's-Gravenland
- 3 De Oostkerk aan het Oostkerkplein 1 te Middelburg
- 4 Gedenknaald in het Rijswijksebos nabij de Vredenburgweg te Rijswijk
- 5 Gedenknaald ter nagedachtenis aan de Slag bij Manpad nabij de Mandpadlaan en de Herenweg te Heemstede
- 6 Gedenknaald voor koning Willem III en koningin Emma nabij de Loolaan en de Zwolseweg te Apeldoorn
- 7 Gotisch Huis, Buiten Nieuwstraat 21 en Oudestraat 158 te Kampen
- 8 Graaf Adolfmonument aan de Provincialeweg 12 te Heiligerlee
- 9 Grafmonument van Liere aan de Kerklaan 12 te Katwijk
- 10 Jacobaburcht aan de Jacoba van Beijerenlaan en Hoflaan te Oostvoorne
- 11 Kasteel Radboud aan de Oudevaartsgat 8 te Medemblik
- 12 Kasteel Slangenburg aan de Kasteellaan te Doetinchem
- 13 Kasteeltoren aan het Kronenburgplantsoen 9 te IJsselstein
- 14 Kronenburgertoren aan de Parkweg 11 en 99 te Nijmegen
- 15 Lichttoren aan het Kerkpad te Goedereede
- 16 Mariahoeve aan de Hoogeveenseweg 14 te Hazerswoude
- 17 Grote Kerk aan de Oudestraat 26 te Veere
- 18 Pandhof Sint Marie aan de Mariahoek te Utrecht
- 19 Ruïne van Brederode aan de Velsenenderlaan 2 te Santpoort-Zuid
- 20 Ruïne van Nuwendoorn aan de Burchtweg 3 te Sint-Maarten
- 21 Ruïne van Strijen aan de Kasteeldreef te Oosterhout
- 22 Ruïne van Teylingen aan de Teylingerlaan 15, 15b en 15c te Voorhout
- 23 Sassenpoort aan de Sassenstraat 53 te Zwolle
- 24 Schotse huizen aan de Kaai 25, 25a en 27 te Veere
- 25 Sint-Baafskerk Voorste gedeelte van de aan de Sint Bavostraat 5 te Aardenburg
- 26 Sint-Lievensmonstertoren aan het Kerkplein 2 te Zierikzee
- 27 Slot Assumburg aan de Tolweg 79 te Heemskerk
- 28 Spaanse Huis aan de Turfpoortstraat 27 te Naarden
- 29 Stadskasteel aan de Nonnenstraat 5 en 7 te Zaltbommel
- 30 Statencollege, Roodestein 1 en Achterom 6 te Hoorn
- 31 Stenen Baak aan de Heindijk te Oostvoorne
- 32 Vestingwerken te Naarden

Artikelen

DE HASHTAG VAN VAN BAER

Een bonte verzameling telmerken in de kap van Kasteel Slangenburg

In 2023 heeft Monumentenbezit de exploitatie van kasteel Slangenburg zelf ter hand genomen. Een belangrijk onderdeel van die exploitatie is het geregeld openstellen van het kasteel en het delen van de geschiedenis van het gebouw met het publiek. Om de kennis over die geschiedenis te vergroten, zijn een aantal onderzoeken gestart: een algemeen archiefonderzoek, een inventarisatie en interpretatie van de decoraties in het kasteel en een verdiepend bouwhistorisch onderzoek, beginnend bij de kapconstructie. De resultaten van deze onderzoeken zullen onderdeel worden van het verhaal dat bij de rondleidingen door het kasteel verteld wordt. Ook zullen ze een basis gaan vormen voor restauratieplannen in de toekomst.

Zo snijdt het onderzoeksmes aan meerdere kanten. De onderzoeken zijn allemaal pas kortgeleden opgestart, dus concrete resultaten moeten nog volgen. Toch is het interessant om aan één bescheiden onderdeel alvast een artikel te wijden: de vele verschillende telmerken die zijn aangetroffen tijdens de inventarisatie van de kapconstructie.

Na eerst wat dieper te zijn ingegaan op de aanleiding van het onderzoek en de bouwgeschiedenis van het kasteel, vervolgt deze tekst met een uitleg over de opbouw van de kapconstructie en de telmerken die daarin zijn aangetroffen om uiteindelijk af te sluiten met een concluderende nabeschouwing.

1 Luchtfoto van het kasteel.

2

3

2 Het kasteel gezien vanaf de oprijlaan in mei 2024.

3 De voorgevel van het kasteel in mei 2024.

4

4 De achtergevel
(zuidgevel) met de twee
hoektorens in mei 2024.

Aanleiding voor het onderzoek naar de kap

Kasteel Slangenburg heeft een grote kap, die is opgebouwd uit veel verschillende onderdelen. In het uitgebreide bouwhistorisch onderzoek van 1989 wordt er echter weinig aandacht aan besteed.¹ Het onderzoek heeft zich destijds vooral gericht op de rijk gedecoreerde kamers van het kasteel en het metselwerk van de gevels. Dat is zonde, want de kap bevat mogelijk informatie, die een antwoord kan bieden op de vragen die het onderzoek destijds openliet. Met name de vroegste bouwfasen van het kasteel zijn nog altijd in nevelen gehuld. Kortom, verdiepend onderzoek is hard nodig en de kap is een hele goede plek om daarmee te starten. In dat kader is er in januari 2024 een eerste verkenning uitgevoerd.² Enerzijds om een algemene indruk van de kap te krijgen, anderzijds om de mogelijkheden voor dendrochronologisch onderzoek vast te stellen.

Tijdens die verkenning bleek de kap een complexer geheel te zijn dan vooraf gedacht. Er zijn vele interessante bouwsporen in te zien. De kap is een grondig bouwhistorisch onderzoek dan ook meer dan waard. Ook zijn er in de kap voldoende plekken aanwezig om goede monsters te nemen voor dendrochronologisch onderzoek. Om tot een goed, gestructureerd boorplan voor dat dendrochronologisch onderzoek te komen is het echter noodzakelijk om eerst een goede bouwhistorische onderlegger te hebben. Het onderzoek hiervoor is inmiddels uitgevoerd en wordt momenteel uitgewerkt. Samen met de resultaten van het dendrochronologisch onderzoek kan deze onderlegger uitgewerkt worden tot een gedetailleerde bouwhistorische opname. De hieronder beschre-

ven telmerken horen bij de resultaten van de eerste inventarisaties. Om ze in een breder kader te kunnen plaatsen is het goed om eerst de bouwgeschiedenis van het kasteel, voor zover die betrekking heeft op de kap, kort op een rij te zetten.

De bouwgeschiedenis van het kasteel op basis van bestaande literatuur

Het is niet duidelijk wanneer kasteel Slangenburg precies is gesticht.³ Er is een acte uit 1234 waarin sprake is van een riddermatige hofstede in de buurt van IJzevoorde. Dit is waarschijnlijk de voorganger van het huidige kasteel. De naam Slangenburg duikt vervolgens voor het eerst op in een oorkonde uit 1354. Het kasteel was toen inmiddels het eigendom van de familie van Baer. Deze familie zou tot in de 18^e eeuw eigenaar van het bouwwerk blijven.

Hoe het gebouw er in 1354 uitzag is onbekend. Een eerste idee van de vormgeving van het kasteel geeft de landkaart van Christiaan 's Grooten uit 1573. Het gebouw lijkt hierop te bestaan uit twee vleugels met een toren op de buitenhoek.⁴ Het werd in 1585, tijdens de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) door Staatse troepen verwoest. Tijdens het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) werd het kasteel weer herbouwd. Een landkaart van Van Geelkercken, uit 1641, laat het resultaat van die herbouw zien: een L-vormig bouwwerk met op de buitenhoek een toren en waarschijnlijk een kleinere trap-toren in de binnenhoek. De toegang tot het kasteel lag aan de zuidzijde in het lange geveldeel van het L-vormige bouwvolume.

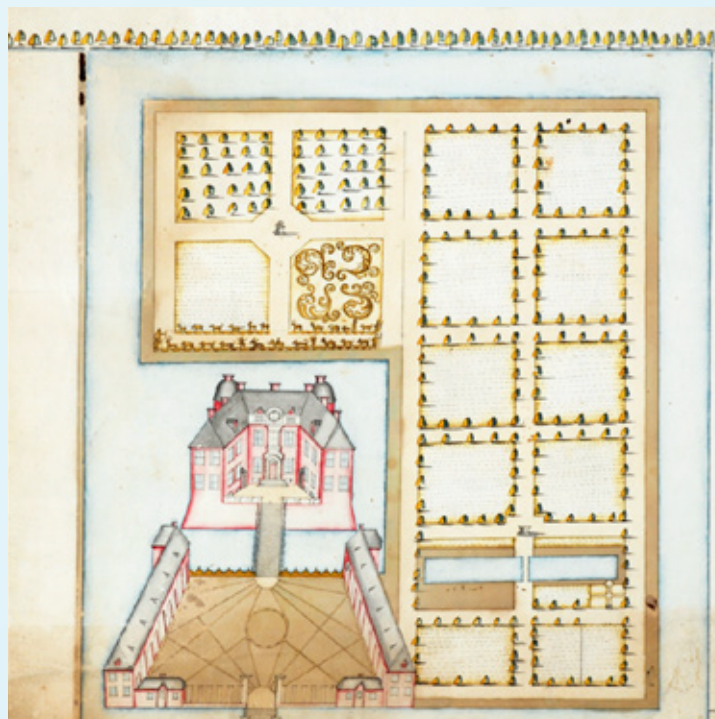
Tussen 1675 en 1713 werd dit kasteel verbouwd door Frederik Johan van Baer, de laatste mannelijke telg uit de familie. In zijn opdracht veranderde het L-vormige kasteel in een symmetrisch, U-vormig gebouw, met twee torens op de buitenhoeken. Hiervoor werden de bestaande vleugels van het kasteel uitgebreid en verbreed en werd er een compleet nieuwe vleugel aangelegd met een nieuwe hoektoren.⁵ De entree werd daarbij verplaatst van de zuidgevel, naar zijn huidige positie in de noordgevel. Aan die nieuwe voorzijde van het kasteel werd een groot voorplein aangelegd met twee bouwhuizen. Dit voorplein werd afgesloten door een sierlijk hekwerk met twee paviljoens. Zo ontstond een modern Barok-slot. Het is heel mooi weergegeven op de twee tekeningen van Jan de Beijer uit 1743.

"Slangenburg is een statig, modern gebouw, tussen Terborg en Doetinchem dicht bij laatstgenoemde plaats gelegen. Het is omringd met weergaloze lanen en plantsoenen".⁶

De verbouwing van Frederik Johan van Baer gaf kasteel Slangenburg de vorm die het nu nog altijd heeft. Ook de kap zal toen zijn huidige vorm hebben gekregen. Latere veranderingen vonden allemaal plaats binnen dit 17^e-eeuwse volume. Het is daarbij belangrijk om op te merken dat de nieuw aan het gebouw toegevoegde linkervleugel, lange tijd een lege huls bleef. Er werden pas aan het begin van de 20^e eeuw, toen de familie Passmann het kasteel in eigendom had, vloeren in aangelegd. Voor die tijd was dit gebouwdeel nooit gebruikt.

5

6

7

8

5 Fragment uit de tekening van Van Geelkercken, uit 1641. Hierop is het L-vormige kasteel te zien zoals dat tijdens de wederopbouw gedurende het Twaalfjarig Bestand werd gebouwd. Hier ligt de entree nog aan de zuidzijde van het gebouw. Het bouwwerk heeft één hoektoren. Waarschijnlijk lag in de binnenhoek van het gebouw een traptoren. Hiervan is het puntdak zichtbaar op deze tekening.

6 Het kasteel in de 18e eeuw. Dit is het U-vormige bouwwerk zoals dat nog altijd bestaat. Op het voorterrein liggen twee grote bouwhuizen. Het wordt afgesloten door een hek met twee paviljoens.

7 Tekening van Jan de Beijer uit 1743.

8 Tekening van Jan de Beijer uit 1743.

De opbouw van de kap

Zoals hierboven al aangegeven, heeft het kasteel een U-vormige plattegrond. Die vorm loopt uiter-aard door in de kap. Deze bestaat daardoor uit een linkervleugel, een rechtervleugel en een centraal deel dat beide vleugels verbindt. De inventarisatie van de kap heeft ook vanuit die onderverdeling plaatsgevonden.

In de hoogte bestaat de kap uit twee lagen, waarvan de constructies verschillend zijn:

- De onderste laag (de tweede verdieping van het kasteel) bestaat uit een constructie van achttwintig hele en halve, grote, eikenhouten spanten (dekbalkjucken).
- De bovenste laag (de zolder) bestaat uit een serie van zesenvijftig kleinere spanten, bestaande uit twee sporen, verbonden met een hanebalk.

De zolderspanten staan in een opstelling die niet past bij de verdeling van de spanten van de tweede verdieping. De posities van de spanten op beide lagen vallen nergens samen. Het zijn als het ware twee onafhankelijke constructies, een combinatie van een juckenkap met een sporenkap. Door de sporen af te steunen op de spanten van de tweede verdieping ontstaat wel één constructief geheel. Dat afsteunen gebeurt op twee manieren. In het ene deel van de kap rusten de sporen op een fliering, die via schoren wordt afgesteund op de spanten van de tweede verdieping.⁷ In het andere deel van de kap steunen de sporen op een fliering die op het niveau van de zoldervloer over de onderliggende spanten heen loopt.

Wat verder opvalt is dat de constructie van de drie-hoekige dakvlakken op de kop van de linker- en de rechtervleugel verschillend is opgebouwd. In de linkervleugel worden de sporen en hoekkepers van het dakvlak ondersteund door vier halve spanten. In de rechtervleugel ontbreken deze sporen en rust het hele dakvlak op twee uitkragende flieringen.

Door de vele wanden en plafonds zijn grote delen van de spanten op de tweede verdieping aan het zicht onttrokken. Veel bouwhistorische informatie is hier nog altijd verborgen. De zolder daarentegen, is helemaal open. De spanten zijn hier goed in hun geheel en in hun onderlinge samenhang te bekijken. Met name in dit deel van de kap zijn veel verschillende telmerken zichtbaar.

Wat is een telmerk?

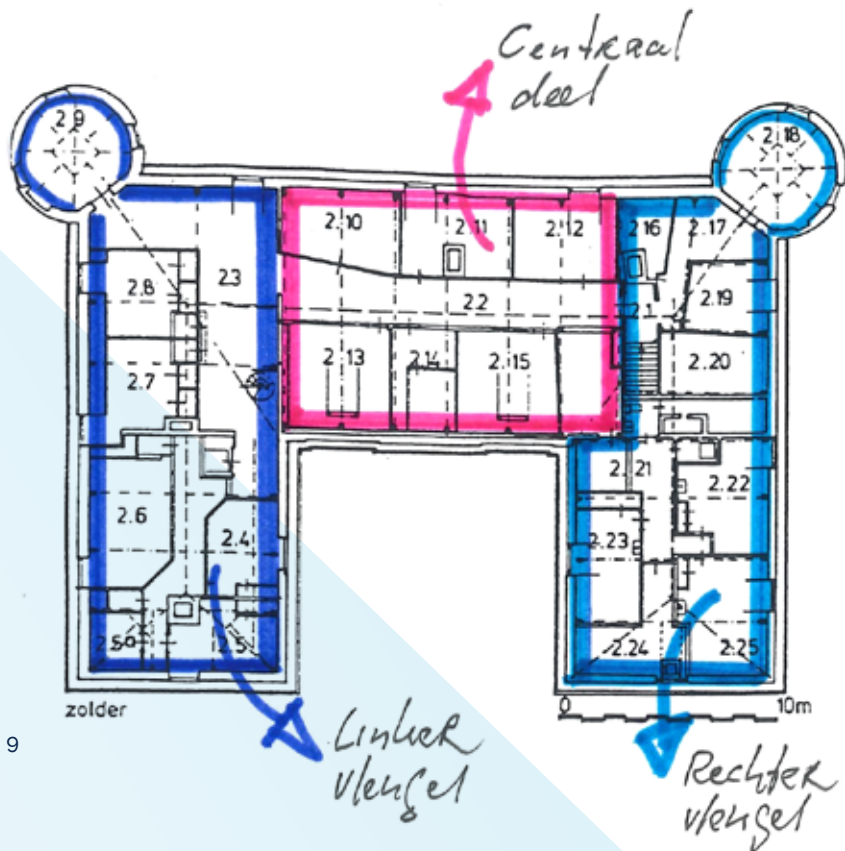
Een telmerk is een markering op de houten draagconstructie van een gebouw. De plek waar deze merktekens het meest worden aangetroffen, is in een kapconstructie. De hoofdonderdelen van zo'n kapconstructie, de spanten, werden in een werkplaats of op een bouwterrein passend en op maat gemaakt. Elk onderdeel was uniek. De spanten werden daarna uit elkaar gehaald, in delen getransporteerd en op het dak van het gebouw gehesen. Om ze daar weer op een goede manier in elkaar te kunnen zetten, waren de losse componenten voorzien van een merkteken, een telmerk. Zo was duidelijk welk onderdeel bij welk spant hoorde. Vaak werd er door het gebruik van verschillende typen merken ook een onderscheid gemaakt tussen het linker- en het rechterdeel van

het spant. Telmerken kunnen in de constructie zijn gehakt, gesneden, gezaagd of gekrast. Het waren vaak oplopende nummers, afgeleid van Romeinse cijfers. In een kapconstructie staan de spanten daarom bijna altijd in genummerde volgorde, op basis van die merktekens. Vandaar de naam telmerk.

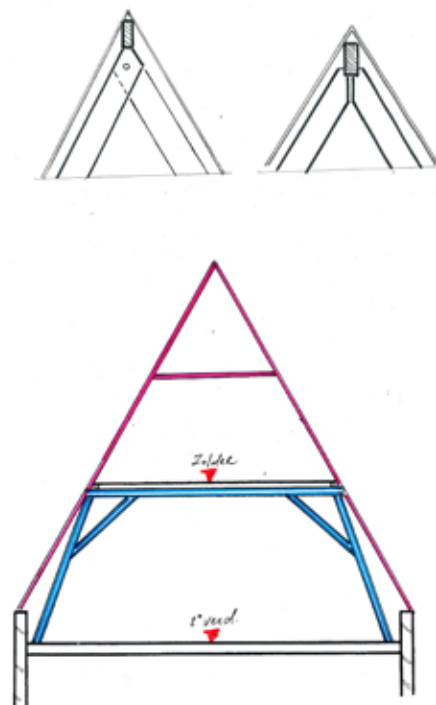
Een ploeg timmerlieden gebruikte vaak eensluitende telmerken. De aard van de merken kan dus laten zien of er verschillende ploegen aan een kap hebben gewerkt of niet. Ook kan het voorkomen van verschillende merken erop wijzen dat een kap in verschillende fases tot stand is gekomen, of dat onderdelen ervan zijn hergebruikt. Dit is echter niet altijd het geval, soms werden verschillende merken simpelweg gebruikt om verschillende spanntypes aan te duiden.

Telmerken kunnen dus diverse dingen vertellen, daarom is het belangrijk om ze bij een onderzoek goed te documenteren.⁸

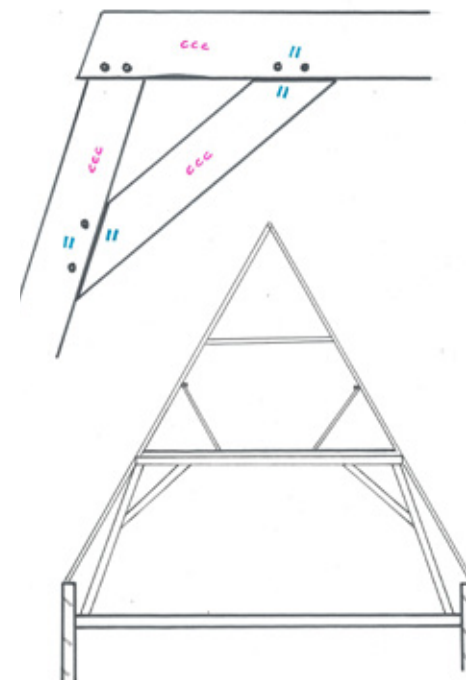
Hoe zit dat bij de kap van kasteel Slangenburg? Hieronder volgt een overzicht van de telmerken in de kap op de tweede verdieping en de zolder. Wat vertellen ze en is dat te relateren aan de bouwfasering van het kasteel?

9

10

11

9 De drie onderdelen van de kap. De rechtere vleugel, het centrale deel en de linkervleugel.

10 Doorsnede over de kap. Het blauwgekleurde spant is een van de 28 dekbalkjukkens van de tweede verdieping. In roze is een van de 56 spanten van de zolder weergegeven. In deze doorsnede rust het zolderspant op de flier die op vloerhoogte over de spanten van de tweede verdieping heen loopt.

De twee details geven de verschillende nokconstructies weer. Het rechter detail laat die van de nok van de linkervleugel zien (oranje zone). Het linker is het nokdetail zoals dat in de rest van de kap voorkomt.

11 Doorsnede over de kap. Dit is de versie waar de zolderspanten met een schoor worden afgesteund op de spanten van de tweede verdieping. Waarschijnlijk ligt in dit deel van de kap ook een flier op vloerhoogte. Dit is door de aftimmeringen in de kap niet te zien.

Het detail geeft de twee manieren weer waarop telmerken op de spanten zijn aangebracht. De blauwe II-tjes laten de gepaarde merken zien.

12

13

14

12 Het rechter spantbeen van spant 10. Er verdwijnt veel van de constructie in wanden en plafonds.

14 De zolderconstructie in de linkervleugel (oranje zone).

13 De standvinken in de gang van het centrale deel van de kap. De standvinken staan op een balk die over de vloer heen loopt. Langs het plafond loop ook een balk van spant naar spant. De rest van de wand is ingevuld met metselwerk.

15

18

16

19

17

20

15 De CC-tjes op spant 23 van de tweede verdieping.

16 De gepaarde eitjes op spant 1 in de rechtervleugel van de tweede verdieping.

17 Detail van CC-tjes op spant 12 van de tweede verdieping.

18 De II-tjes op spant 11 van de tweede verdieping. Twee van de drie streepjes zijn dichtgesmeerd, maar ze steken nog altijd duidelijk af.

19 Het merk op spant 17 van de tweede verdieping.

20 De hashtag van Van Baer. Het telmerk op spant 25 van de tweede verdieping.

De tweede verdieping van het kasteel, de onderste laag van de kap

Grote delen van de spanten op deze verdieping zijn aan het zicht onttrokken. De schematische plattegrondtekening, met de posities van de spanten en hun telmerken, geeft een indruk hoeveel. Sowieso valt van iedere dekbalk het bovenste deel weg in het plafond. Verder is van elk spant wel een deel in een wand, kast of ander soort aftimmering opgenomen. Van sommige zijn slechts enkele meters dekbalk zichtbaar. Hierdoor ontstaat er een fragmentarisch beeld van dit deel van de kap. Kijkend naar de constructie en de telmerken op deze bouwlaag vallen desalniettemin een aantal dingen op:

- In de rechtersleugel lijken de spanten (1 t/m 4) in eerste instantie geen duidelijke samenhang te hebben. Een van de spanten is uit elkaar gehaald en vernieuwd aan het eind van de 20^e eeuw (spant 2, de dekbalk is wel ouder en hergebruikt). De andere drie zijn verstevigd met schoren en staanders, maar ieder op een eigen manier.⁹ Dankzij de telmerken is er echter wel enige samenhang in de constructie te ontdekken. Twee spanten (1 en 4) zijn voorzien van een *eitje* als merk. Deze spanten horen bij elkaar. Gezien de posities van die eitjes is een van beide spanten een keer omgedraaid. In een normale situatie zouden de eitjes immers op dezelfde kant van het spant staan, dat is nu niet het geval.¹⁰

Op spant 3 staat het telmerk II. Dit is op dezelfde manier op het spant aangebracht als de eitjes, namelijk gepaard (zie ook de detailtekeningen). Op spant 1 is ook het telmerk I aangetroffen, dit past dus bij het telmerk II op spant 3.¹¹

Spant 3 lijkt dus bij spant 1 en 4 te horen. De telmerken op deze drie spanten laten immers een gelijkaardige systematiek zien. De spanten waren op een zeker moment te veel aan het vervormen en zijn daarom verstevigd. Spant 2 is in een later stadium nog een keer verstevigd.

- Zoals hierboven al aangegeven rust het dakvlak op de kop van de rechtersleugel op twee uitkragende flieringen. Er staan hier geen spanten, zoals in de linkersleugel (spant 25 t/m 28).
- Op slechts één van de halve spanten in de rechtersleugel (spant 5 van de spanten 5 t/m 8) is een telmerk zichtbaar. Hier is op basis van de huidige gegevens weinig van te zeggen.
- Het middendeel van de kapconstructie bestaat uit zeven grote spanten (9 t/m 15). De overspanning ervan is dusdanig dat ze een tussensteunpunt hebben in de vorm van een standvink. Doordat hier veel spantonderdelen verdwijnen in wanden en plafonds is het lastig om een systeem te vinden in de telmerken en is ook niet goed vast te stellen in hoeverre spanten uit elkaar zijn gehaald, hergebruikt of anderszins.¹² Toch valt er wel wat op:

- 1 De zichtbare delen van de spanten 10, 11, 12 en 14 hebben een gelijkaardig merksysteem. Ze zouden goed bij elkaar kunnen horen. De spanten staan echter niet op numerieke volgorde en in de merken wisselen II-tjes en CC-tjes elkaar af.
- 2 De telmerken op de spanten 9 en 15 wijken daar beiden op een verschillende manier van af. Dit kunnen hergebruikte onderdelen zijn of onderdelen die later zijn vervangen. Het is op basis van de huidige gegevens niet vast te stellen.

- 3 Op spant nummer 13 zijn geen telmerken aangetroffen.

- De halve spanten in de linkersleugel (16, 17 en 25 t/m 28) staan weliswaar niet op een specifieke numerieke volgorde, de telmerken vertonen wel veel overeenkomsten in hun uiterlijk en type. Ze horen waarschijnlijk bij elkaar.
- Van de volgende drie spanten (18 t/m 20) zijn op twee ervan telmerken zichtbaar op een spantbeen. Bij de derde (18) was dit niet te controleren. Het spantbeen was door een ingebouwde toiletruimte niet te bereiken. Het is niet duidelijk hoe deze spanten in het systeem gepast moeten worden en of er delen van zijn hergebruikt.¹³
- De laatste vier hele spanten in de linkersleugel (21 t/m 24) staan op numerieke volgorde, met een uniform merkensysteem waarin onderscheid gemaakt is tussen links en rechts. Dit deel van de kap vormt een samenhangend geheel.¹⁴

De zolder van het kasteel, de bovenste laag van de kap

De zolder is slechts onderverdeeld door twee wanden, verder is het één open ruimte. De wand tussen het centrale deel van de kap en de linkersleugel bestaat uit een houten skelet dat is ingevuld met metselwerk. De andere wand, die in de rechtersleugel staat, is volledig gemetseld. De spanten staan vrij in de ruimte en kunnen in hun volledigheid bekeken worden.

Hoewel alle spanten op de zolder volgens hetzelfde principe zijn opgezet, zijn ze op basis van hun telmerken en de ingrepen die aan de spanten hebben plaatsgevonden te verdelen over vijf verschillende zones: groen, blauw, roze, rood en oranje. Deze onderverdeling staat afgebeeld op de hier weergegeven schematische plattegrond. De pijl die in elke zone staat, geeft de kijkrichting weer tijdens de opname. Op de volgende plattegrond zijn de spanten per zone weergegeven met hun telmerken erbij. Uitgaande van die plattegrond vallen de volgende zaken op:

- In de groene zone staan spanten met slechts één telmerk aan één zijde van de constructie: links op de zichtzijde van het spant. Op de rechterkant van de spanten staat niets.¹⁵ Deze telmerken zitten zowel op de hanebalk als op het spoor. Het zijn grove, gehakte merken.
- In de blauwe zone staat een serie spanten waarvan het grootste deel aan één zijde twee sets telmerken heeft: links op het spant en zowel aan de zichtzijde als aan de *niet*-zichtzijde. Deze telmerken zitten zowel op het spoor als op de hanebalk. Bovendien zijn de telmerken aan de zichtzijde van deze spanten, familie van de telmerken in de groene zone (zie lijn met de donkerrode A op de tekening). Ze hebben dezelfde aard en grofheid.¹⁶ Een van deze merken is op de hanebalk afgekort.

De merken aan de *niet*-zichtzijde van deze spanten zijn beduidend minder grof en netter aangebracht. Ze zitten aan weerszijden van het spant (links en rechts), zowel op de uiteinden van de hanebalk als op de sporen.

Met andere woorden: het lijkt erop dat de spanten in de groene en blauwe zone van oorsprong op hetzelfde moment zijn gemaakt. Die in de blauwe zone zijn later uit elkaar gehaald en aangepast. Daarbij kregen ze nieuwe merken. Een van de hanebalken werd iets ingekort en daarbij ging een deel van het telmerk verloren.

- In de roze zone is het overgrote deel van de spanten voorzien van twee soorten merken. Op het midden van de hanebalk staat een gesneden merk. Op de beide uiteinden van diezelfde hanebalk staat een corresponderend, gehakt merk. Dit gehakte merk staat in al die gevallen ook weer op de sporen.

Er zijn ook een aantal spanten met alleen een gehakt merk op de uiteinden van de hanebalk en op de sporen.

Hier is iets gebeurd dat lijkt op hetgeen in de blauwe zone heeft plaatsgevonden. De spanten zijn een keer uit elkaar gehaald. Hierbij zijn de hanebalken behouden en de sporen vervangen. Tijdens deze werkzaamheden zijn de spanten met alleen gehakte telmerken volledig vervangen.

- In deze zone is ook nog iets anders interessants te zien: een van de spanten (zwarte 5 op de tekening) heeft geen "officiële" telmerken maar bestaat uit allemaal hergebruikte onderdelen waarvan op het linker spantbeen een gekraste XVII staat. De spantbenen zijn verstevigd met een extra spoor. Op het rechter van die twee staat een gekraste IIV. Deze onderdelen zijn waarschijnlijk nog weer ouder dan de hanebalken.

- In de rode zone staan vijf spanten. Een van die spanten is opgenomen in de scheidingswand tussen het centrale deel en de linkervleugel. Het merk van dit spant past bij de merken van het roze gebied en staat, net als bij de andere spanten in de roze zone, op de zichtzijde.

De vier andere spanten in de rode zone hebben verschillende merken. Twee ervan zijn voorzien van CC-tjes. Deze zijn echter heel hoog op de spantbenen aangebracht. Ook ontbreekt van deze spanten de hanebalk. Verder zijn in dit deel van de kap veel van de sporen versterkt met extra sporen en schoren.

Hier zijn onderdelen hergebruikt en aangepast. Het ziet er vooral praktisch uit: men heeft dit stuk van de kap gemaakt met de onderdelen die voorhanden waren.

- In de oranje zone staat een serie spanten die wat uiterlijk betreft veel samenhang vertoont. De spanten zitten goed, strak in elkaar. De telmerken zitten her en der vreemd verdeeld over de spanten en zijn niet allemaal van dezelfde aard (twee spanten zijn voorzien van CC-tjes en de overige niet). De merken lijken wat betreft aard en vorm erg op die van de tweede verdieping (spannummer 16, 17 en 21 t/m 28).

21

22

23

24

25

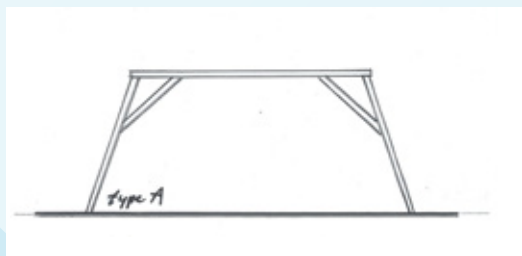
21 Het telmerk IIIII op spant 19 van de tweede verdieping. Is dit hergebruik van de constructie die voor de 3^e bouwphase in het centrale deel van de kap stond?

22 Het gesneden telmerk IIIII op het midden van de hanebalk op een van de zolderspanten van het centrale deel van de kap (roze zone).

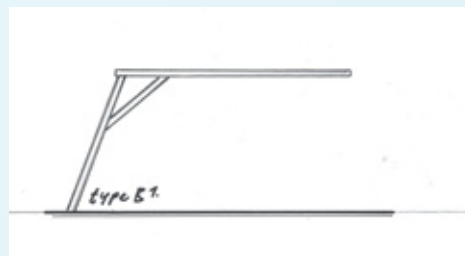
23 Een van de merken op de zolder in de linker-vleugel (oranje zone).

24 Een ander merk in hetzelfde deel van de zolder (oranje zone). Ze passen bij de merken op de spanten 16, 17 en 25 t/m 28 op de tweede verdieping.

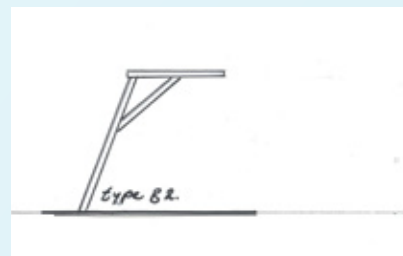
25 Dit merkwaardige merk zit op spant 10 van de tweede verdieping. Is dit een hergebruikt onderdeel waarin de oorspronkelijke CC is veranderd in een eitje (of andersom)? Of is het een vergissing? Elders op het spant komt ook een CC voor. Hergebruik: men heeft een extra C bij het eitje gezet zodat het past bij de nieuwe standvink. Vergissing: beide onderdelen zijn nieuw en een C is per ongeluk in een eitje veranderd.

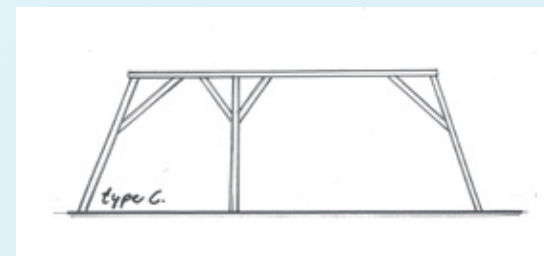
26A

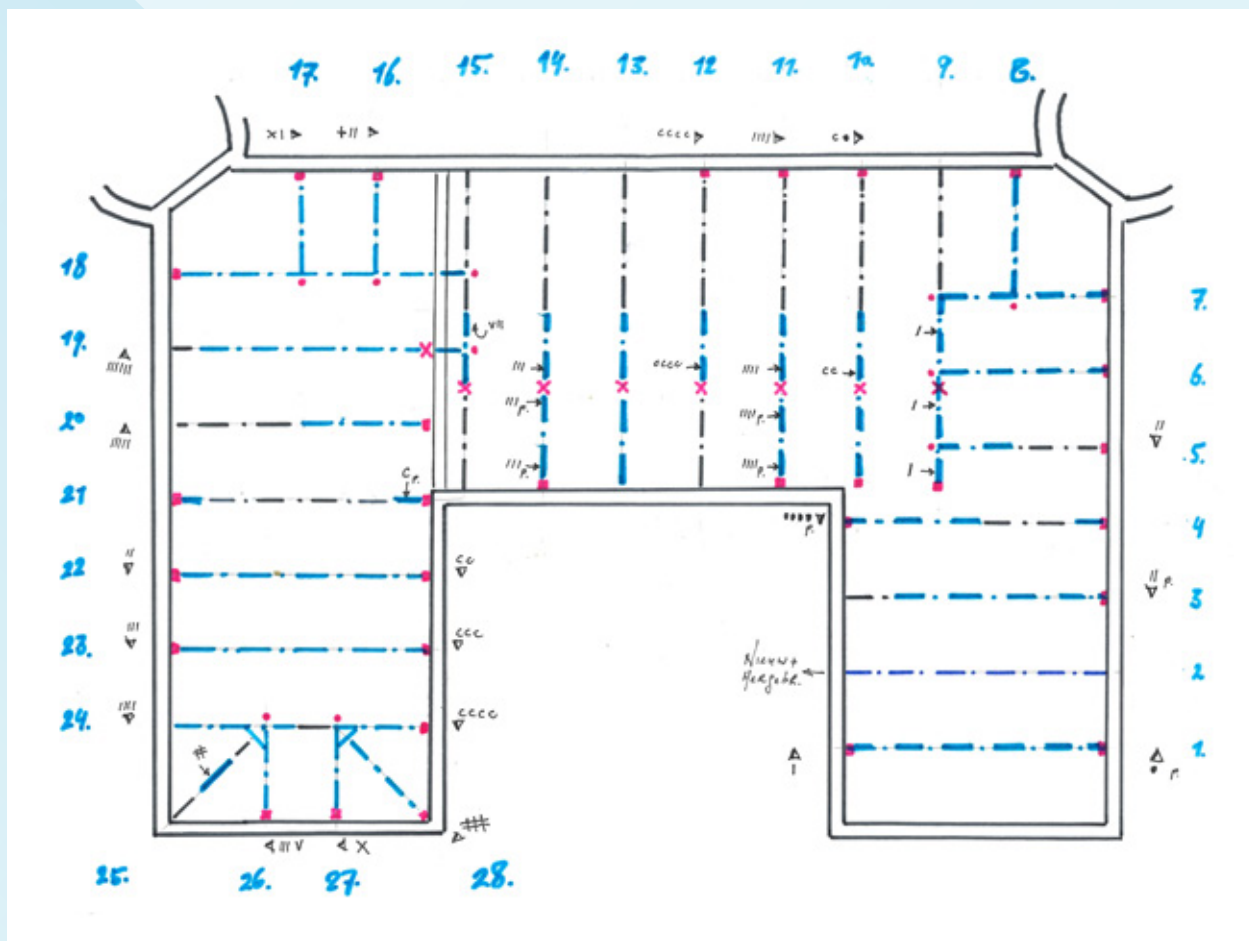
26B1

26B2

26C

27

26 De types spanten die op de tweede verdieping voorkomen.

Type A:
standaard spant
nummer 1, 2, 3, 4, 20, 21, 22, 23 en 24.

Type B1:
half spant, lange
dekbalk
nummer 5, 6, 7, 18 en 19

Type B2:
half spant, korte
dekbalk
nummer 8, 16, 17, 25, 26, 27 en 28

Type C:
spant met standvink
nummer 9, 10, 11, 12, 13, 14 en 15.

27 Overzicht van de spanten op de tweede verdieping. De streepstippel-lijnen verbeelden de spanten. De blauwe delen zijn zichtbaar. De zwarte delen verdwijnen in wanden en plafonds. Roze vierkantjes verbeelden de zichtbare spantbenen. Roze X verbeeld een standvink of staander onder een spant. De roze stippen verbeelden de oplegging van een half spant op een ander spant.

In het zwart zijn de telmerken bij de spanten geschreven. De driehoekjes geven aan, aan welke kant van het spant de telmerken zijn aangebracht. Bij spant 15 staat het merk aan de onderzijde van de dekbalk.

De rookkanalen en het nokdetail

Alvorens te bekijken hoe de hierboven omschreven constructies en telmerken te relateren zijn aan de bouwfaserings van het kasteel, is het goed om kort stil te staan bij twee andere elementen in de kapconstructie: de rookkanalen en het nokdetail.

Om met dat laatste te beginnen: de kap heeft twee verschillende nokdetails. De nok in de linkervleugel (oranje zone) zit anders in elkaar dan de nok in de rest van de kap. Beide versies van de nok zijn weer gegeven op de detailtekeningen.

Zes rookkanalen doorkruisen de kap van het kasteel. Met name op de zolder zijn ze goed zichtbaar. Op de tweede verdieping valt veel van de rookkanalen weg in de betimmeringen. De twee kanalen in de linkervleugel lopen netjes tussen de spanten op de zolder door.¹⁷ De overige vier daarentegen lopen dwars door de zolderconstructie heen. De hanebalken en de sporen van de spanten zijn rond de rookkanalen ingekort of afgezaagd. Op enkele plaatsen ligt de hanebalk op in het metselwerk van het rookkanaal. Op andere plekken hangt deze los aan weerszijden van het kanaal, zonder enige oplegging.

Op de linkerhoek van het dak stond ooit een loze schoorsteen. Deze was gemaakt van hout en diende alleen om het symmetrische geheel van schoorstenen op het dak af te maken.¹⁸ De schoorsteen is verwijderd en nooit meer teruggeplaatst. De draagconstructie ervan is er nog wel. Deze bestaat uit twee hergebruikte, halve dekbalkjukken

28

en een aantal hulpbalken. Een van de jukken heeft het telmerk I. Het is gepaard aangebracht op stijl, korbeel en dekbalk. De dekbalk van dit juk ligt op in de tussenmuur naar het centrale deel van de kap. Het zit erin vast met een anker. Op de rest van de constructie zijn geen telmerken gevonden.

29

28 De spantbenen van spanten 11 en 12 (voorgond) van de tweede verdieping.

29 Vrijwel het gehele spantbeen van spant 19 verdwijnt in de constructie.

Hoe passen deze gegevens in de bouwfasering?

Samenvattend zijn er vier bouwfases relevant voor de kapconstructie:

- **Fase 1:** het kasteel voor de afbraak door Staatse troepen in 1585, tijdens de Tachtigjarige Oorlog. Dit zal op zichzelf al een gebouw zijn geweest dat in meerdere fases tot stand was gekomen. Het was in 1585 immers al enkele eeuwen oud.
- **Fase 2:** het kasteel herbouwd tussen 1609 en 1621, tijdens het Twaalfjarig Bestand.
- **Fase 3:** het kasteel getransformeerd tot Barok-slot tussen 1675 en 1713. Het kasteel bereikte toen zijn huidige vorm en volume. Dat geldt ook voor de kap.
- **Fase 4:** het kasteel na 1713. Wijzigingen binnen het bestaande, 17^e-eeuwse volume. De belangrijkste daarvan was de inrichting van de linkervleugel in het eerste kwart van de 20^e eeuw.

De huidige kapconstructie kwam in de 3^e bouwfase tot stand. De bovenstaande inventarisatie maakt echter duidelijk dat spanten, of delen daarvan, er toen al stonden, zijn hergebruikt of later geplaatst als reparatie.¹⁹ Op basis van de aangetroffen telmerken zijn er een aantal hypothesen te maken over hoe de kapconstructie tot stand kwam. Hieronder worden die hypothesen gegeven. Alternatieven die er voor die hypothesen zijn en de vragen die ze oproepen staan in de noten uitgewerkt. De verdere inventarisatie van de kap en het dendrochronologisch onderzoek zouden deze hypothesen moeten gaan verifiëren.

30

31

32

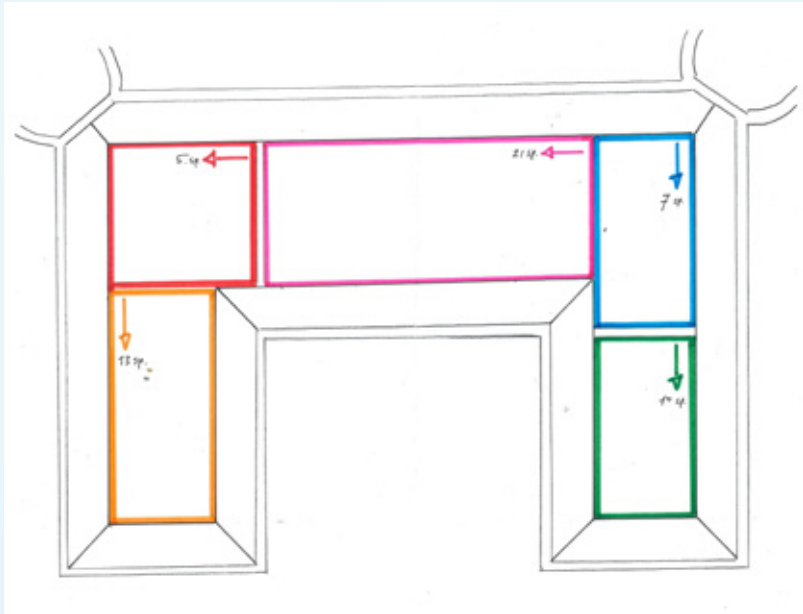
33

30 De versterking van spant 1 van de tweede verdieping.

32 De ontmoeting van de spanten 24, 27 en 28 op de tweede verdieping.

31 Detail van de versterking van dat spant. Hierop is goed zichtbaar dat hier onderdelen voor zijn hergebruikt.

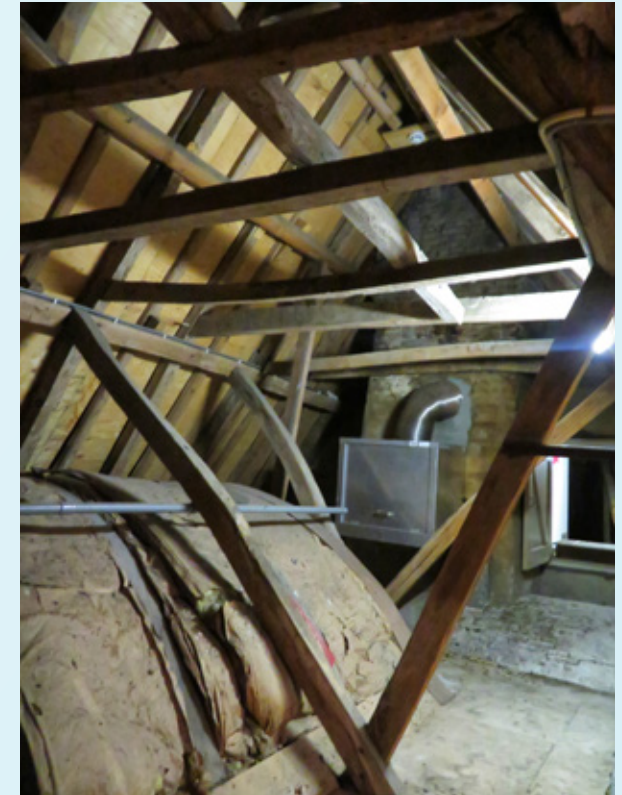
33 Diezelfde ontmoeting.

35

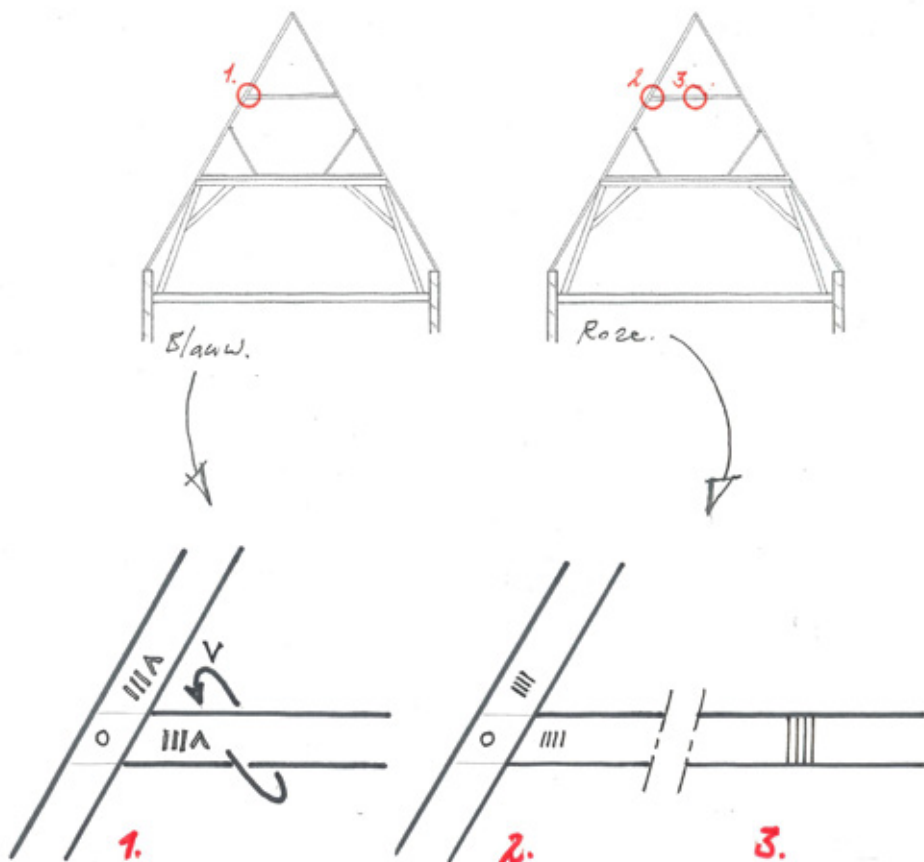

36

37

-
- 35** De vijf zones waarin de zolderconstructie verdeeld kan worden.
 - 36** Zicht op de roze zone van de zolder.
 - 37** Zicht op de blauwe zone van de zolder. Links is het geweld van de schuilkerk zichtbaar.

Detail 1: Op de spanten in de blauwe zone zijn aan de zichtzijde grof gehakte telmerken aangebracht, passend bij die van de groene zone. Aan de niet-zichtzijde zijn bij deze spanten andere merken aangebracht. In dit geval een V. Ze zijn minder grof dan de andere merken (zie afb. 41/42 en 43/ 44).

Detail 2: Op de spanten in de roze zone zijn op de uiteinden van de hanebalk en de sporen gehakte merken aangebracht aan de zichtzijde.

Detail 3: Oeze corresponderen met het gesneden merk op het midden van de hanebalk (zie afb. 45/46 en 47/48).

39

40

38 Tekening van de telmerken in de blauwe zone (links) en de roze zone (rechts).

39 Detail van de telmerken op de linkzijdige van de spanten in de groene zone.

40 Nog een detail van de telmerken in de groene zone.

41

42

43

44

45

46

41 Een van de merken op de zichtzijde van de spanten in de blauwe zone.

42 Op dit spant is aan de niet-zichtzijde een ander merk aangebracht. In dit geval de V.

43 Detail van het ingekorte merk op een van de hanebalken in de blauwe zone. Er ontbreken twee II-jes.

44 Op de niet-zichtzijde van dit spant staat het telmerk III.

45 Het gesneden telmerk op het midden van de hanebalk van een van de spanten in de roze zone.

46 Op de uiteinden van diezelfde hanebalk zijn corresponderende merken gehakt. Ze zijn ook aangebracht op de sporen.

47

48

-
- 47 Hetzelfde principe met merk XII.
 - 48 Hetzelfde principe met merk XII op het uiteinde van de hanebalk en het spoor.

Hypothese 1: de totstandkoming van de kap op de rechtervleugel

Het verschil in draagconstructie van de dakvlakken op de kop van de linker- en rechtervleugel, wijst op een faseverschil tussen deze beide constructies. De spanten op de tweede verdieping in de rechtervleugel van de kap (spant 1 t/m 4) zijn verplaatst, gedraaid en verstevigd. Op de zolder laten de telmerken zien dat de spanten in de blauwe en de groene zone bij elkaar horen. Ze waren voorzien van de grove telmerken die aan de zichtzijde van de spanten te zien zijn. De spanten van de blauwe zone werden in een later stadium aangepast. Toen kregen ze de telmerken op de niet-zichtzijde van de hanebalken en de sporen.

De huidige hypothese is dat dit deel van de kap in de 2^e bouwphase werd aangelegd.²⁰ Bij het afbreken van de traptoren, tijdens de 3^e bouwphase, werden de spanten van de blauwe zone aangepast. De spanten in de groene zone bleven ongewijzigd. Zo ontstonden de verschillende systemen van telmerken op deze spanten.

De spanten 1, 3 en 4 werden in die tweede bouwphase hergebruikt en in hun huidige volgorde gezet. Een van de spanten werd daarbij gedraaid. Waar deze spanten voor die tijd stonden is niet duidelijk.²¹ Tijdens de 3^e bouwphase werden deze spanten versterkt. Het is typisch een versterking die is aangebracht onder een spant dat er al stond. Spant 2 werd in de laatste decennia van de 20^e eeuw nog een keer volledig gewijzigd. Hierbij werd de bestaande dekbalk omgekeerd en hergebruikt.

Hypothese 2: de totstandkoming van het centrale deel van de kapconstructie

In dit deel van de kap staan op de tweede verdieping vier spanten, die wat betreft hun telmerken bij elkaar lijken te horen (10, 11, 12 en 14) en twee waarvan de telmerken daar duidelijk van afwijken (9 en 15). Op de zolder is het grootste deel van de spanten in dit gebied (roze zone) voorzien van twee soorten telmerken. Gesneden merken op het midden van de hanebalken, gehakte merken aan de uiteinden van die hanebalken en op de spantbenen. Deze hanebalken, horen waarschijnlijk bij de oudste onderdelen van de kapconstructie. Ze stammen uit de vroegste bouwphase van het kasteel. Het dendrochronologisch onderzoek zou hun leeftijd uit moeten wijzen. Het is natuurlijk niet zeker of ze altijd in dit deel van de kap hebben gezeten. Ze kunnen evengoed bij een hele andere opzet van het gebouw hebben gehoord. Ze werden hier vermoedelijk geplaatst in de periode van de herbouw van het kasteel tussen 1609 en 1621, de 2^e bouwphase dus. In de 3^e bouwphase werd dit deel van het kasteel verbreed door de aanleg van de grote hallen op de begane grond en de eerste verdieping. De sporen van de spanten in de roze zone moesten daardoor worden verlengd. De bestaande spanten werden daarvoor uit elkaar gehaald. De hanebalken werden hergebruikt en aan de uiteinden voorzien van gehakte merken. De sporen werden geheel vernieuwd en voorzien van merken die met de hanebalken corresponderen.

Door die verbreding moesten ook de spanten op de tweede verdieping worden vernieuwd: de spanten 10, 11, 12 en 14. Hoe de andere drie spanten in dit geheel passen is nu niet te zeggen. Zijn hier delen van hergebruikt?²² Zijn er onderdelen in latere fases vervangen?

Hypothese 3: de totstandkoming van de kap op de linkervleugel

Hoewel deze vleugel in de 3^e bouwphase is aangelegd, zijn de telmerken in dit deel van de kap niet eensluidend.

Op de tweede verdieping zijn de spanten op basis van hun telmerken te verdelen in twee groepen, die elk een samenhangend geheel vormen. Enerzijds de spanten 16, 17 en 25 t/m 28 en anderzijds de spanten 21 t/m 24. De telmerken op de eerstgenoemde groep spanten hebben een duidelijke relatie met de telmerken van de spanten in de oranje zone op zolder.²³ Dit deel van de kap heeft ook het afwijkende nokdetail.

Zijn deze twee groepen spanten in een keer geplaatst en hebben er twee ploegen aan gewerkt die ieder een eigen manier van merken hadden? Of is hier sprake van twee bouwphases? Gezien de eenheid die de twee constructies samen vormen én de duidelijke relatie die er is met de zolder, lijkt het eerste het meest voor de hand te liggen. De spanten zouden dan allemaal uit de 3e bouwphase moeten stammen.

Afwijkend, in deze vleugel, zijn alleen de spanten 18, 19 en 20. Hier zou sprake moeten zijn van hergebruik (2e bouwphase) en/of later herstel.²⁴ Datzelfde geldt voor de jukken van de schoorsteen op de zolder.

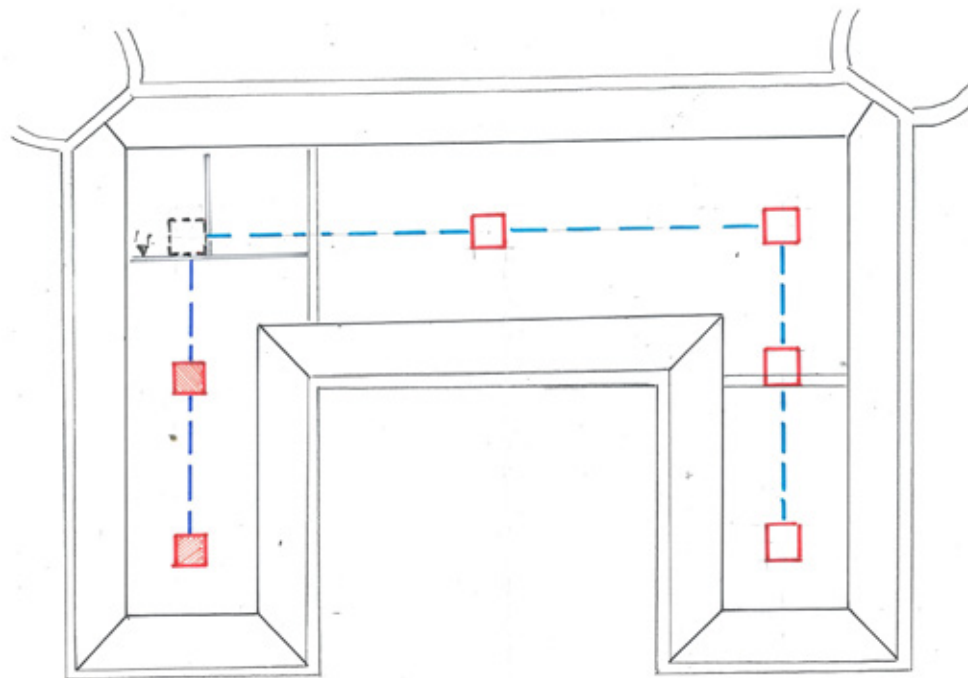
Op zolder werd de aansluiting tussen de linkervleugel en het centrale deel van de kap, tijdens de 3^e bouwphase op een praktische manier gemaakt, met voorhanden zijnde materialen. De onderdelen in de rode zone van de zolder zijn hergebruik en nieuw door elkaar.

49

50

De nok in de oranje zone heeft een afwijkende opzet dan die in de rest van de kap (zie ook *afb. 10*). In de linkervleugel lopen de rookkanalen (gearceerd) netjes tussen de spanten door. In de rest van de kap doorkruisen de rookkanalen de kapconstructie. Hanebalken en sporen zijn hiervoor weggezaagd.

In de linkerhoek was een houten schoorsteen aangebracht, om op het dak een symmetrisch geheel van schoorstenen te creëren. Deze schoorsteen is weg, maar de draagconstructie ervan is er nog. Deze bestaat uit een twee tal hergebruikte delen van gebinten.

51

49 Het rechter spoor van dit spant in de roze zone is versterkt met een hergebruikt stuk hout met het gekraste merk IIV.

50 Het linker spoor is aan de niet-zichtzijde voorzien van een gekraste IIVX. Hogerop zit een inkeping in dit spoor. Het is een hergebruikt onderdeel.

51 Schematische plattegrond van de posities van de rookkanalen en de nokconstructie.

Eindbeschouwing

Hoewel het onderzoek nog verre van compleet is, laat dit artikel goed zien dat de kap volop interessante bouwhistorische informatie bevat die het waard is om nader te ontsluiten. In de huidige situatie is er al veel in de kapconstructie te zien. Met het verwijderen van de gehele kamerindeling op de tweede verdieping zal dat alleen maar toenemen. Het is te hopen dat dit in de nabije toekomst gaat gebeuren.

Voor het vervolg van het onderzoek is het ook van groot belang om de bouwsporen in de kap te gaan relateren aan het metselwerk in de gevel, de opbouw van de rookkanalen en de opzet van de draagconstructie van de rest van het gebouw. De kelder is samen met de zolder de enige plek waar de muren en plafonds niet schuilgaan achter panelen, schilderijen en betimmeringen. Voor het vastleggen van de evolutie van de hoofddraagconstructie van het kasteel is dit dus een belangrijke plek om te gaan bestuderen.

Afsluitend is het interessant om te kijken naar het hoofdonderwerp van dit artikel: de telmerken. De kap bevat een rijke hoeveelheid telmerken van uiteenlopende aard. Ze maken het mogelijk om onderdelen met elkaar in verband te brengen en in een chronologische volgorde te plaatsen. Ze laten zien dat de kap in meerdere fases tot stand is gekomen en dat hier veel onderdelen bij zijn hergebruikt. Soms is dat heel gestructureerd gebeurd, zoals in het centrale deel van de zolder. Op andere plekken, zoals in de rode zone van de zolder, heeft dat hergebruik meer een toevallig en praktisch karakter.

Omdat het aannemelijk is dat die hergebruikte materialen van voorgangers van het kasteel afkomstig zijn, zal dendrochronologisch onderzoek van de hergebruikte delen een licht laten schijnen op de ouderdom van het hele bouwwerk. Samen met de rest van het bouwhistorisch onderzoek zal dat hopelijk ook gaan resulteren in inzicht in de vorm die die voorgangers van het huidige kasteel hebben gehad.

Jeroen van der Werf

Voetnoten

- 1 Vis, L. *Bouwhistorische documentatie en waardebeoordeling. Doetinchem Kasteel "de Slangenburgh", deel 1 Hoofddekt, Den Haag, 1989. Opgesteld voor Rijksgebouwendienst Bureau Rijksbouwmeester.*
- 2 Hierbij waren aanwezig: Koen Ottenheym, Merlijn Hurx, Gabri van Tussenbroek, Merle Lammers en Jeroen van der Werf
- 3 Deze geschiedenis van het kasteel is gebaseerd op de bouwhistorische opname van Vis (zie noot 1) en het boek: Vredenburg, J (red.), *Kastelen in Gelderland*, Utrecht, 2013 (pag. 208-211).
- 4 Vis (pag. 5)
- 5 Vis (pag. 8 t/m 11).
- 6 Deel VII, Gelderland, van *Holland in vroeger tijd, 18^e eeuwse beschrijvingen van steden en dorpen in Gelderland*, Zaltbommel 1964, op blz. 255 staat deze korte opmerking over het kasteel. Zo keek men dus in 1743 tegen het gebouw aan.
- 7 Door de aanwezige aftimmeringen is het niet duidelijk of er op vloerniveau nog een fliering ligt. Het ligt wel voor de hand dat die er is.
- 8 In de kap van het westelijke bouwhuis van het kasteel bijvoorbeeld, komen verschillende soorten merken voor (gesneden en gehakt). Er is echter geen enkele reden om aan te nemen dat deze in meerdere fases tot stand is gekomen, of dat onderdelen erin zijn hergebruikt. De kap straalt een grote eenheid en samenhang uit. Op zijn hoogst duiden de verschillende merken op verschillende ploegen, maar ook dat hoeft niet het geval te zijn. Ze kunnen evengoed alleen zijn gebruikt om de verschillende spanttypes aan te duiden
- 9 Veel van die staanders en schoren zijn ook hergebruikte onderdelen. Spant 4 heeft aan de rechterzijde een hele steile schoor. Dit zal te maken hebben met het metselwerk van het rookkamertje dat hieraan grenst. Aan de linkerzijde is het spant niet versterkt.
- 10 Het spant met de vier eijtes staat waarschijnlijk in zijn oorspronkelijke positie. Dit is immers de zijde die bij het in elkaar zetten van de constructie het beste zichtbaar was.
- 11 Helaas is het andere spantbeen van spant 3 niet te controleren vanwege de aanwezige betimmeringen. Het is dus niet zeker of hier eijtes op staan. Dit spant zal zijn verplaatst, het hoort immers naast het spant met het telmerk I te staan (spant 1).
- 12 Er zijn mogelijk onderdelen in deze spanten hergebruikt: In het rechter spantbeen van spant 12 is een loos toognagelgat aangetroffen, ook het telmerk op spant 10 (afb. 25) kan op hergebruik wijzen, al is het evengoed mogelijk dat dit een vergissing is. Pas als er meer van de spanten zichtbaar is kan daar echt wat over gezegd worden.
- 13 Zouden deze twee spanten bij de spanten 21 t/m 24 kunnen horen? De volgorde klopt, het zijn immers nummer 5 en 6. De II-tjes staan echter op de verkeerde kant van het spant en het lijkt niet voor de hand te liggen dat twee spanten afwijken als de rest netjes op volgorde staat, bovendien ontbreken de CC-tjes op deze spanten.
- 14 Wat afwijkt is dat de CC-tjes op spant 21 gepaard staan en op de andere niet, ook zijn er geen II-tjes op dit spant aangetroffen.
- 15 Het huidige uitgangspunt is dat dit zo hoort. Dus dat deze spanten van origine alleen aan de linkerzijde waren gemerkt en dus nooit telmerken aan de rechterkant hadden. De mogelijkheid dat de spanten aan de rechterzijde ooit wél merken hadden is op zich niet uit te sluiten. Het zou betekenen dat de hanebalk is ingekort en het spoor is vervangen. Deze spanten zouden dan allemaal groter zijn geweest dan de huidige. Dat ligt niet voor de hand. Bovendien past dit scenario ook niet binnen het beeld van de aanpassingen aan de overige spanten op zolder.
- 16 Wat interessant is om op te merken is dat deze telmerken typologisch ook overeenkomen met die op de spanten 16, 17 en 25 t/m 28 op de tweede verdieping. Op de tweede verdieping zijn ze echter een stuk netter en minder grof aangebracht. Wat dat betreft zijn ze duidelijk verschillend en lijkt het aannemelijk dat ze niet uit dezelfde bouwfase stammen.
- 17 Dit was in de 17^e eeuw dus het deel van het kasteel dat leeg bleef. Het is interessant om het metselwerk van deze rookkanalen te vergelijken met dat van de overige rookkanalen. Er zou een faseverschil te verwachten zijn. Hiervoor zouden de rookkanalen plaatselijk ontleisterd moeten worden.
- 18 Vis (pag. 26 en 27)
- 19 Bij hergebruik is het altijd mogelijk dat onderdelen uit een heel ander gebouw komen. Gezien de relatief geïsoleerde ligging van het kasteel lijkt het in dit geval voor de hand te liggen dat de hergebruikte onderdelen uit het kasteel zelf afkomstig zijn. Het blijft dan natuurlijk de vraag waar het betreffende onderdeel van origine stond.
- 20 De spanten in de roze zone werden in de 3^e bouwfase aangepast. Dit gebeurde op een andere manier dan de spanten in de blauwe zone. Ze werden dus niet gelijktijdig aangepast. De constructie van het dakvlak op de kop van de rechtervleugel lijkt eerder bij een oudere bouwfase te horen dan bij een nieuwere dan die van de linkervleugel (3^e fase). Dan blijft de 2^e bouwfase over als

meest logische moment voor de aanpassing van de spanten in de blauwe zone.

Deze hypothese druist overigens in tegen het idee van de verbreding van deze vleugel tijdens de derde bouwfase zoals die in het rapport van Vis wordt verondersteld. Die verbreding zou volgens de hypothese in dit artikel dus al in de tweede bouwfase hebben plaatsgevonden. Om deze hypothese verder te onderbouwen is ook een goede opname van het gevelmetselwerk en de kelderconstructie nodig.

- 21 Een alternatief is dat deze spanten in de 2^e bouwfase nieuw zijn geplaatst en in de 3^e bouwfase zijn verplaatst, gedraaid etc. Dit betekent dat deze spanten toen werden aangepast terwijl de zolderspanten bleven staan. Dit is goed mogelijk met tijdelijke ondersteuning en stabiliteitsvoorzieningen. Het zijn immers twee onafhankelijke constructies. De latere versterking van de spanten vond dan plaats in de 4^e bouwfase.
- 22 Tijdens de opname in januari werd, door G. van Tussenbroek, het idee geopperd dat in deze spanten de spantbenen zijn hergebruikt en dat de dekbalken en de standvinken nieuw zijn. Deze vernieuwing was nodig omdat dit deel van het kasteel werd verbreed door de aanleg van de twee hallen. Het hergebruik is mogelijk: zie noot 12. Andere delen van de spanten die vóór de verbreding

in dit deel van de kap stonden zijn mogelijk hergebruikt in de spanten 18, 19 en 20 en in de opvangconstructie van de schijn-schoorsteen op zolder.

- 23 De spanten met de CC-tjes in dit deel van de kap zijn enigszins verwarrend. Zijn dit latere reparaties of hergebruik? Of zijn hier twee ploegen aan het werk geweest? Hoe verhoudt zich dat tot de spanten met de CC-tjes op de tweede verdieping? Stammen die uit dezelfde fase?
- 24 Bijvoorbeeld hergebruik van spantonderdelen die vrijkwamen door het verbreden van het centrale deel van de kap in de 3^e bouwfase (zie noot 22).

Verantwoording afbeeldingen

Alle afbeeldingen door de auteur, behoudens:

- 1 beeldbank RCE nr. 510138
- 5 beeldbank Gelders Archief nr. 10-0001 (fragment)
- 6 Archief Vornholtz, fotografie Lisa Volkamer, met dank aan J. Berends.
- 7 Beeldbank NKS
- 8 Beeldbank NKS

DE HOFSTEDE VAN CORNELIS TROMP

Onderzoek naar Buitenplaats Trompenburgh in 's-Graveland

Monumentenbezit werkt hard aan de restauratie en publieksopenstelling van buitenplaats Trompenburgh in 's-Graveland. De voorloper van deze buitenplaats is tussen 1672 en 1673 afgebrand door de Franse troepen. Na het vertrek van de Fransen besloten Cornelis Tromp en zijn vrouw Margaretha van Raephorst de buitenplaats van Margaretha te herbouwen. In dit artikel wordt onderzocht wat er in 1672-1673 is gebeurd, en wat dit zegt over Trompenburgh.

De hofsteden van Cornelis Tromp en Margaretha van Raephorst lagen naast elkaar. Joan van Hellemont¹ (1616-1665), Margaretha's eerdere echtgenoot, had het stuk land waarop diens hofstede was gebouwd geërfd via zijn moeder Dieuwertje Bicker. Van Hellemont en Van Raephorst lieten in 1654 een buitenplaats bouwen op kavel 20.² Op dit kavel stonden, zo blijkt uit een in 1657 opgestelde lijst van gebouwen in 's-Graveland, een 'bouhuijs' en een apart staand 'huijs'.³

In 1662 kocht de jongere broer van Cornelis Tromp, Johan Tromp, de nabijgelegen kavels 18 en 19.⁴ Hierop stonden vermoedelijk een boerenhuis 'met eenige commoditeyt voor den eygenaer'.⁵ Toen Cornelis Tromp na de Tweedaagse Zeeslag in 1666 op non-actief was gesteld wegens een meningsverschil met luitenant-admiraal Michiel de Ruyter, trok hij bij zijn broer in 's-Graveland in.

1

2

1 Portret van Margaretha van Raephorst (1625-1690). Vervaardigd door Jan Mijtens, 1668. Collectie Rijksmuseum.

2 Portret van Cornelis Tromp (1629-1691). Vervaardigd door Jan Mijtens, 1668. Collectie Rijksmuseum.

Margaretha van Raephorst erfde na het overlijden van haar man in 1665 de buitenplaats op kavel 20. Nog geen twee jaar later, in januari 1667, trad Margaretha met haar buurman Cornelis Tromp in het huwelijk. In september 1671 kocht Tromp de woning van zijn broer over.⁶ Het echtpaar Tromp was nu eigenaar van kavels 18, 19, 20 en 21. De zomermaanden werden in 's-Graveland doorgebracht. Gedurende de wintermaanden verbleef het echtpaar in Amsterdam.⁷

De Fransen in 's-Graveland

Op 14 juni 1672 noteerde dominee Cornelis van Midlum van 's-Graveland dat veel ingelanden van 's-Graveland waren gevlucht.⁸ Dit was het directe gevolg van de inval door de troepen van de Franse koning Lodewijk XIV, die twee dagen eerder de Rijn bij het Gelderse Lobith waren overgestoken.

Op 20 juni 1672 werd de nabij 's-Graveland gelegen vestingstad Naarden door de Franse troepen ingenomen. Het Franse leger stootte in rap tempo door. Binnen een mum van tijd waren de provincies Gelderland, Overijssel en Utrecht onder de voet gelopen. Prins Willem III van Oranje had in allerijl een provisorische waterlinie tot stand weten te brengen. Te diep om te doorwaren maar niet diep genoeg om met grote schepen te bevaren, vormde de waterlinie voor de vijand een militair-strategisch struikelblok. Het plan van Lodewijk XIV – doorstoten richting Holland – liep spaak en de oorlog raakte in een impasse.

3

3 Detail van een kaart van Gooiland uit 1636, vervaardigd door C. Dankersz de Rij. Op de kaart is de kavelverdeling van 's-Graveland zichtbaar. NHA coll. 560, inv. nr. 378.

De waterlinie scheidde het bezette deel van de Republiek van het vrije deel. 's-Graveland kwam aan de Franse kant van de waterlinie te liggen, maar er was geen sprake van een permanente bezetting. Desalniettemin lag het dorp in het frontgebied. Geregeld trokken Franse troepen door de regio. In september 1672 sloegen Franse infanteristen en cavaleristen hun kampement op in 's-Graveland en op de Hilversumse heide. Volgens een tijdgenoot uit Utrecht heeft de Franse generaal François Henri de Montmorency-Bouteville, hertog van Luxembourg, toen verblijf gehouden in het huis van Tromp.⁹ Half september trokken Franse troepen plunderend door de dorpen 's-Graveland, Loosdrecht en Breukeleveen. Volgens eerdergenoemde tijdgenoot is er toen 'op barbarische wijze' geplunderd.¹⁰

Luxembourg verbleef omstreeks begin oktober 1672 in het huis van Joachim Irgens van Westervick, het huidige Spanderswoud.¹¹ De hertog had vernomen dat Willem III een aanslag op Naarden wilde plegen.¹² Op 8 oktober trok een honderdtal Franse militairen vanuit Utrecht door 's-Graveland. De kleine Staatse bezetting in het Gemeenlandshuis, ter hoogte van de sluis tussen 's-Graveland en Ankeveen, werd overvallen.¹³ 's-Graveland werd door de Franse troepen geplunderd. Degenen die niet waren gevlucht, werden volgens dominee Van Midlum 'uitgekleedet en mishandelt'.¹⁴

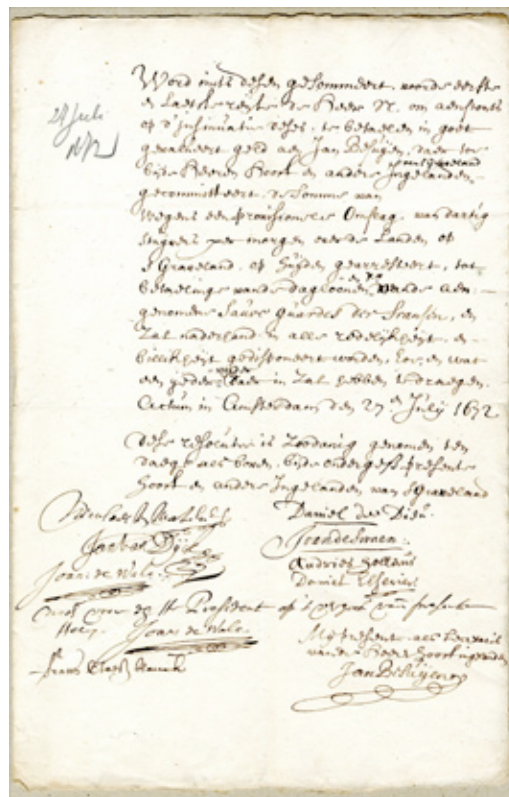
De buitenplaatsen in 's-Graveland bleven vooralsnog gespaard. Immers kon middels bedreigingen nog geld afgetrosgeld worden; een afgebrande buitenplaats zou niets meer opleveren.

Brandschattingen en sauvegardes

Contributies, in geld of natura, werden geïnd door ambtenaren – intendanten – in dienst van de Franse staat. De contributies kwamen direct ten goede aan het Franse leger. Militairen werden ingezet om betalingen af te dwingen. Landeigenaren, boeren en dorpsbewoners konden een *sauvegarde* aanvragen. Dit kon ofwel een document zijn waarin werd bevestigd dat de verplichte betalingen aan de vijand waren voldaan, ofwel een 'levende' *sauvegarde*. Met het laatste wordt bedoeld dat hetgeen waarvoor de *sauvegarde* was afgegeven bescherming genoot van soldaten.¹⁵

Op 27 juli 1672 ondertekenden enkele ingelanden van 's-Graveland te Amsterdam een document waarin afgesproken werd dat aan Franse soldaten 30 stuivers per morgen¹⁶ betaald zou worden om de buitenplaatsen te beschermen tegen plundersaars. Opvallend is dat de handtekening van Cornelis Tromp ontbreekt.¹⁷ In augustus ontvingen de ingelanden van 's-Graveland brieven die hen op order van Luxemburg waren toegezonden. De hertog eiste van de ingelanden hoge geldsommen voor het behoud van hun bezittingen. Wie op tijd het vereiste bedrag betaalde, zou gevrijwaard worden van verwoesting. Wie niet kon of wilde betalen, moest met lede ogen toezien hoe zijn bezittingen aan de vlammen werden prijsgegeven. Deze praktijk werd brandschatten genoemd. Uit angst voor de Fransen gingen velen overstag, ondanks het door de Staten-Generaal afgekondigde verbod op het betalen van contributies of brandschattingen aan de vijand.

Cornelis Tromp werd in eerste instantie voor 1500 rijksdaalders (omgerekend 3750 gulden) aange-

4

5

4 Stukken betreffende de aan de Fransen troepen te betalen brandschatting (27.7.1672). WAGV toeg. nr. 13, inv. nr. 151.

5 Houtsnede uit de Nieuwe Spiegel der Jeught uit 1680. Op de troon zit Luxembourg. Achter de tafel zit intendant Robert. UBA 1520 F 26.

slagen. Het bedrag moet zowel voor Margaretha's buitenplaats als voor de bezittingen die Cornelis van zijn broer gekocht had bedoeld zijn; de andere ingelanden werden voor aanzienlijk lagere bedragen aangeslagen.¹⁸ Op 6 november werden de ingelanden Daniel Elsevier en Joan de Swaen gemachtigd om namens de hoofdingelanden van 's-Graveland over de hoogte van de brandschatting te onderhandelen met de Franse intendant Louis Robert. Voor alle bezittingen samen zou in totaal niet meer dan 2500 gulden betaald worden. Zes dagen later werd het bedrag verhoogd naar 6000 gulden. Dit bedrag zou pas betaald worden wanneer de oorlog voorbij was. Wanneer één van de hoofdingelanden schade zou lijden als gevolg van het optreden van de Fransen, zou het bedrag naar billijkheid verminderd worden. Tromps 'kleine plaats' werd aangeslagen voor 320 gulden; het behoud van de 'grote plaats' zou 640 gulden moeten opbrengen.

Geen enkele andere 's-Gravelandse buitenplaats werd voor zoveel aangeslagen als de buitenplaats van Tromp.¹⁹ Het was een veel lager bedrag dan de oorspronkelijk in juli geëiste 1500 rijksdaalders, maar desalniettemin een exorbitant bedrag. Op 19 november 1672 werd de machtiging voor Elsevier en De Swaen nogmaals bekrachtigd. In de bekrachtiging wordt vermeld dat wanneer 'ijemants hujs mogt komen afgebrand te worden, [...] deselve van de betaeling zijner quota vrij [sal] zijn'.²⁰

In de as gelegd

Vanuit zijn huis aan de Amsterdamse Keizersgracht regelde Tromp zijn zaken in 's-Graveland. Dit deed

hij via Jacob de Petersen, een Deen die zich in 1664 in de Republiek vestigde en vijf jaar later met Catharine Bicker trouwde. De schoonvader van Petersen, Jacob Bicker, bezat een buitenplaats op kavel 22, naast de bezittingen van het echtpaar Tromp. Petersen woonde zelf aan het Janskerkhof in Utrecht. Aangezien hij zich aan de Franse kant van de waterlinie bevond, kon hij zonder al te veel problemen een oogje in het zeil houden in 's-Graveland.²¹ Nadat de Fransen de Republiek hadden ontruimd, beschuldigde Tromp Petersen ervan dat hij bezittingen van het echtpaar Tromp uit 's-Graveland had ontvreemd. Niet de Franse vijand, maar Petersen was er volgens Tromp debet aan dat er bezittingen waren verdwenen en dat de huizen in de as waren gelegd.²² Petersen probeerde er alles aan te doen om zijn onschuld te bewijzen. Tromp, die uiteraard niet gecharmeerd was van Petersens drukwerk, deed reeds in 1675 zijn klacht bij graaf Johan Maurits van Nassau-Siegen over het 'nevensgaende pasquil door den heer Petersen gestroeijt'.²³

Het eerste pamflet dat Petersen had laten uitgeven, was namelijk een brief van Petersen aan graaf Van Nassau-Siegen waarin Petersen Tromp van leugens betichtte.²⁴ In juni 1677 schreef Petersen een boze brief aan Tromp, waarin hij verkondigde dat hij een 'voorlopertje' van een manifest 'met den druck gemeen' zou maken.²⁵ Dit bijna vijftig pagina's tellende 'voorlopertje' verscheen nog datzelfde jaar.²⁶ Verder bevat laatstgenoemde pamflet tientallen bewijsstukken, waaronder brieven van Margaretha van Raephorst, die in het voordeel van Petersen moesten beslissen.

Veel van wat bekend is over het verbranden van de bezittingen van het echtpaar Tromp in 's-Graveland,

is afkomstig uit pamfletten die Petersen tussen 1675 en 1677 heeft laten uitgeven. Daarnaast zijn er in het Utrechts Archief enkele notariële akten bewaard gebleven.²⁷ Als laatste zijn de brieven van Luxembourg aan de Franse Staatssecretaris van Oorlog, François-Michel le Tellier, markies van Louvois, interessant. Wat kunnen we uit de pamfletten, akten en brieven afleiden over het afbranden van de huizen in 's-Graveland?

In september probeerde Tromp om vrijstelling van betaling te krijgen. Volgens Luxembourg had Tromp verklaard dat hij niet in dienst was getreden omdat hij niet tegen Frankrijk wenste te ageren. Een drogreden, aldus Luxembourg. De hertog hoopte dat Tromp invloed wilde uitoefenen op zijn vrienden, kennissen en familieleden 'dans les principaux emplois' te Amsterdam.²⁸ Tromp lijkt niet op de brieven in te zijn gegaan. Half oktober vroeg Luxembourg Louvois om advies: 'on sera ce que vous ordonnez'. Wanneer Louvois besloot dat de tijd van onderhandelen voorbij was, zou Luxembourg de buitenplaats van Tromp platbranden: 's'il ne faut que faire beau feu, pour celà, nous brûlerons bien'.²⁹ Op 8 november schreef Luxembourg dat er een bode naar Tromp was gestuurd om geld te halen. Wanneer de bode zonder geld terugkwam, zou Luxembourg het huis zonder enige genade aan de vlammen prijsgeven.³⁰

Op 14 november 1672 schreef Henrick Melchers, de zaakwaarnemer van Joachim Irgens en net als Tromp woonachtig aan de Keizersgracht, een brief aan Petersen. Tromp verzocht Petersen er alles aan te doen om zijn buitenplaats te redden. Naast Tromp had ook Irgens een beroep gedaan op Petersen. Op 17 november 1672 schreef Petersen

aan Melchers dat Franse soldaten – *sauvegardes* – van de buitenplaatsen van Tromp en Irgens ‘alles hebben weggenomen’. Petersen wilde de Franse *sauvegardes* laten vervangen door Zwitsers, ‘om die Huysen soo lange ‘t mogelijk is te conserveren’.

Op 21 november meldde Petersen aan Melchers dat de Franse bezetter akkoord ging met een bedrag van 1400 gulden. Petersen verzocht Melchers aan Tromp te vragen of hij te kennen wilde geven of hij met dit bedrag akkoord ging of niet. Wanneer hij niet akkoord kon of wilde gaan, zou hij dan in ieder geval willen laten weten of hij van Petersen verwachtte dat deze de geplunderde goederen voor een redelijke prijs zou terugkopen? In een *post scriptum* voegde De Petersen toe dat hij zou kijken of hij nog enkele oranjeboomen en andere zaken kon redden. In zijn brief van 24 november schreef Petersen aan Melchers dat het hem ‘in [zijn] ziel leet soude doen, dat sulcke schoone huysen ende gelegentheden’ in rook zouden opgaan, ‘en alle bogaerts, plantagien, die soo schoon sijn, en veel jaren vereyschen eer sy groot werden’ verloren zouden gaan.³¹

In december joeg Petersen een aantal plunderende Fransen uit het huis van Tromp. Er was toen lood ontvreemd en deuren en vensters waren beschadigd of vernield. Met hulp van Tromps knechten is het gelukt om een aantal pilaren uit te breken en naar de hofstede van majoor Bicker te brengen. Het huis had toen al veel schade geleden; getuigen spreken van een ‘generale mis-handeling van het huys’.³² Boeren en andere plunderaars hadden onder meer het goudleren behang van de muren van de buitenplaats gehaald en meegenomen. Schilderijen en stoelen waren gestolen en er was kleine schade aangericht. Knechten van Tromp, Irgens

en Bicker braken onder meer koperen kranen en het overgebleven goudleer uit, om te voorkomen dat deze in handen van de Fransen zouden vallen. IJzeren platen en haardplaten werden voor het huis in het water geworpen; de rest werd met een schuitje naar Tromps huis in Amsterdam overgebracht.³³ Petersen had zelf vier marmeren pilaren en een aantal oranjeboomen in bewaring genomen en plaatste een *sauvegarde* om de rest te beschermen. De *sauvegarde* heeft meermaals soldaten en plunderaars weg kunnen sturen. Het was voor hem echter onmogelijk om alles in zijn eentje in de gaten te houden, want hij was ook ingehuurd om bij Jacob Bicker toezicht te houden.³⁴

Maar wiens huis wordt er bedoeld? Gaat het om de buitenplaats die Margaretha van Raephorst van haar eerste echtgenoot heeft geërfd, of betreft het de woning die Tromp van zijn broer heeft gekocht? Petersen schreef slechts dat het huis ‘nae bij het mijne is’.³⁵ Met ‘de mijne’ moet hij de buitenplaats van zijn schoonvader op kavel 22 hebben bedoeld. In ieder geval is duidelijk dat beide huizen van het echtpaar Tromp op 12 december 1672 nog overeind stonden, en dat ze niet op hetzelfde moment zijn afgebrand. De bezittingen op kavels 18 en 19 zijn vermoedelijk tussen 12 december 1672 en 6 januari 1673 in de as gelegd. Een nadere afbakening biedt een brief van Margaretha Turnor, vrouwe van Amerongen. Op 26 december schreef ze in een brief aan haar man Godard Adriaan van Reede van Amerongen dat ze heeft gehoord dat de vijanden ‘het huijs van Tromp int schrafvelant [...] tot de gront toe hebben afgebrandt’.³⁶

Het huis van Margaretha van Raephorst stond toen nog overeind. Op 6 januari schreef ze aan haar

vriendin Maria van Golsteijn dat ze hoopte dat haar buitenplaats behouden bleef, ‘te meer dewijle wy soo exessive schaden alreede hebben geleden, door het af-branden en ruineren van mijn mans plaetse in ‘s-Gravelandt’. Alles uit haar eigen huis was toen al door de Fransen verkocht. Op 13 januari schreef de echtgenote van Tromp dat ze bereid was ‘een eerlijke somme’ te betalen voor haar ‘huys, plantagie en alles’ én de eigendommen van haar man in de huidige staat. In lijn met wat de hoofdingelanden op 12 november 1672 hadden afgesproken, wilde Margaretha pas betalen wanneer de vrede was gesloten. Ook zou ze iemand sturen om op haar huis te letten. Op 18 januari had Margaretha van Raephorst vernomen dat er op de buitenplaatsen van Elzevier, De Dieu en Bicker Zwitserse *sauvegardes* de boel in de gaten hielden. Het verbaasde haar dat de buitenplaatsen van deze heren er nog goed bij stonden, want er werd niets betaald.³⁷

Uiteindelijk moest Margaretha er ook aan geloven; haar buitenplaats ging net als die van haar man in vlammen op. Wanneer dit precies is gebeurd, is niet helemaal duidelijk. Historicus Jan den Tex citeert in zijn boek *Onder vreemde heren* een brief van Luxembourg, gedateerd 2 februari 1673, waarin de Franse generaal schreef dat hij het kasteel van Amerongen én het huis van Tromp heeft verbrand. De datum van het afbranden van kasteel Amerongen klopt echter niet; dit kasteel werd pas op 21 februari 1673 in de as gelegd.³⁸ Het is goed mogelijk dat ofwel Den Tex, ofwel Luxembourg een verkeerde datum heeft genoteerd.³⁹ Geconcludeerd kan worden dat het huis dat Tromp van zijn broer kocht hoogstwaarschijnlijk eind december 1672 is afgebrand, de buitenplaats van Margaretha vermoedelijk in februari 1673.⁴⁰

6

- 6 Gevecht tijdens de zeeslag bij Kijkduin. Vervaardigd door Willem van de Velde de Jonge, ca. 1675. Collectie Rijksmuseum.

Wraak?

In de brief van februari 1673 schrijft Luxembourg dat hij een detachement naar het huis van Tromp heeft gestuurd om het in de brand te steken. Hiermee moet het huis van Margaretha van Raephorst bedoeld zijn. Tromp zou in Amsterdam een redevoering hebben gehouden tot andere huiseigenaren die de opgelegde contributies nog niet betaald hadden. Daarbij zou Tromp hebben gezegd dat hij niet bezorgd was over zijn huis, omdat de Fransen er toch niets tegen zouden ondernemen. Deze uitspraken waren voor Luxembourg de druppel. Tromp moest een lesje geleerd worden.⁴¹ Volgens Petersen wilden de Fransen niet meer met het echtpaar Tromp onderhandelen vanwege de 'door uw vrouw schriftelijke gepresenteerde kluchtige condities'.⁴² Hiermee doelde Petersen er waarschijnlijk op dat Margaretha pas wilde betalen wanneer de vrede gesloten was.

Het is ook goed mogelijk dat de Fransen wraak wilde nemen op Tromp. Hoewel Tromp pas op 30 april 1673 weer tot luitenant-admiraal werd benoemd, is er bewijs aangetroffen dat hij al begin januari 1673 weer in dienst is getreden. Op 31 december 1672 werd hem verzocht zich bij de Gedeputeerden te Velde in het prinselijk hoofdkwartier te Alphen aan de Rijn te melden.⁴³ Volgens de krant van 3 januari 1673 had Tromp opdracht gekregen om 20.000 'mariniers ofte bootsvolck' op te trommelen. Er mocht naar hartenlust bij de vijand geplunderd worden, zonder dat er aan de Admiraliteit of wie dan ook rekenschap hoefde te worden gegeven.⁴⁴ Op 4 januari werden 500 mariniers en bootsgezellen 'uyt ordre van Zijn Hoogheyt, voor d'Heer Tromp, in verscheyde vaartuygen [...] verdeelt en

met alle noodigh krijghs-tuygh voorzien'.⁴⁵ Het lijkt er sterk op dat Tromp via de Prins van Oranje een baan heeft gekregen om de Fransen te bestoken vanaf de Hollandse waterlinie.⁴⁶ Er zijn meerdere voorbeelden bekend van buitenplaatsen die werden vernield omdat de eigenaar openlijk partij had gekozen tegen de Fransen. Het bekendste voorbeeld is kasteel Amerongen.⁴⁷

Uit de as herrezen

In juni en augustus 1673 bestreed Tromp de gecombineerde Frans-Engelse vloot in de twee Slagen bij Schooneveld en de Slag bij Kijkduin. Niet lang nadat de strijd op zee in het voordeel van de Republiek beslecht was, werd Naarden op de Fransen veroverd. De Franse aftocht op 13 september 1673 betekende echter niet dat men zonder gevaar 's-Graveland kon bezoeken: half september dat jaar verzochten enkele inwoners van 's-Graveland de commandant van het op de Fransen veroverde Naarden om 'voor ijeder huijs der heeren ingelanden' een *sauvegarde* te plaatsen.⁴⁸ Pas na de verovering van Naarden en Tromps terugkeer van de vloot, kon het echtpaar de schade aan de goederen in 's-Graveland opnemen.⁴⁹ Het echtpaar reageerde ontsteld op de aanblik van Margaretha's verwoeste buitenplaats. Andere buitenplaatsen in 's-Graveland zouden namelijk ongeschonden zijn gebleven, 'daar niet een bladt van een boom was aan geraakt'.⁵⁰

Toch was er in 's-Graveland veel verwoest: uit de notulen van de hoofdingelanden van 's-Graveland blijkt dat de 'huijsen, plantagien, en vrugten van landen meest geruineert' waren.⁵¹

Uiteindelijk werd besloten de buitenplaats van Margaretha te herbouwen. Het gebouw dat in opdracht van Joan van Hellemont is gebouwd, wordt in contemporaine bronnen vermaard. Tobias van Domselaer, bijvoorbeeld, beschreef Margaretha's woning als 'het groote en kostelijke gebouw'.⁵² Volgens Van Domselaer hadden de Franse militairen een 'heerlijk gebouw [...] tot as verbrandt'. Het gebouw was 'in een puynhoop [...] neder gestort'.⁵³ Lambertus van den Bosch spreekt in zijn *Historien onses tyds* over het 'prachtige gebouw', dat door de Andries Bicker was gebouwd 'en door de heer Jan van Hellemont voltooyt'. Het gebouw was 'door gantsch Hollant wegens cierlijkheyt vermaart'.⁵⁴

Tromp was vooral gesteld geweest op de bomen en plantages. Het was echter niet mogelijk om alle 'geboomte en plantagien binnen den tijdt van 2 of 3 jaren, in zijn fleur, zoo als het korts tevoren geweest was [...], gelijk met het gebouw' te herstellen.⁵⁵ De zeevaarder had een oranjerie en er stonden verschillende soorten bomen op het landgoed. Jacob de Petersen probeerde te redden wat hij redden kon; hij heeft onder meer grote kachels uit de oranjerie afgevoerd naar de hofstede van Bicker. Het mocht niet baten: 'oraingie ende andere bomen soo buijte als binnen in't selve oraingien huijs [waren door de Fransen] affgecapt'.⁵⁶ Eind juni 1673 hebben enkele werklieden uit Hilversum de takken van de afgekapte bomen in opdracht van Petersen verzameld en in takkenbossen samengebonden. Een deel is toen naar de hofstede van Bicker afgevoerd. Een ander deel is door Franse soldaten meegenomen op boerenwagens.⁵⁷

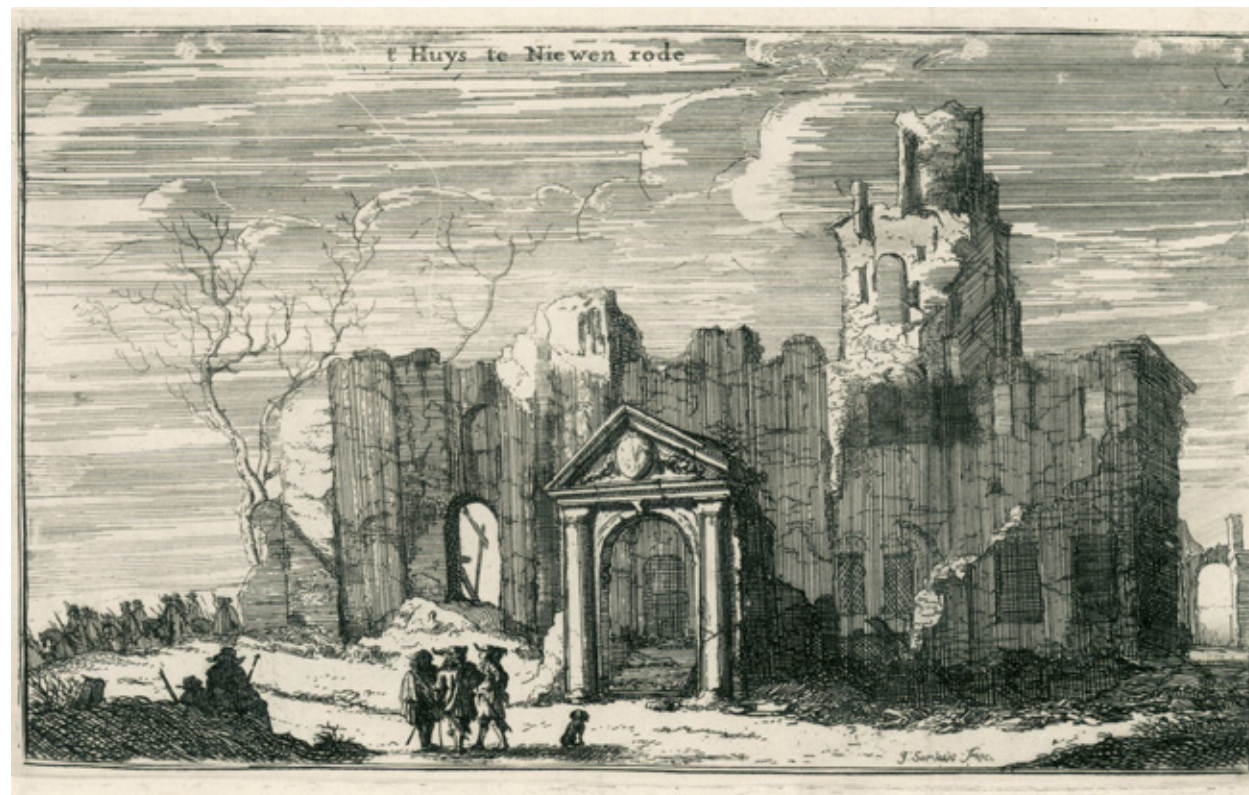
Wanneer is dan begonnen met de bouw van het gebouw dat tegenwoordig bekend staat als Trom-

penburgh? Tijdens de vorige restauratie is een trotseerloodje aangetroffen waaruit blijkt dat het dak in 1678 gereed was. De plafondschilderingen van Johannes Voorhout en de scheepsschilderingen in de koepel zijn voorzien van het jaartal 1684. De al eerdergenoemde kasteelvrouw van Amerongen, Margaretha Turnor schreef op 21 april 1677 een brief aan haar man waarin ze aangaf dat Tromp op bezoek was geweest. Het huis van Margaretha Turnor en Godard Adriaan van Reede van Amerongen was tijdens de Hollandse Oorlog eveneens verwoest en het echtpaar was vrijwel meteen begonnen met de herbouw. Toen Tromp het nieuwe kasteel Amerongen zag, zou hij volgens Margaretha Turnor hebben gezegd dat hij 'ock aent timmeren' wilde.⁵⁸ Volgens architectuurhistorica Stance de Haas-Staalman betekent dit niet per se dat met de herbouw van de buitenplaats in 's-Graveland pas in 1677 is aangevangen; het is ook mogelijk dat Tromp toen aan de volgende fase van de bouw wilde beginnen.⁵⁹

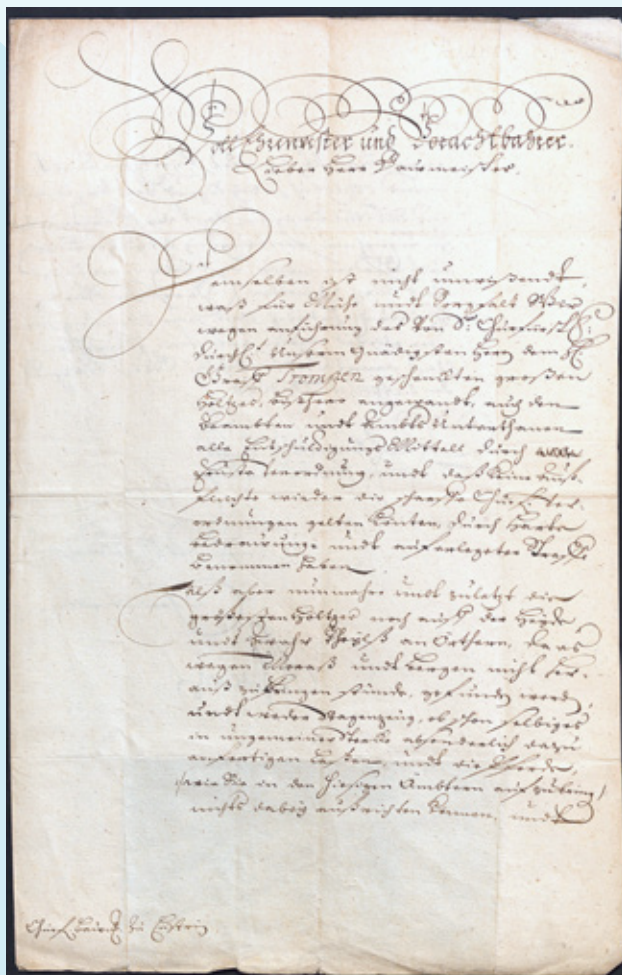
In mei 1676 werd Tromp opperbevelhebber van de Deense vloot. In maart 1677 was Tromp weer even terug in 's-Graveland.⁶⁰ Een jaar later, op 8 mei 1678, werd hem ontslag verleend. Op 6 februari 1679 volgde eindelijk de lang begeerde benoeming tot luitenant-admiraal-generaal van de Staatse vloot.⁶¹ Tijdens Tromps afwezigheid verrees er langzamerhand een buitenplaats in de contreien van de afgebrande buitenplaats van Margaretha van Raephorst. Tromp vernoemde zijn buitenplaats in 's-Graveland naar zijn nieuwverworven grafelijke titel: Syllisburgh.⁶²

Het huis is hoogstwaarschijnlijk in verschillende fases gebouwd; tussen het gereedkomen van het

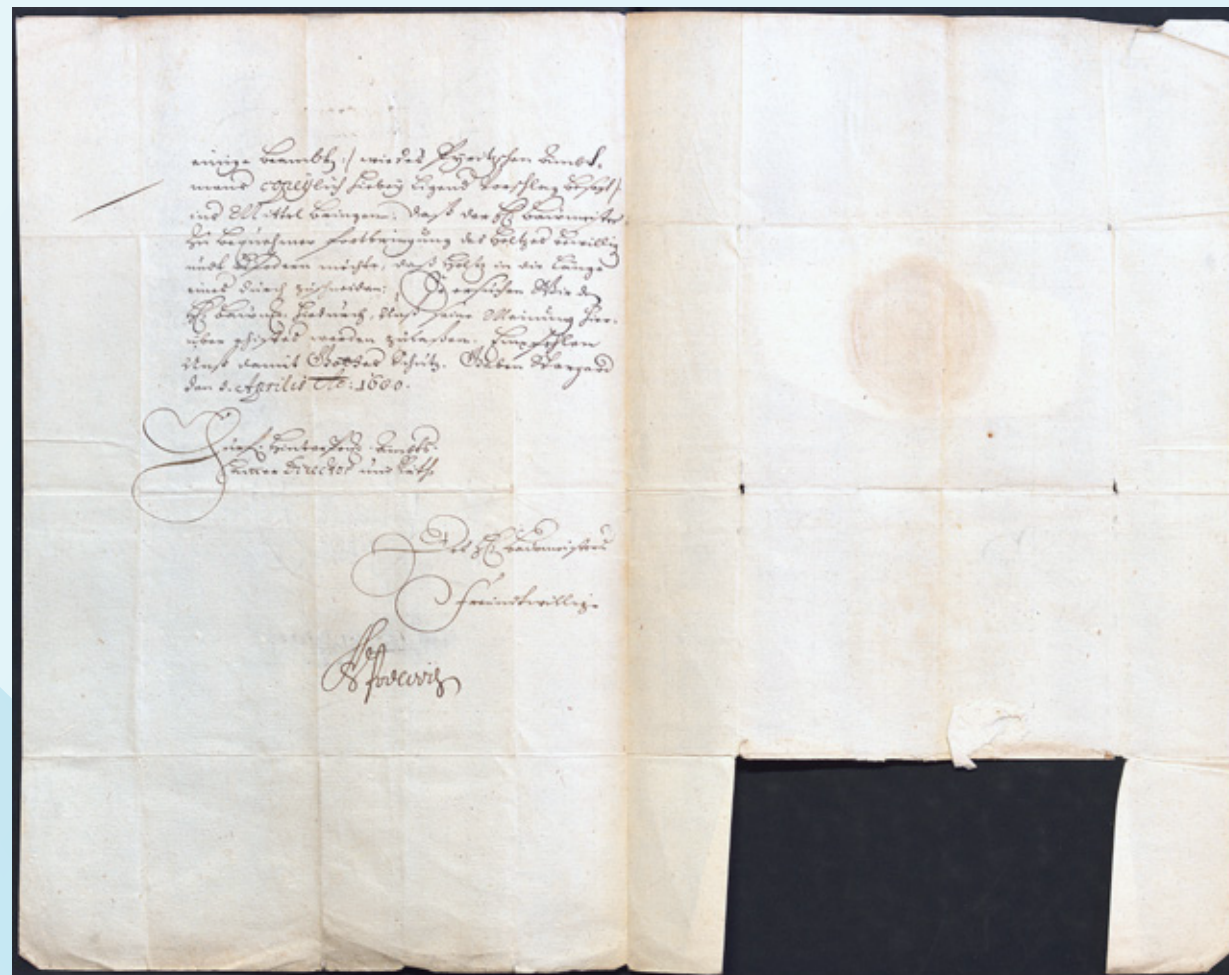
7

7 Huis te Nieuwenrode, verwoest door de Fransen in 1672. Vervaardigd door Isaac Sorius, 1672-1676. Collectie Rijksmuseum.

8

9

- 8 9 Brief van een onbekende uit Stargard aan Cornelis Ryckwaert, keurvorstelijk bouwmeester, in Küstrin, over een houtlevering aan Cornelis Tromp (5.4.1680). SAD toeg. nr. 845, inv. nr. 53.

dak in 1678 en de plafondschilderingen van Voorhout in 1684 zit maar liefst zes jaar.

Volgens de hypothese van Ir. W. Annema bestond het oorspronkelijke huis uit een eenvoudig rechthoekig gebouw, dat pas tijdens de bouwcampagne van ca. 1678 is uitgebreid. Volgens Annema stonden de stenen buitenmuren na de brand nog grotendeels overeind.⁶³ Het onderzoeksteam van het Bureau voor Bouwhistorie en Architectuurgeschiedenis (BBA) vermoedt dat een groot deel van de funderingen van het corps de logis een restant is van het oorspronkelijke huis. De oostelijke kopgevel heeft een schuin verloop, waardoor de noordgevel ongeveer 60 cm langer is dan de zuidgevel. Mogelijk maakte de oostmuur, die een afwijkende funderingswijze had, deel uit van de voorganger van de huidige buitenplaats.⁶⁴ Monumentenbezit onderschrijft deze visie. Het tussenlid is waarschijnlijk gebouwd op de fundering van de voormalige toegangsbrug. Alleen de koepelzaal is volledig nieuw.

Wie de bekende prenten bekijkt die Isaac Sorious van verscheidene in 1672-1673 verwoeste buitenhuizen vervaardigde, ziet dat van vrijwel elk gebouw de buitenmuren en fundering nog (deels) overeind staan. Jacob de Petersen schreef in 1677 aan Cornelis Tromp dat alle stenen van de verbrande huizen na de brand zijn blijven liggen.⁶⁵

Verder bevindt zich in de notulen van de hoofd-ingelanden van 's-Graveland een interessante aantekening, gedateerd 16 maart 1676. Daarin staat dat Tromp heeft goedgekeurd dat de stenen voor de reparatie van de brug over de Vaart bij de Kortenhoefseweg – tegen betaling – mochten worden

gehaald 'van zijn wel Ed.ts plaats op sGraveland'.⁶⁶ Zouden hiervoor mogelijk de stenen van het afgebrande huis zijn gebruikt, had Tromp op in 's-Graveland een kleine steenoven laten bouwen voor de bouw van zijn nieuwe buitenplaats⁶⁷ en kon hij er een aantal extra laten bakken, of was de bouw toen al vergevorderd en waren er stenen over?

Uiteraard was er voor de (her)bouw van de buitenplaats ook hout nodig. Sinds 1676 onderhield Tromp vriendschappelijke betrekkingen met de keurvorst van Brandenburg, Friedrich Wilhelm. De verhoudingen waren zelfs zo goed, dat de keurvorst hout wilde schenken aan Tromp. In het Stadsarchief Delft ligt een brief aan de Nederlandse Cornelis Ryckwaert, keurvorstelijk bouwmeester en (hof)architect in Küstrin. Ryckwaert werkte onder meer aan de vestingwerken van Küstrin.⁶⁸ De onbekende briefschrijver wees erop dat het ontzettend veel moeite kostte om het aan Tromp geschonken hout te vervoeren. Middels de brief wilde hij Ryckwaert vragen of het misschien mogelijk was dat de keurvorstelijk bouwmeester zélf als ondernemen voor het transport van het hout zou willen optreden.⁶⁹ Helaas is niet bekend of het hout ooit bij de beoogde ontvanger terecht is gekomen.

Ondanks het schaarse aantal bronnen over het gebouw dat wij nu kennen als Trompenburgh of de voorganger van dit gebouw, kunnen er dankzij kleine snippers aan informatie toch waardevolle inzichten verworven worden.

Merle Lammers

10 Trompenburgh

Voetnoten

- 1 Ook wel gespeld als Joan, Jean of Jan Van Hellemond(t) of Van Helmond. De meest voorkomende spelwijze is echter Joan van Hellemont. Derhalve is deze spelwijze aangehouden.
- 2 SB4 Bureau voor Historische Tuinen, Parken en Landschappen, *Cultuurhistorische analyse en waardering Trompenburg te 's-Graveland* (Wageningen: SB4 Bureau voor Historische Tuinen, Parken en Landschappen, 2010), *passim*.
- 3 U.M. Mehrtens, *'s-Graveland en zijn buitenplaatsen* (Zeist: Rijksdienst voor Monumentenzorg, 1985), 18. Een bouwhuis was een voorgebouw van een kasteel of hofstede. Het fungeerde als plaats waar de pachtafdracht werd voldaan.
- 4 Stukken betreffende verschillende buitenplaatsen in 's-Graveland (27.10.1662). SAGV toeg. nr. 004, inv. nr. 120. Met dank aan Ineke de Ronde voor het wijzen op deze bron.
- 5 Mehrtens, *'s-Graveland en zijn buitenplaatsen*, 18. In 1657 waren kavel 18 en 19 eigendom van Daniël van Hogendorp. Volgens het uittreksel uit de kohieren van de verkavelde gronden, stonden op de kavels van Van Hogendorp 'een boerenhuys [...] met eenige commoditeyt voor den eygenaer'.
- 6 Stukken betreffende verschillende buitenplaatsen in 's-Graveland (2.9.1671). SAGV toeg. nr. 004, inv. nr. 120.
- 7 Prud'homme van Reine, *Schittering en schandaal*, 274. Er was nog meer bezit, maar dat betreft vooral land dat werd verhuurd. Aan de Amstel, in de Buitenveldertse Polder, verhuurde het echtpaar een huis en een tuin, zie: Boedelinventaris van Cornelis Tromp (1692). Hs inv. nr. 1933.0436, toegnr. HS-1079.
- 8 A.D. Wumkes, "In de verstroyinge", 1672-1674, in: *In de gekroonde trapgans: drie eeuwen 's-Graveland* (Breukelen: 's-Graveland en Kortenhoeve "In de Gloriosa", 1973), 40-45.
- 9 J.A. Grothe, 'Dagelijksche aantekeningen gedurende het verblijf der Franschen te Utrecht in 1672 en 1673, gehouden door Mr. Everard Booth, Raad-Ordinaris in den Hove Provinciaal van Utrecht en Oud-Raad ter Admiraliteyt. Uit de papieren van Booth medegedeeld door Mr. J.A. Grothe', *Berigten van het Historisch Gezelschap te Utrecht*. Deel 6 (Utrecht: Kemink en zoon, 1857) [Tweede Deel], 3-166, aldaar 33. Of hiermee de buitenplaats van Margaretha wordt bedoeld of het huis dat Tromp van zijn broer had gekocht, is niet bekend.
- 10 Grothe, 'Dagelijksche aantekeningen gedurende het verblijf der Franschen te Utrecht in 1672 en 1673', 33.
- 11 [Abraham de Wicquefort], *De Fransche tyrannie* (Amsterdam: Jan Claesz ten Hoorn, 1674), 132. Irgens was eigenaar van kavels 9, 10 en de helft van 8.
- 12 Hans Mous, 'Water en vuur. Het Rampjaar in de regio (deel 2b)', *Tussen Vecht en Eem* 32:4 (2024), 204-218, aldaar 213.
- 13 *Oprechte Haerlemsche Courant* (11.10.1672). Wumkes, "In de verstroyinge", 40-45; Mous, 'Water en vuur', 213.
- 14 Wumkes, "In de verstroyinge", 40-45; Mous, 'Water en vuur', 213.
- 15 Merle Lammers, 'Och, ons liefve vaderlant is wel in een seer droefvige staet'. De Hollandse Oorlog in de Republiek (1672-1674) door de ogen van tijdgenoten (Masterscriptie Militaire Geschiedenis, Universiteit van Amsterdam, 2021), 45-48.
- 16 Een morgen is een oppervlaktemaat. Er wordt een gebied mee aangeduid dat in één morgen door een boer met een ossenpaar geploegd kon worden. De precieze grootte is streekgebonden, maar doorgaans staat één morgen gelijk aan iets minder dan één hectare.
- 17 Stukken betreffende de aan de Fransen troepen te betalen brandschatting (27.7.1672). WAGV toeg. nr. 13, inv. nr. 151.
- 18 L. Sylvius [Lambert van den Bosch], *Historien onses tyds, behelzende saken van staat en oorlogh* (Amsterdam: Jan ten Hoorn en Jan Bouwman, 1685), 473.
- 19 Stukken betreffende de aan de Franse troepen te betalen brandschatting (12.11.1672). WAGV toeg. nr. 13, inv. nr. 151.
- 20 Ibidem (19.11.1672).
- 21 Hans Mous, 'Een zuinige zeeheld in 's-Graveland. Tromps huis door de Fransen verbrand (1672-1673)', *Tussen Vecht en Eem* 30:3 (2012), 158-166, aldaar 159, 161-162.
- 22 [Jacob de Petersen], *Missive, geschreven door den heer Baron de Petersen, Raad, Resident, en Commissaris Generael van haer Furstel: Doorl: van Hanover, en Bisschop van Osnabrugge, Hartogen van Bronswijck en Lunenborgh. Aen den Lt. Adr. Gr. Cornelis Tromp: het welke sal dienen tot een voorloper van het manifest, dat soo ras mogelick is, tegen gemelden Lt. Adr. sal uytgegeven worden* (z.p., z.u., 1677).
- 23 Brief van Cornelis Tromp aan Johan Maurits van Nassau-Siegen (13.3.1675). HHSTaW toeg. nr. 3036, inv. nr. 1477.
- 24 [Jacob de Petersen], *Memorie overgegeven aen sijn Vorstelijcke Doorluchtigheyt Prince Mauritius, ter saecke van de heer resident*

- Petersen, en de heer luitenant-admiraal Tromp* (z.p., z.u., [1675]).
- 25 Brief van Jacob de Petersen aan luitenant-admiraal Cornelis Tromp betreffende de verwoesting van het buitengoed van de laatste (8/18.6.1677). NA toeg. nr. 1.11.01.01, inv. nr. 102.
- 26 [Jacob de Petersen], *Missive*.
- 27 Notariële akten (19.12.1673, 3.1.1674, 26.1.1674, 9.2.1674, 14.2.1674, 2.1.1676 en 30.10.1680). HUA toeg. nr. 34-4, inv. nr. 403, aktenrs. 17, 18, 23, 24 en 99; inv. nr. 575, aktenrs. 1 en 240; inv. nr. 638, aktenr. 187.
- 28 Brief van Luxembourg aan Louvois (23.9.1672). Geciteerd in: z.a., *Campagne de Hollande, en MDCLXXII, sous les ordres de Mr. Le Duc de Luxembourg* (Den Haag: Pierre de Hondt, 1759), 186-189.
- 29 Brief van Luxembourg aan Louvois (14.10.1672). Geciteerd in: *Campagne de Hollande*, 211-215.
- 30 Brief van Luxembourg aan Louvois (8.11.1672). Geciteerd in: *ibidem*, 249-250.
- 31 [Jacob de Petersen], *Missive*.
- 32 *Ibidem*.
- 33 *Ibidem*.
- 34 *Ibidem*. De marmeren pilaren en kolommen werden in 1680 bij Tromp terugbezorgd: Kwitantie (30.10.1680). HUA toeg. nr. 34-4, inv. nr. 638, aktenr. 187.
- 35 *Ibidem*.
- 36 Brief van Margaretha Turnor aan Godard Adriaan van Reede van Amerongen (26.12.1672). HUA toeg. nr. 1001, inv. nr. 2722.
- 37 *Ibidem*.
- 38 Jan den Tex, *Onder vreemde heren. De Republiek der Nederlanden 1672-1674* (Zutphen: Terra, 1982), 69.
- 39 De originele brief ligt in het *Service historique de la Défense* te Vincennes. Het was voor dit artikel niet mogelijk het origineel in te zien.
- 40 Tot dezelfde conclusie kwam ook Mous, 'Een zuinige zeeheld in 's-Graveland', 164.
- 41 Den Tex, *Onder vreemde heren*, 69.
- 42 [Jacob de Petersen], *Missive*.
- 43 [Tobias van Domselaer], *Het Ontroerde Nederlandt* (Amsterdam: Markus Willemsz. Doornik, 1674), 493.
- 44 *Haegse post-tydinge* (3.1.1673).
- 45 [Van Domselaer], *Het Ontroerde Nederlandt*, 493.
- 46 Zie ook: *Oprechte Haerlemsche courant* (7.1.1673 en 10.1.1673); Brief van Margaretha Turnor aan Godard Adriaan van Reede van Amerongen (6.1.1673). HUA toeg. nr. 1001, inv. nr. 2723.
- 47 De heer van Amerongen verklaarde dat zijn kasteel was verbrand omdat hij volgens de Fransen 'de gene was die diverse princen in Duijtslandt tegens die Croon had getracht op te setten, ende te ruiineren'.
- 48 Resolutie tot het bezorgen van de sauvegardes (17.9.1673). WAGV toeg. nr. 13, inv. nr. 1.
- 49 Prud'homme van Reine, *Schittering en schandaal*, 334.
- 50 [Van Domselaer], *Het Ontroerde Nederlandt*, 627-628.
- 51 Resolutie tot het verzoek vrijgesteld te worden van verponding voor de jaren 1672 en 1673 (14.8.1674). WAGV toeg. nr. 13, inv. nr. 1.
- 52 [Van Domselaer], *Het Ontroerde Nederlandt*, 627-628.
- 53 *Ibidem*.
- 54 L. Sylvius, *Historien onses tyds, behelzende saken van staat en oorlogh*, 473.
- 55 [Tobias van Domselaer], *Het Ontroerde Nederlandt*. 2e deel, 628.
- 56 Notariële akten (19.12.1673 en 26.1.1674). HUA toeg. nr. 34-3, inv. nr. 575, aktenr. 240 en inv. nr. 403, aktenr. 17.
- 57 Notariële akte (3.1.1674). HUA toeg. nr. 34-4, inv. nr. 576, aktenr. 1; Petersen, *Missive*.
- 58 Brief van Margaretha Turnor aan Godard Adriaan van Reede van Amerongen (21.4.1677). HUA toeg. nr. 1001, inv. nr. 2724.
- 59 Stance de Haas-Staalman, 'Ontwierp Daniël Stalpaert Trompenburg?' in *TVE* 30:3 (2012), 166-174, aldaar 171.
- 60 De *Amsterdamsche Courant* van 13 maart 1677 berichtte dat Tromp 'op syn goederen in 's Gravelant soude aengekomen syn': *Amsterdamsche Courant* (13.3.1677).
- 61 Prud'Homme van Reine, *Schittering en schandaal*, 375.
- 62 Als dank voor zijn bewezen diensten werd hij door koning Christiaan V verheven tot graaf van Sölvesborg, of Syllisburg. Zie: Diploma van verheffing van Cornelis Tromp door Christiaan V, koning van Denemarken, tot graaf van 'Sylliesborg' (3.12.1676). NA toeg. nr. 1.11.01.01, inv. nr. 738.3.

-
- 63 Willem Annema, *Bouwhistorische Waarneming. Trompenburg Zuidereinde 41 's-Graveland. Tekst en afbeeldingen. Samenvatting* (z.p., z.u., 2000), 14.
- 64 Bureau voor Bouwhistorie en Architectuurschiedenis (BBA), *Trompenburg, 's-Graveland. Beknopte geschiedenis* (z.p., z.u., [2002]), 6.
- 65 Brief van Jacob de Petersen aan luitenant-admiraal Cornelis Tromp betreffende de verwoesting van het buitengoed van de laatste (8/18.6.1677). NA toeg. nr. 1.11.01.01, inv. nr. 102.
- 66 Resolutie tot reparatie van de Kortenhoefse brug (16.3.1676). WAGV toeg. nr. 13, inv. nr. 1.
- 67 Dat was niet ongebruikelijk; voor de herbouw van kasteel Amerongen verzezen ook steenovens op het bouwterrein.
- 68 In januari 1679 werd Tromp door de Brandenburgse keurvorst rondgeleid in Küstrin, zie: *Oprechte Haerlemsche Courant* (12.1.1679).
- 69 Brief van een onbekende uit Stargard aan Cornelis Ryckwaert, keurvorstelijk bouwmeester, in Küstrin, over een houtlevering aan Cornelis Tromp (5.4.1680). SAD toeg. nr. 845, inv. nr. 53.

DE TUINMUUR EN HET WACHTHUIS

Onderzoek naar de ontwikkeling van het terrein rond de Grote Kerk in Veere

De Stichting Exploitatie Grote Kerk Veere, huurder van het gebouw, gaf in 2023 aan dat zij de tuin rond de kerk actiever wil gaan gebruiken en dat dit zou kunnen betekenen dat de tuin, die nu bestaat uit gras, paden en enkele bomen, anders ingericht zou moeten worden.

Hoewel Monumentenbezit hier niet negatief tegenover staat, moet een dergelijke ontwikkeling wel binnen bepaalde kaders vallen. Het terrein heeft immers een eigen geschiedenis en een ruimtelijke kwaliteit die gerespecteerd moeten worden. Monumentenbezit heeft daarom onderzoek uitgevoerd. Hoe heeft de ruimte rond de kerk zich in de loop der eeuwen ontwikkeld? Hoe ontstond de huidige stedenbouwkundige situatie? Wat vertelt deze? Het antwoord op die vragen moest voor het benodigde kader gaan zorgen.

De eerste stap in dat proces was het bestuderen van stadsplattegronden, tekeningen en (lucht-)foto's. Ze gaven een verrassend compleet beeld van de ontwikkeling van het terrein door de eeuwen heen. Het beantwoordde de eerste twee vragen. Door de situatie ter plekke te bekijken en te analyseren is vervolgens vastgesteld welke kwaliteit het terrein nu heeft, wat er nog uit vroeger tijden rest en hoe mogelijke nieuwe ontwikkelingen daarin gepast kunnen worden. Daarmee was de derde vraag beantwoord en het kader vastgesteld.¹ Met dat kader bij de hand zijn de eerste ontwerpstappen inmiddels gezet.

Ondertussen verwierf Monumentenbezit, eind 2023, het wachthuisje dat bij de toegang van de tuin staat. Hoewel het onderdeel uitmaakt van het kerkterrein, was het gebouwtje eigendom van de gemeente Veere. Zij besloot het over te dragen aan Monumentenbezit. Hierdoor kan het een rol gaan spelen in het activeren van het kerkterrein. Bijvoorbeeld als uitgiftepunt voor eten en drinken. Ook al is het klein van stuk, het wachthuisje is in de loop van de tijd wel wat gewijzigd. Het metselwerk van de gevels draagt daar nog de sporen van. Dit artikel schetst niet alleen de ontwikkeling van het terrein, zoals die uit stadsplattegronden, tekeningen en historische foto's blijkt, maar ook de ontwikkeling van het wachthuisje aan de hand van diezelfde bronnen en de sporen in het metselwerk. Afbeeldingen spelen in dit artikel een hoofdrol.

Stadsplattegronden en een tuinontwerp

Er zijn verschillende stadsplattegronden van Veere bewaard gebleven, evenals een ontwerp-tekening van de tuin rond de kerk (uit 1813) en een kadastrale kaart (uit 1818). Ze staan in chronologische volgorde in dit artikel afgebeeld, met in de onderschriften een korte analyse. De ontwikkeling van het gebied rond de kerk kan als volgt worden samengevat:

Van oudsher lag de kerk vrij in de stad, omgeven door een terrein met bomen en deel uitmakend van

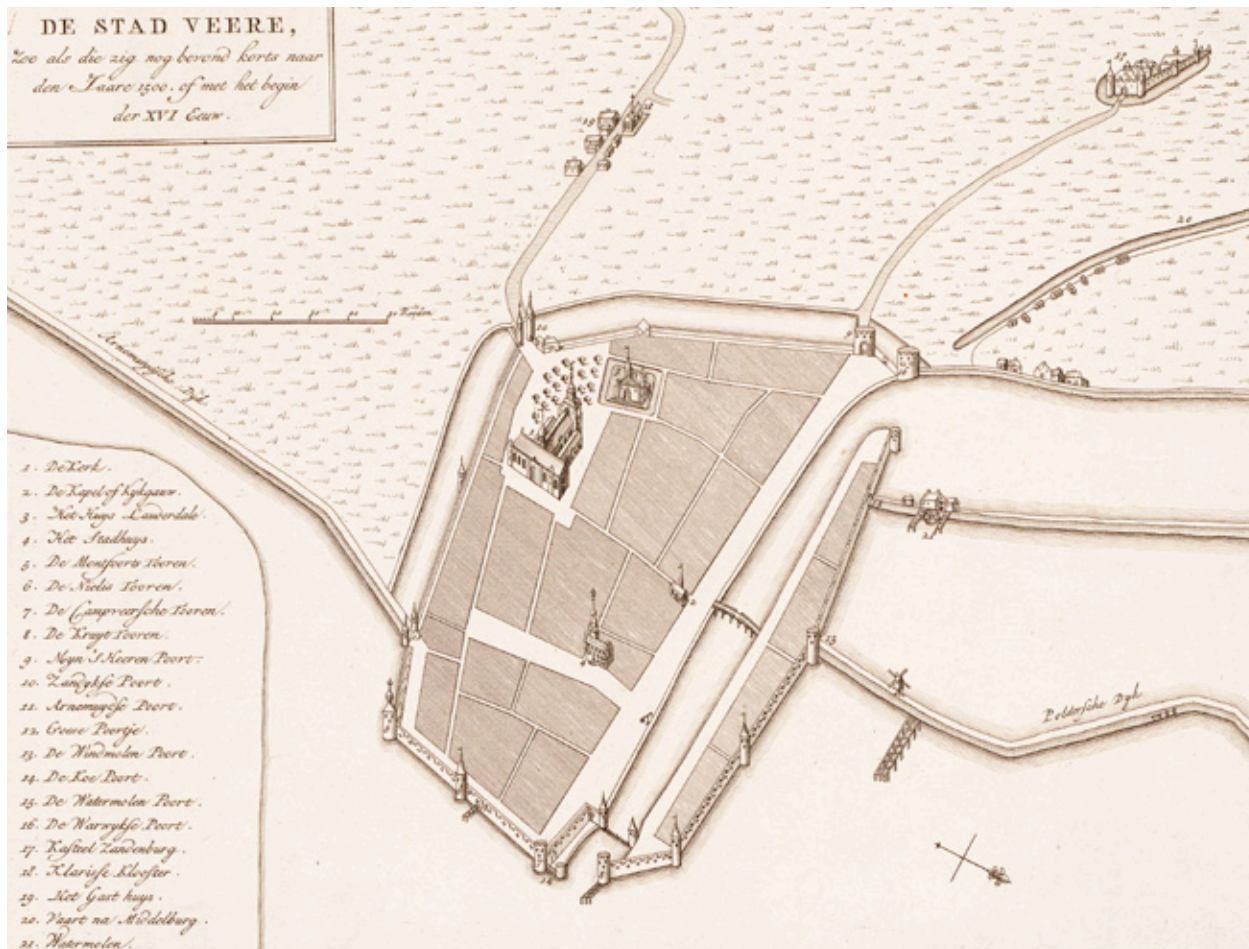
de stratenstructuur. De tekening van Pronk uit 1743 laat dit goed zien. De kerk is vanaf de straat direct toegankelijk en maakt onderdeel uit van het leven in de stad. In de periode tussen 1810 en 1813 veranderde dit. De kerk werd in gebruik genomen als militair hospitaal door de troepen van Napoleon en werd daarvoor ingrijpend verbouwd.² Ook het terrein rond de kerk veranderde toen. Het werd met een muur van de omgeving afgescheiden.³ Dit paste bij de nieuwe functie. In de tuin rond de kerk konden patiënten van de buitenlucht genieten en de scheiding zou de verspreiding van ziekten helpen tegengaan. Op de plattegrond van de stad uit 1750 lijkt een klein deel van het terrein rond de kerk overigens al met een muur te zijn omgeven. Of deze muur er inderdaad gestaan heeft en in 1813 werd opgenomen in de nieuwe muur is op basis van de huidige gegevens moeilijk te zeggen, maar het is niet ondenkbaar.⁴

Met de afsluiting van het terrein, in 1813, ging de directe relatie tussen kerk en stad verloren. De ontwikkeling van de ruimte binnen de ommuring kwam los te staan van die daarbuiten. Terwijl de stad rond de kerk steeds leger werd en er steeds meer onbebouwde gebieden ontstonden, bleef het ommuurde kerkterrein daar als een eiland inliggen. Hoe de tuin zich sinds 1813 heeft ontwikkeld, is niet uit de plattegronden op te maken. Ze geven alleen wat informatie over de bomen op het terrein en daarbij lijkt eerder sprake te zijn van willekeurige groei dan van bewuste aanplant.

Situatietekening van het terrein met de drietoegangen tot het terrein.

- 1 Hoofdtoegang tot het terrein met het wachthuisje
- 2 Toegang tot het terrein vanaf de Kappellestraat
- 3 Zijentree van het terrein vanaf de Wijgaardstraat
- 4 Wagenaarstraat
- 5 Veerseweg

1 Rond 1500

"De Stad Veere, Zoo als die zig nog bevond korts naar den Jaare 1500 of met het begin der XVI eeuw".

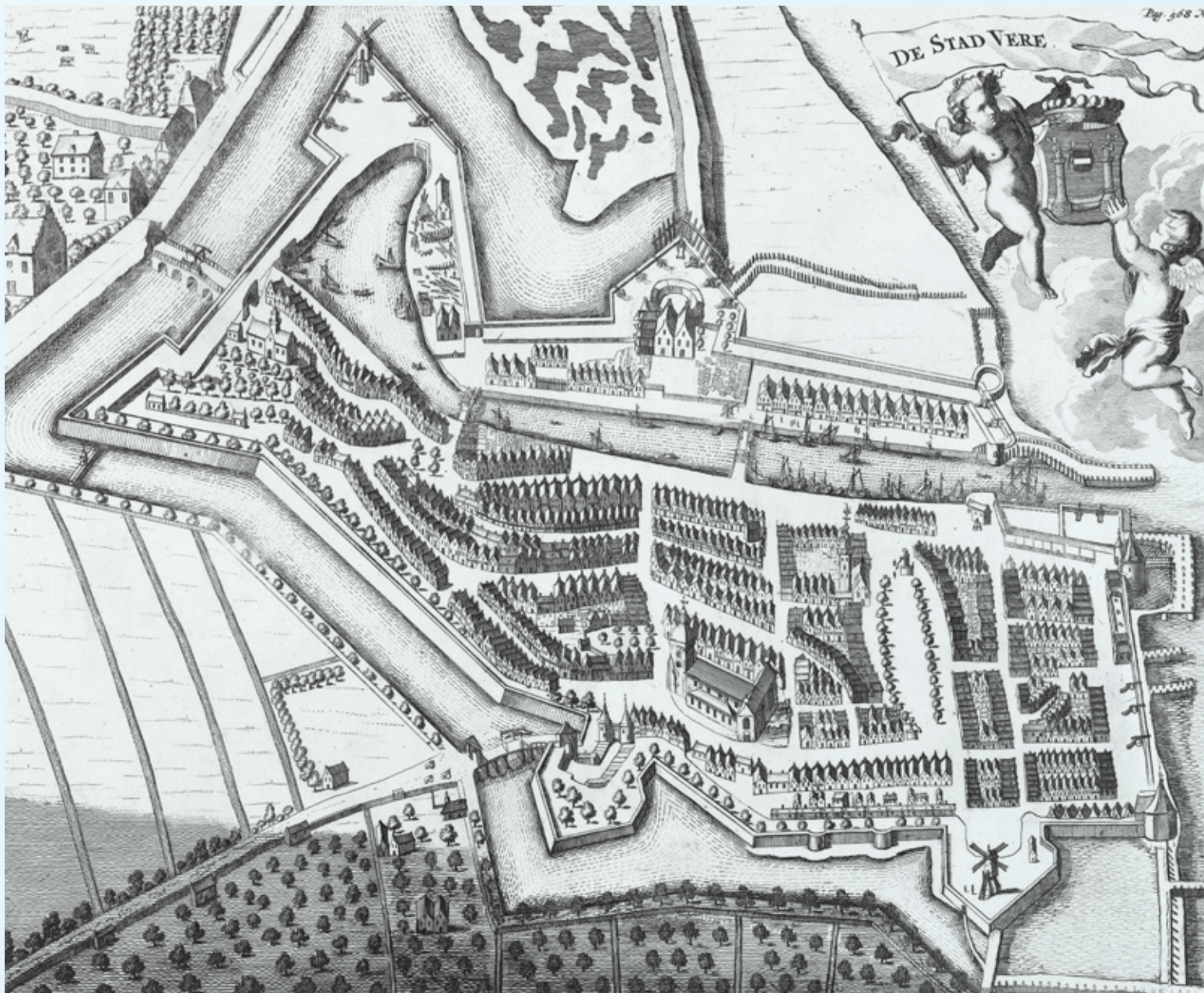
De tekening toont de stadsmuur en de belangrijkste gebouwen van de stad in vogelvlucht, de overige bebouwde terreinen zijn als platte, gearceerde vlakken weergegeven. Tegenover de kerk ligt het Huis Lauverdale. Verder ligt de kerk in een open terrein met bomen. Deze liggen voornamelijk aan de westzijde van het gebouw.

2 Rond 1550

Stadsplattegrond van Jacob van Deventer. De opzet van deze plattegrond lijkt op die van de vorige afbeelding. Dus enkele gebouwen en de stadsmuur in vogelvlucht, de rest van de stad als plattegrond. In dit geval is in de bouwvlakken een onderscheid gemaakt tussen bebouwing en groen. Het is interessant om te zien dat langs de uitvalswegen vanuit de stad een lintbebouwing is ontstaan.

Voor wat betreft de positie van de kerk is er niet veel gewijzigd. Op deze tekening lijkt de vrije ruimte rond de kerk groter en is er meer begroeiing rondom het gebouw aangegeven. Het huis Lauverdale is op deze tekening niet aanwezig. Er is een open terrein voor in de plaats gekomen.

3 Rond 1650

Veere zoals getekend door Blaeu. Deze plattegrond toont de moderne vestingwerken met aarden bastions zoals die aan het eind van de 16^e eeuw waren aangelegd. De Grote Kerk staat net als op de vorige twee afbeeldingen vrij in de stad. Op deze afbeelding is de bebouwing rond de kerk minder en zijn er ook minder bomen zichtbaar.

4 Rond 1750 (zie p. 98)

Nieuwe Grondtekening der Stad VEERE Ter opheldering van den tegenwoordigen Staat van ZEE-LAND, Uitgegeven te AMSTERDAM bij IS. TIRION 1753.

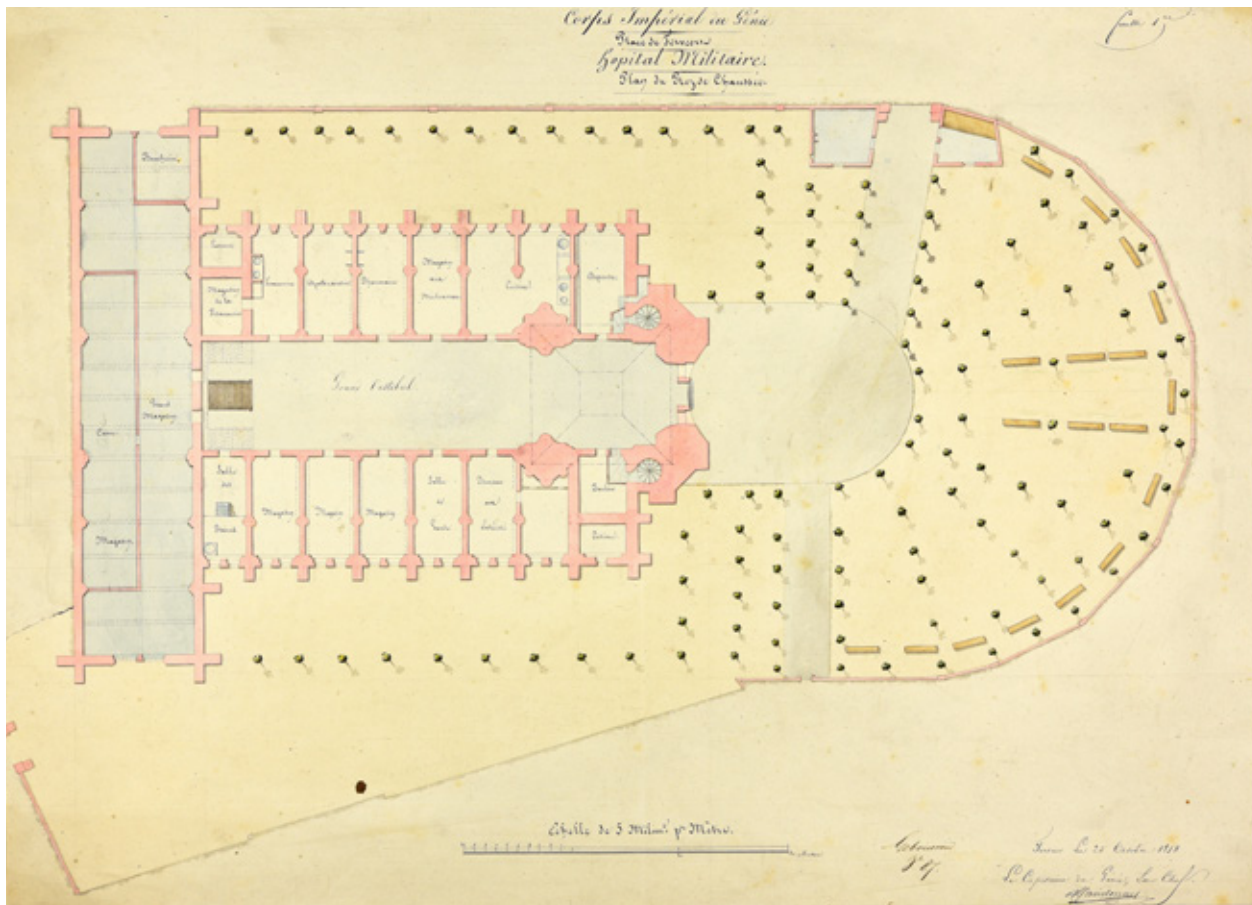
De kerk ligt vlak bij het bastion waar de Zandijkse Poort in ligt. De kerk ligt net als op de andere twee plattegronden enigszins vrij, omringd door bomen, in de stedelijke structuur. Het lijkt erop dat een deel van het terrein ten zuidwesten van de kerk inmiddels met een muur van de omgeving is afgesloten.

Deze plattegrond is opgenomen in een boek dat de stad beschrijft. Bij die beschrijving is de hier tevens afgebeelde tekening van Cornelis Pronk opgenomen uit 1743. Deze laat de kerk zien als onderdeel van de straatgevel. Op de tekening lijkt de ruimte rond de kerk kleiner dan de plattegrond aangeeft, maar dat zal een vertekening van het perspectief zijn.

6 Deze tekening laat de stad zien kort voor de modernisering van de vestingwerken onder Napoleon (ca. 1810-1813). In de omschrijvingen in het renvoi ligt het accent op de militaire onderdelen van de stad. Deze tekening is een gekleurde

versie van de plattegrond uit 1750. Het detail laat de kerk zien met de vermoedelijke ommuring van het terrein aan de zuidwestzijde.

7 Deze tekening laat een volledig andere situatie zien. De vestingwerken van de stad zijn in de voorgaande jaren (ca. 1810-1813) gemoderniseerd en sterk uitgebreid naar het buitengebied van de stad. De oude vestingwerken zijn daarbij behouden en op een paar plekken aangepast.

Bij de transformatie van de vestingwerken werd ook de Grote Kerk aangepast. Deze kreeg officieel een militaire functie; het werd een hospitaal. In de jaren ervoor was het bouwwerk al als zodanig in gebruik geweest maar er nog niet op aangepast. De gevels kregen hun baksteen invulling en er werden

vloeren en trappenhuizen aangebracht. Hierbij werd ook een ommuurd terrein rond de kerk aangelegd. De vorm van het terrein is zichtbaar op deze stadsplattegrond. Er moest een deel van de omliggende bebouwing voor worden afgebroken. Het gebouw kwam daarmee op een eigen terrein te liggen en werd omringd door een tuin. Het bracht ook een zekere isolatie, de kerk was geen onderdeel meer van het leven in de stad.

Interessant is om op te merken dat op deze tekening geen bomen zijn aangegeven rond de kerk. Ze staan wel getekend op andere kavels in de stad.

8 Dit is de kadastrale kaart van Veere. Het kerkerrein heeft de vorm van de tekening uit 1813. De ronde muur van het terrein is in drie grote segmenten getekend, maar dat zal te maken hebben met de schematische weergave van dit terrein op de kaart. De twee wachthuisjes bij de hoofdentree van het terrein zijn zichtbaar. Verder valt op dat er veel onbebouwde kavels in de stad aanwezig zijn.

De kaart laat zien dat het ommuurde terrein van het ontwerp van 1813 ook zo is aangelegd. Hoe de tuin eruitzag, is uit de tekening niet op te maken.

De ontwikkeling van het terrein aan de hand van foto's

Foto's geven dat inzicht in de ontwikkeling van het terrein wel. Ze zijn volop beschikbaar. Na het raadplegen van diverse beeldbanken bleken de foto's op de beeldbank van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) het meest representatieve beeld van de ontwikkeling van de tuin te geven. De in dit artikel opgenomen selectie foto's is dan ook van die beeldbank afkomstig.

Gezamenlijk geven ze een beeld van de ontwikkeling van de tuin en de omgeving van de kerk vanaf het einde van de 19^e eeuw tot aan de jaren '90 van de 20^e eeuw. Die ontwikkeling is als volgt samen te vatten:

Rond 1900 bestond de muur rond het kerkterrein met de twee wachthuizen nog volledig zoals op de tekening van 1813 aangegeven. In de eerste decennia van de 20^e eeuw (voor 1938) werden het linker wachthuis en een groot deel van de ronde tuinmuur afgebroken. Zo ontstond de ommuring zoals wij die tegenwoordig nog kennen.

Van een tuin binnen de muren was op dat moment geen sprake. Alle foto's tonen een verwilderd terrein met bomen op willekeurige posities. Het bevestigt het beeld dat ook al uit de tekeningen en stadsplattegronden bleek: het ontwerp van de tuin op de tekening van 1813 is nooit uitgevoerd. Paden waren er waarschijnlijk slechts zeer beperkt. Er zal allicht een pad vanaf de poort bij de wachthuisjes naar de entree van de kerk hebben gelopen, maar veel meer zal er niet zijn geweest. Het terrein was niet openbaar toegankelijk.

In de tweede helft van de 20^e eeuw kwam daar verandering in. Op een luchtfoto van 1966 is te zien dat er olifantenpaadjes op het terrein aan het ontstaan zijn. De rest van het terrein is dan nog wild begroeid met bomen en hoog gras.

Op luchtfoto's die elf jaar later zijn genomen is zichtbaar dat er op het terrein paden zijn gemaakt. Ze volgen het tracé van de huidige paden. De aanleg van die paden zal mede te maken hebben met het feit dat de kerk gebruikt werd als expositieruimte. Ook is er op dat moment een rij bomen aangeplant, langs de tuinmuur, vanaf de Kapellestraat. De tuin voor de kerkentree bestaat dan nog altijd uit een dichte bomenbegroeiing. Een luchtfoto uit 1980 geeft hetzelfde beeld. Hierop is ook goed zichtbaar dat een deel van het terrein binnen de muur, rechts naast de kerk, gebruikt werd voor het opslaan van bouwmaterialen. Er staat een houten keet bij als kantoor.

Langzaam maar zeker wordt het terrein steeds beter toegankelijk en onderdeel van de looproutes door de stad. Een volgende stap daarin is gezet in 1991. De opslag van materialen is verdwenen en langs het hoofdpad op het terrein is een rij bomen aangeplant. De dichte bomenbegroeiing op het terrein voor de kerk is uitgedund.

Zo ontstond dus het huidige terrein: Een ommuurde tuin met drie toegangspoorten en bij de hoofdentree een wachthuisje. De hoofdentree en de entree aan de Kapellestraat zijn door een breed pad met elkaar verbonden. Naar de zijentree van het terrein loopt een smaller pad. Langs het hoofdpad staat een rij Lindebomen. Op het terrein voor de kerk zijn nog drie oudere bomen over (twee Lindes en

een Populier). In 2003 is daar een Lindeboom bij aangeplant ter ere van de geboorte van prinses Amalia. Op de plek waar ooit het ronde deel van de muur liep staat nu een haag. De rest van het terrein is begroeid met gras.

Sinds 1991 (het jaar van de laatste foto's) zijn er, buiten een aantal picknicktafels, verschillende elementen aan de tuininrichting toegevoegd: een vredesmonument, grote natuursteen zwerfkeien en hardsteen platen in de bestrating en het gras rondom de kerk. De paden over het terrein worden veel gebruikt. Het kerkterrein en de stad hebben weer een binding met elkaar gekregen.

11 Zicht op de kerk vanaf de Veerseweg. De foto is genomen door Carel Wilhelm Bauer (1844-1911). Van 1865 tot 1873 woonde hij in Goes en vervolgens tot 1911 in Vlissingen respectievelijk Middelburg (zie de website rdk.nl). De foto zal dus in die periode genomen zijn. Het is de oudste foto die op de beeldbanken te vinden was.

Het kerkterrein is dan nog volledig ommuurd. Het ronde deel van de muur is op de foto te zien. Ook bestaan beide wachthuisjes nog. Het rechter wachthuisje (links op de foto) heeft op dat moment al de gevelindeling naar de straat, die het nu nog altijd heeft. Op de tekening van 1813 is dat nog anders, daar is de straatgevel geheel gesloten. Tussen de wachthuizen ligt een houten poort. Achter de muur zijn een achttal willekeuring geplaatste, solitaire, bomen te zien.

12 Zicht op de kerk vanaf de vestingwallen. Deze foto laat de toegang tot het terrein met de twee wachthuizen frontaal zien. Aan het linker wachthuisje (rechts op deze foto) lijkt weinig te zijn veranderd. Het heeft nog altijd een blinde straatgevel. Het werd niet lang daarna afgebroken, samen met een groot stuk van de tuinmuur. In de straatgevel van het andere wachthuisje zitten een raam en een deur.

Op de achtergrond zijn de bomen op het kerkterrein zichtbaar. In die tijd zal het kerkterrein een gesloten, slecht toegankelijk en onvriendelijk geheel zijn geweest. Op een andere foto uit deze tijd is zichtbaar dat de toegang naar het terrein vanaf de Kapellestraat dichtgemetseld is (inv.nr. 053855).

13 Zicht op de kerk vanuit de Wijngaardstraat rond 1952. Het perspectief op de kerk is vergelijkbaar met dat op de tekening van Pronk uit 1743. Hoewel deze foto weinig informatie geeft over het kerkterrein illustreert deze wel mooi hoeveel leger de stad in de loop der tijd geworden is.

14 Zicht op de entree van de kerk rond 1952. De entree is dichtgezet met een houten gevel. Interessant detail zijn de ovale ramen die uit de hoger gelegen gevels zijn gehaald en hier hergebruikt. Het terrein direct voor de entree is afgezet met houten palen en prikkeldraad. Het illustreert de onvriendelijkheid en ontoegankelijkheid van het terrein in die eerste decennia van de 20^e eeuw.

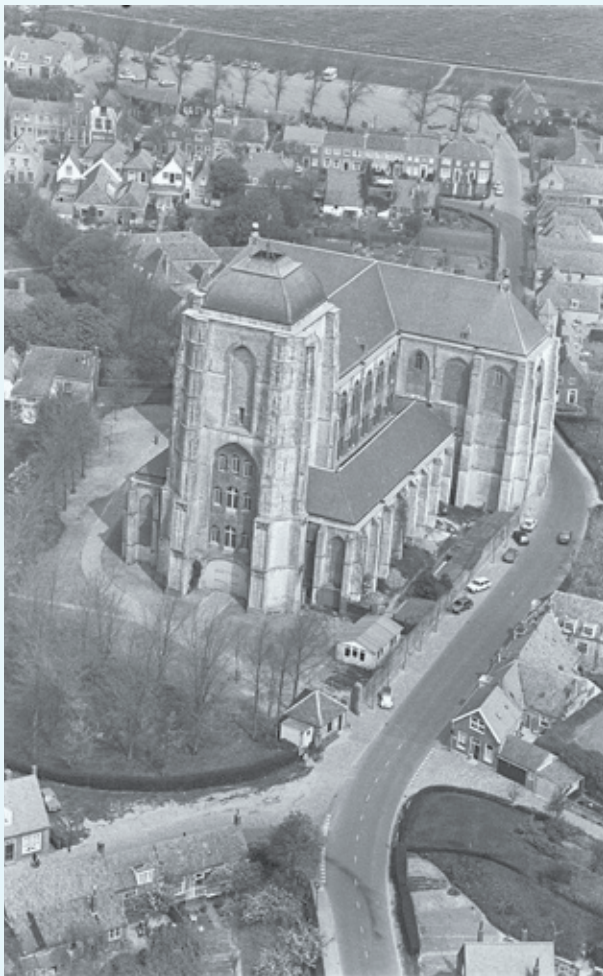
15 Zicht op de kerk vanaf het terrein tussen de Wagenaarstraat en de Wijngaardstraat, in 1952. Het ronde deel van de tuinmuur is rechts, achter het witte huisje zichtbaar. Dit is slechts een fragment, de rest van de muur is dan inmiddels al afgebroken, uitgaande van de tekening uit 1938 en die uit 1951 (afb. 9 en 10). Het is ook een verklaring voor de prikkeldraad afzetting die hierboven is genoemd. Door het verwijderen van de muur was het terrein makkelijker te betreden, het maakte het prikkeldraad noodzakelijk. De hoge bomen op het terrein zijn vergelijkbaar met die van afbeelding 11 en 12.

16 Fragment van een luchtfoto van september 1966. De hoge bomen van de voorgaande foto's zijn weg. Er is een grote hoeveelheid lage bomen voor in de plaats gekomen. Er lopen twee mensen op het terrein over smalle olifantenpaadjes. Het is interessant om te zien dat deze olifantenpaadjes de huidige padenstructuur al enigszins aangeven. De mensen op de foto gebruiken het terrein als doorlooprouten. Het zal ondertussen beter toegankelijk zijn geworden. Het terrein is verder overwoekerd met hoog gras en heeft nog geen tuinstructuur. De wachthuizen zijn op de foto niet te zien.

17 Fragmenten uit drie luchtfoto's van 1977. Ze laten zien dat er paden op het terrein zijn aangelegd. Vanaf de toegang vanaf de Kapellestraat loopt evenwijdig aan de tuinmuur een rij bomen. Deze sluit aan op het meer verwilderde, bomenrijke deel voor de kerk. Het kerkterrein heeft sinds 1966 meer structuur gekregen, het is toegankelijker geworden en is meer geopend naar de stad.

18 Afbeelding 18: Luchtfoto van het kerkterrein in 1980. Het terrein is ten opzichte van 1977 verder ontwikkeld. Het pad over het terrein vormt een looproute door de stad. Rechts naast de kerk worden bouwmaterialen opgeslagen. Er staat een bouwkeet. De entree van de kerk is nog altijd een gesloten, houten wand met een deur. Het is wat vriendelijker vormgegeven dan in 1952. Het terrein voor de kerk is nog altijd rijk aan bomen. De bomenrij, evenwijdig aan de tuinmuur, is op deze foto ook goed zichtbaar aan de linkerzijde.

19 De toegang tot het kerkterrein in 1991. Op de achtergrond is de entree van de kerk zichtbaar. Deze is nog hetzelfde als in 1980.

20 A + B Twee keer het pad over het terrein vanaf de Kapellestraat naar de hoofdtoegang. Inmiddels zijn de bomen langs dit pad geplant. Aan de zijkant van de foto is ook een boom zichtbaar.

De bomen die in dit gebied evenwijdig aan de tuinmuur stonden zijn nog altijd aanwezig. De dichte boombegroeiing op het voorste deel van het terrein lijkt hier al enigszins te zijn uitgedund. De bestrating van de paden bestond volledig uit basaltblokken. De baksteen stroken waren nog niet aangebracht. Langzaam maar zeker krijgt de tuin de vorm die deze tegenwoordig nog heeft.

Het wachthuisje

Voor wat betreft de bouwgeschiedenis van het wachthuisje laat de voorgaande analyse van foto's en tekeningen zien dat het bouwwerkje tussen 1810 en 1813 werd aangelegd. Samen met een soortgelijk gebouwtje flankeerde het toen de hoofdtoegang tot het kerkterrein, of beter gezegd, het ziekenhuisterrein. De tekening van 1813 toont een grove indeling van de twee gebouwtjes. Ze lijken elkaar aan te vullen. Het linker wachthuisje heeft een haard. Het is een leefruimte. Dit zou dan het eigenlijke wachthuis moeten zijn. In het rechter gebouwtje ontbreekt de haard, maar het is wel een verblijfsruimte. Er zitten immers ramen in de gevel. Zou dit een slaapvertrek zijn geweest en is het bruine vlak op de plattegrond de locatie van de bedden? Het is niet goed uit de tekening op te maken en ook de andere beschikbare gegevens geven er geen uitsluitsel over.

Die gegevens vertellen wel het nodige over de latere veranderingen aan het bouwwerk. Op de tekening uit 1813 zijn de straatgevels van beide wachthuisjes blind. Op de oudste foto van het rechter wachthuisje zijn er in de straatgevel een raam en een deur zichtbaar. Wanneer deze precies zijn aangebracht, is niet bekend. Met het aanbrengen van de deur in de straatgevel, kwam de oorspronkelijke deur in de zijgevel te vervallen en werd de sparing dichtgemetseld.

De rest van de gevelindeling bleef ongewijzigd. Gezien het bord op de gevel zal het wachthuisje toen inmiddels een winkelachtige functie hebben gekregen. Later werd het een VVV-kantoor. De schoorsteen, die door de dakrand van het gebouw-

tje steekt, verraad de aanwezigheid van een kachel of haard. Wanneer vervolgens de uitbouw aan het gebouwtje werd toegevoegd is niet helemaal duidelijk. Het ontbreekt in ieder geval nog op de foto van rond 1900. Gezien de vormgeving zal de uitbouw waarschijnlijk rond het midden van de 20^e eeuw zijn aangebracht. In die periode zal ook de extra metselwerk wand aan de binnenzijde van de gevel zijn gezet, bij wijze van isolatie.⁵ Zo ontstond het wachthuisje zoals dat in 2023 aan Monumentenbezit werd overgedragen.

21 Zicht op de kerk vanaf de Veerseeweg in de zomer van 2023. Op de voorgrond de haag, waar ooit het ronde deel van de tuinmuur liep. Rechts het wachthuisje. Op het moment van het bezoek stond de rechterzijde van de kerk in de steigers vanwege werkzaamheden aan het dak.

22

25

22 De tuin voor de hoofdentree van de kerk. Tot begin jaren '90 van de twintigste eeuw was dit deel van het terrein begroeid met bomen. Ze zijn nu vrijwel allemaal weg er zijn grote zwerfkeien en picknicktafels voor in de plaats gekomen.

23 De picknicktafels en zwerfkeien. Hier is ook goed te zien hoe de bomenrij het pad volgt en accentueert. Het schermt het pad af van het open grasveld dat zich voor de kerk uitstrekt.

24 Het einde van de tuinmuur. Vroeger liep de muur door in het ronde deel. Dit deel van de tuinmuur werd tussen 1900 en 1938 afgebroken. Er kwam een haag voor in de plaats.

23

25 Rechts het hoofdpad op het terrein. Links het smalle pad naar de zijentree. Ook hier zijn de hardsteen platen zichtbaar

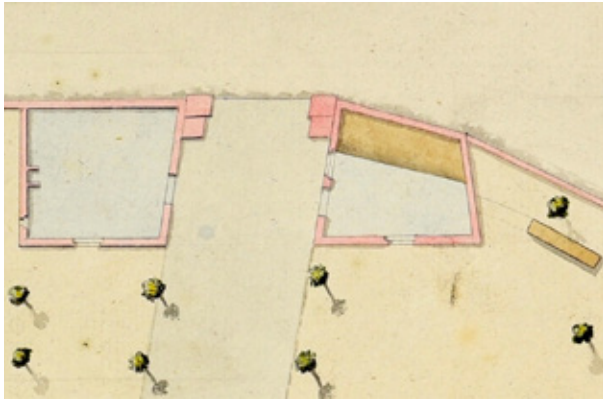
26 Het hoofdpad. Het werd in 1977 aangelegd. Rond 1991 werden de bomen aangeplant.

24

26

27

28

29

27 Fragment uit de tekening van afbeelding 7 waarop de plattegronden van de twee huisjes zichtbaar zijn. De situatie rond 1813. Van beide huisjes zijn de straatgevels blind. In het linker huisje is een kleine haardpartij zichtbaar. Dit was waarschijnlijk het eigenlijke wachthuis. Het rechter huisje heeft geen haard maar wel een deuropening en twee ramen. Zal dit gebouw in eerste instantie bedoeld zijn als slaapvertrek? Het is niet uit deze tekening op te maken. Op de foto's, van eind 19^e en begin 20^e eeuw, hebben beide wachthuisjes overigens een schoorsteen en dus een kachel of haard. Het rechter huisje heeft op die foto's ook een nieuw ingedeelde straatgevel. In een latere fase (waarschijnlijk midden 20^e eeuw) kreeg dit huisje ook een extra uitbouw aan de zijgevel. De schoorsteen verdween toen. Het gebouw werd verwarmd met gaskachels. De gevels werden aan de binnenzijde voorzien van een extra laag metselwerk.

28 De zijgevel met de dichtgezette sparing van het deurkozijn.

29 De straatgevel van het wachthuisje. De deur en het raam werden later geplaatst. Hierbij zijn waarschijnlijk bestaande kozijnen hergebruikt. Het deurkozijn heeft hetzelfde formaat als de dichtgezette sparing van de voormalige deur in de zijgevel.

Conclusie

Een onderzoek als dit laat zien hoe er door middel van foto's en tekeningen op een eenvoudige manier veel informatie verzameld kan worden. De ontwikkeling van het terrein kan door al die afbeeldingen, bij wijze van spreken, als een stripboek worden gelezen.

In dit geval hebben zeker de foto's veel bijgedragen. Het is een belangrijk medium voor onderzoek. Dat geldt voor zowel de gegevens over de ontwikkeling van het terrein als voor die van het wachthuisje.

Voor wat betreft het kerkterrein heeft het onderzoek laten zien dat dit zijn huidige inrichting dankt aan de ingrepen van de afgelopen vijftig jaar en hoe belangrijk de aanleg van de tuinmuur in de 19^e eeuw daarvoor is geweest.

Kijkend naar het wachthuisje, dan blijkt uit het onderzoek dat dit zijn oorspronkelijke vorm nog goed afleesbaar heeft behouden, ook al is het gebouw op verschillende momenten gewijzigd.

Nieuwe elementen zijn met andere soorten baksteen aangebracht en gevelwijzigingen zijn goed in het metselwerk af te lezen. Dit maakt

het bouwwerk interessanter dan het op het eerste gezicht wellicht lijkt.

De tuinmuur en het wachthuisje zijn de restanten van een hele wezenlijke episode uit de geschiedenis van de kerk. De kerk dankt zijn uiterlijk immers aan de ingrepen die in de tijd van de aanleg van de tuinmuur zijn uitgevoerd. De verwerving van het wachthuisje maakt dit belangrijke ensemble compleet. Hoewel klein van omvang, is het een grote bijdrage aan de portefeuille. Muur en wachthuis moeten worden gekoesterd.

Jeroen van der Werf

30 Detail van het hergebruikte deurkozijn in de voorgevel.

31 De gevel aan de tuinzijde. Rechts de aanbouw uit de 20^e eeuw in kleine gele steentjes (10 lagenmaat 530mm). De schoorsteen is verdwenen.

32 Detail van de dichtgemetselde deuropening in de zijgevel. De dagmaat van deze opening komt overeen met die in de voorgevel. Waarschijnlijk is het bestaande kozijn hergebruikt in de voorgevel.

33 *De kapconstructie uit de 19^e eeuw.*

34 *Detail van de kapconstructie.*

De ontwikkeling van het kerkterrein en wachthuisje

KERKTERREIN

Fase 1, tot 1810

De kerk als onderdeel van de stedelijke structuur. Er bestond geen fysieke scheiding tussen stad en kerkterrein. Rond de kerk stonden bomen. Er rest niets meer van deze opzet.

Fase 2, 1810 – 1900

De kerk kwam op een ommuurd terrein te liggen. Om dat terrein aan te leggen werd een deel van de bebouwing van de stad afgebroken. Er is een ontwerp voor de tuin binnen deze ommuring, maar dat is nooit uitgevoerd. Er groeiden rond 1900 enkele grote bomen op het terrein. Hoe de tuin zich in deze periode verder ontwikkeld heeft is onduidelijk.

Fase 3: 1900 – 1977

Afbraak van het linker wachthuisje en een deel van de muur (voor 1938). Het terrein werd langzaam maar zeker beter toegankelijk. Op een luchtfoto uit 1966 lopen er mensen op het terrein en zijn er olifantenpadjes zichtbaar. De hoge bomen werden gekapt maar het terrein bleef verwilderd. Er kwamen nieuwe bomen voor in de plaats.

Fase 4: 1977 – 1991

Aanleg paden. Planten van bomen langs de tuinmuur. Rechts naast de kerk lag een opslag van bouwmaterialen. De kerk zelf was in gebruik genomen als expositieruimte.

Fase 5: 1991

De aanplant van een bomenrij langs het pad.

Fase 6: 1991 – heden:

Het kappen van de bomen op het terrein. Alleen de rij bomen langs het pad bleef staan samen met een drietal solitaire exemplaren. In 2003 werd er een boom bij geplant. Er werd een vredesmonument op het terrein geplaatst evenals een aantal zwerfkeien en hardstenen platen in het gras.

WACHTHUIS

Fase 1, 1810 – 1813

Bouw van de twee wachthuisjes en de tuinmuur. De twee huisjes krijgen de vorm die uit de tekening van het terrein rond de kerk, uit 1813, blijkt.

Fase 2, 1813 – 1900

Het rechter huisje krijgt een indeling in de straatgevel en een kachel of haard. De bestaande deuropening in de zijgevel wordt dichtgemetseld. Het linker wachthuisje blijft ongewijzigd.

Fase 3: 1900 – 1938

Afbraak van het linker wachthuisje en een deel van de tuinmuur.

Fase 4: 1938 – heden

Aanbouw aan de zijgevel van het wachthuis (vermoedelijk midden 20^e eeuw). Het huisje heeft daarmee zijn huidige vorm gekregen.

Voetnoten

- 1 Het kader is vastgelegd in het rapport "De tuin van de Grote Kerk" d.d. 14-09-2023 opgesteld door J v/d Werf.
- 2 Zie voor deze episode uit de geschiedenis van de Grote Kerk het artikel: *De grote kerk in Veere en de invasie van 1809*, in het jaarverslag van Monumentenbezit uit 2022 of als los artikel op: www.monumentenbezit.nl

De invulling van de gevel met metselwerk stamt uit de tijd van de verbouwing tot hospitaal onder Napoleon. Hiervoor zijn vrij kleine en dunne oranje stenen gebruikt met een 10-lagenmaat van 510mm, in staand verband met klezoren op de hoeken. Dit verband is in grote delen van de gevel nog goed zichtbaar. In andere delen is het door latere reparaties verstoord. Het is een opzet van het metselwerk die voor Nederlandse begrippen in de 19^e eeuw ouderwets was. In Frankrijk bleven staand verband en oplossingen met klezoren echter veel langer gemeengoed. Dat werkt dus ook door in gebouwen in Nederland waar Fransen aan gewerkt hebben.

- 3 De tuinmuur bestaat uit verschillende soorten stenen (wel allemaal oranje-rood en van een gelijksoortig formaat). Delen van de muur zullen restanten zijn van tuilmuren of gevels van belendende percelen die er al stonden. Rondom heeft de tuinmuur een 10-lagenmaat van 610 a 630mm. De stenen zijn verwerkt in kruisverband. Het metselwerk

van het wachthuisje is hetzelfde als dat van de tuinmuur.

- 4 Het is interessant om te constateren dat de stenen waarmee de gevels van de kerk zijn aangepast aanzienlijk kleiner zijn en in een ander verband zijn opgetrokken (zie noot 2). Er zijn overigens wel vaak klezoren zichtbaar op de hoeken van de penanten in de tuinmuur. Heeft men voor de tuinmuur destijds vrijgekomen sloopmateriaal gebruikt?

Het is opvallend dat het kruisverband bij het stuk muur dat er in 1750 mogelijk al stond vooral aan de straatzijde zichtbaar is. Aan de terreinzijde is de muur voor het overgrote deel in koppenverband gemetseld, bij de rest van de muur is dat niet het geval. De muur is mogelijk herbouwd en gezien de vele reparatiesporen ook regelmatig hersteld. De huidige scheefstand van de muur laat zien dat deze niet erg stabiel staat. Klezoren komen in de penanten nagenoeg niet voor. Van het wachthuisje dat ooit deel uitmaakte van deze muur is geen enkel spoor meer zichtbaar. Het zou kunnen dat het wachthuisje destijds tegen een bestaande muur werd aangebouwd maar het lijkt waarschijnlijker dat herbouw en reparatie van de tuinmuur de sporen hebben uitgewist.

- 5 De gevelstenen aan de binnenzijde zijn be-
duidend anders dan die van de buitengevel
en hebben er ook geen verband mee.

Verantwoording afbeeldingen

- 1 Beeldbank Zeeuws Archief NL-Mdb-ZA_294_339
- 2 beeldband Zeeuws Archief NL-Mdb-ZA_294_340
- 3 Rijksstudio RP-P-AO-15-142-3
- 4 Scans van pag. 156 en 183 uit: *Nederland in Vroeger Tijd, deel XVII, Zeeland, geïllustreerde beschrijving van Goes, Tholen, Vlissingen en Veere*, Zaltbommel 1966.
- 5 Nationaal Archief 4.OPV-V1
- 6 Nationaal Archief 4.OPV-V3
- 7 Nationaal Archief 4.OPG-V87
- 8 Nationaal Archief kadaaster viewer
- 9 Beeldbank Zeeuws Archief NL-Mdb-ZA_294_1432
- 10 RCE-beeldbank: RCE-647_Stapper55

Afbeelding 11 t/m 20 komen allemaal van de beeldbank van de RCE:

- 11 1900034460
- 12 OF-09007
- 13 043410
- 14 046243
- 15 046244
- 16 Fragment van 106354
- 17 Fragmenten uit 223279, 223280 en 223288
- 18 303840
- 19 288570
- 20 288572 en 288575

Alle overige afbeeldingen door de auteur.

